

ADAM SMITH

DAVID RICARDO

ΒΙΒΛ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
Αριθ. Εισαγωγής 304

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ADAM SMITH ΚΑΙ
ΤΟΥ DAVID RICARDO (ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΕΜΠΟΡΙΟ ΕΠΗΡΕΑΣΤΗΚΕ ΑΠΟ ΤΙΣ
ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ADAM SMITH)**

Εισηγήτρια: κ. Παλιάτσα

Επώνυμο: Μιχάλη
Όνομα: Μαρία
Α.Μ.: 6952
Τμήμα: ΕΠΔΟ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι θεωρίες του Adam Smith:

Αναφορά στην βιομηχανία του 18^{ου} αιώνα.....8
 Καταμερισμός εργασίας.....9
 Η θεωρία της αξίας.....13
 Η θεωρία της διανομής.....20
 Η θεωρία του κεφαλαίου και της παραγωγικής εργασίας.....27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι θεωρίες του David Ricardo:

Η θεωρία της αξίας.....35
 1. Η εργασιακή αξία.....35
 2. Κεφάλαιο και υπεραξία.....43
 3. Τιμές παραγωγής.....49
 Η έγγεια πρόσοδος.....55
 Μισθοί και κέρδος.....63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το ελληνικό εμπόριο σε σχέση με τον Adam Smith.....72
 Συμπέρασμα83
 Βιογραφίες του Smith και Ricadro.....86
 Βιβλιογραφίες.....87

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι θεωρίες του Adam Smith και του David Ricardo καθώς και οι διαφορές τους είναι το θέμα που διαπραγματευτήκαμε στις ακόλουθες σελίδες. Επίσης αναφερθήκαμε στην ελληνική οικονομία και πιο συγκεκριμένα στο εμπόριο τη χρονική περίοδο 1775- 1835(18^{ος} αιώνας) και προβληματιστήκαμε για το κατά πόσο εμφανίζονται σ' αυτό το χρονικό διάστημα οι θεωρίες του Adam Smith. Επιλέξαμε την συγκεκριμένη χρονική περίοδο για να δούμε πόσο μπόρεσαν οι θεωρίες αυτές να επηρεάσουν την τότε τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και πόσο κατάφερε να αναπτυχθεί.

Επίσης με την παρούσα μελέτη θέλαμε να κατανοήσουμε και να αναπτύξουμε τους οικονομικούς προβληματισμούς τους καθώς και σε ποια σημεία οι σκέψεις τους ήταν αλληλένδετες ή όχι. Δεν επεκταθήκαμε στο πότε διατυπώθηκαν οι θεωρίες τους και σε ποία έργα αναφέρονται εφόσον η κεντρική ιδέα της μελέτης μας ήτανε να ανακαλύψουμε ποια ερωτήματα τους έκαναν να φτάσουν στην καταγραφή αυτών των οικονομικών θεωριών και ποιοι παράγοντες τους οδήγησαν σε λανθασμένες οικονομικές αντιλήψεις.

Μέσα από την έρευνα μας προσπαθήσαμε να διαθέσουμε αρκετό χώρο στη θεωρητική ανάλυση αυτών των θεωριών, και ασχοληθήκαμε με μεγαλεπίβολα θεωρητικά συστήματα που διατρέχονται από μια μοναδική ιδέα. Αποδώσαμε στη θεωρητική μας ανάλυση πρώτη προτεραιότητα, δεδομένου ότι το κύριο καθήκον μας ήταν, κατά την άποψή μας, να προσφέρουμε ένα νήμα για να καθοδηγηθούν στον πολύπλοκο και μπερδεμένο λαβύρινθο των θεωρητικών ιδεών αυτών των οικονομολόγων.

Αρχίζοντας με τον Smith ανακαλύπτουμε ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος, απεικονίζει την καπιταλιστική οικονομία ως μια μανουφακτούρα με έναν πολύπλοκο καταμερισμό εργασίας: αξ ου και η θεωρία του για τον καταμερισμό εργασίας. Ο Smith διαχωρίζει σταθερά και σωστά την κοινωνία στις τάξεις των καπιταλιστών, των μισθωτών εργαζόμενων και των γαιοκτημόνων.

Διαφοροποιεί σαφώς τις μορφές εισοδήματος που προσδιορίζουν σε καθεμία από αυτές τις τάξεις και απομονώνει την κατηγορία του βιομηχανικού κέρδους- μια τεράστια πρόοδος σε σχέση με τις αφελείς φυσιοκρατικές αντιλήψεις του κέρδους.

Από τη στιγμή που το κέρδος αναγνωρίζεται ως μια ειδική κατηγορία, διαφοροποιείται κανείς τόσο από την ταύτιση της προσόδου με την υπεραξία, όσο και από τη θεωρία ότι η πηγή της υπεραξίας έγκειται στη φυσική παραγωγικότητα της γης. Ο Smith αναζητεί την πηγή της αξίας και της υπεραξίας στην εργασία- όχι απλά στην αγροτική εργασία, αλλά επίσης και στη βιομηχανική εργασία. Παρά το γεγονός ότι, κατά τη διατύπωση της θεωρίας της αξίας και στην προσπάθεια να συναγάγει από αυτήν τα φαινόμενα της διανομής, υπέπεσε σε ορισμένα μοιραία λάθη, ο Smith ήταν ο πρώτος που ανήγαγε την εργασιακή θεωρία της αξίας σε λύδια λίθο ολόκληρης της οικονομικής του θεωρίας. Η θεωρία του Smith για το κεφάλαιο σηματοδοτεί ένα τεράστιο βήμα προς τα εμπρός. Τα τεχνικά γνωρίσματα του βιομηχανικού καπιταλισμού, που χαρακτηρίζουν τη μανουφακτορική περίοδο, βρίσκουν τη θεωρητική τους αντανάκλαση στη θεωρία του Smith για τον καταμερισμό εργασίας. Τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά αντανakλώνται στη θεωρία του των κοινωνικών τάξεων και των μορφών εισοδήματος στην εργασιακή του θεωρία της αξίας και στη θεωρία του για το κεφάλαιο. Θα πρέπει να τονιστεί ότι δεν αναλύουμε τις θεωρίες του Smith απλώς για να ατενίσουμε μια ζωντανή σελίδα της ιστορίας της κοινωνικής ιδεολογίας, αλλά γιατί αυτό μας επιτρέπει να αποκτήσουμε μια βαθύτερη κατανόηση των θεωρητικών προβλημάτων, καθώς επίσης και το κατά πόσο το ελληνικό εμπόριο αν είχε ταυτιστεί με τις θεωρίες του.

Αντίθετα, ο Ricardo υπήρξε ηγέτης της βιομηχανικής αστικής τάξης: Ζήτησε την απόσυρση των δασμών για τα σιτηρά και την εισαγωγή του ελεύθερου εμπορίου. Το θεωρητικό του σύστημα, παρ' όλη την αφαίρεση και τη φαινομενική απόσταση του από τις οικονομικές συνθήκες της εποχής του, στην πραγματικότητα συνδέεται στενά με αυτές τις συνθήκες. Οι κεντρικές του συνιστώσες – η θεωρία της αξία και η θεωρία της διανομής – αντανakλούν και οι δύο τις οικονομικές συνθήκες της Αγγλίας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στην εργασιακή του θεωρία της αξίας ο Ricardo συνόπισε τους πολλούς και ποικίλους παράγοντες που προκαλούσαν τεχνικές βελτιώσεις και αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, με αποτέλεσμα τη μείωση των

τιμών των εργοστασιακών προϊόντων. Η εκτεταμένη εφαρμογή των μηχανών είχε υποχρεώσει τον Ricardo να σταθμίσει το βαθμό στον οποίο η χρήση των μηχανών (το πάγιο κεφάλαιο) θα τροποποιούσε ενδεχόμενα το νόμο της εργασιακής αξίας.

Η λυσσώδης πάλη μεταξύ αστικής τάξης και γαιοκτημόνων και ο περισσότερο συγκαλυμμένος ανταγωνισμός μεταξύ αστικής τάξης και προλεταριάτου οδήγησαν τις σκέψεις του Ricardo στη θεωρία της διανομής. Ο Ricardo ανήγαγε την ορμητική αύξηση των τιμών των σιτηρών και της έγγειας προσόδου σε βάση της θεωρίας του για την πρόσοδο. Η θλιβερή δυστυχία των εργατών, παρά την αύξηση των ονομαστικών μισθών βρέθηκε τη θεωρητική της αντανάκλαση στη ρικαρδιανή θεωρία των μισθών. Η πάλη μεταξύ γαιοκτημόνων και αστικής τάξης ανάγκασε τον Ricardo να συλλογιστεί με όρους μιας ασυμφιλίωτης σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ των δύο αυτών τάξεων: η απληστία της αριστοκρατίας και η αύξηση των τιμών των σιτηρών που αποτελούσαν τυπικά χαρακτηριστικά μιας καπιταλιστικής οικονομίας, ήταν κατ' αυτόν ο κύριος λόγος για τη μείωση των κερδών και η βασική απειλή κατά της συσσώρευσης κεφαλαίου και της ικανότητας μεγέθυνσης της καπιταλιστικής οικονομίας. Ο Ricardo οφείλει στην εποχή του, τόσο τις ισχυρές, όσο και τις ασθενείς θέσεις του θεωρητικού του συστήματος. Στο βαθμό που η αγγλική οικονομία, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, είχε ήδη κατορθώσει να αναπτύξει τα χαρακτηριστικά εκείνα που είναι τυπικά μια καπιταλιστικής οικονομίας, ο Ricardo κατάφερε να διατυπώσει εκείνες τις θεωρητικά ευφυείς γενικεύσεις που έκτοτε αποτελούν θέσεις της οικονομικής επιστήμης. Κάθε φορά, όμως, που εξελάμβανε τα μεταβατικά ή παροδικά φαινόμενα της εποχής του ως αναπόφευκτα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής οικονομίας γενικά, έπεφτε σε λάθη και προκαταλήψεις.

Βέβαια ανάμεσα στις θεωρίες ανακαλύψαμε πολλές αντιφάσεις ορισμένες από αυτές είναι οι ακόλουθες:

- ❖ Ο Ricardo δεν προσπαθεί να βρει ένα αμετάβλητο μέτρο αξίας γιατί πιστεύει ότι δεν μπορεί να υπάρξει αντίθετα ο Smith έκανε μελέτη πάνω σε αυτό το θέμα . Όμως ο Ricardo αναζητούσε τις αιτίες των ποσοτικών μεταβολών της αξίας των προϊόντων και ήθελε να διατυπώσει νόμους αυτών των μεταβολών.

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

- ❖ Ο Smith συνέχεε τη δαπανώμενη εργασία με την αγοραζόμενη εργασία. Ο Ricardo μελετά τη δαπανώμενη εργασία για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, και θεωρεί τις μεταβολές της ποσότητας αυτής της εργασίας ως το σταθερό και σημαντικότερο λόγο των ποσοτικών διακυμάνσεων της αξίας.
- ❖ Ο Ricardo συνέλαβε σημαντικά στην βελτίωση της θεωρίας της αξίας. Απελευθέρωσε την ιδέα της εργασίας από τον πλούτο των αντιφάσεων που συναντάμε στο Smith. Η θεωρία της αξίας του Smith συντρίβη πάνω στο πρόβλημα της ανταλλαγής κεφαλαίου με εργασία. Αντίθετα ο Ricardo δεν μπορεί να επιλύσει το πρόβλημα

Όλα τα παραπάνω που αναφέραμε αναπτύσσονται στα ακόλουθα κεφάλαια μέσα από παραδείγματα τα οποία κάνουν ευκολότερη την κατανόηση των θεωριών και φυσικά αναφέρονται και αποσπάσματα των θεωριών τους.

ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Για να καταλάβουμε την θεωρία του Adam Smith θα πρέπει να περιγράψουμε την κατάσταση που επικρατούσε στην βιομηχανία τον 18ου αιώνα. Οι μερκαντιλιστές ενεργούσαν ως υπερασπιστές του εμπορικού κεφαλαίου. Αλλά από το 18^ο αιώνα η μερκαντιλιστική πολιτική είχε ήδη καταστεί φρένο στην περαιτέρω ανάπτυξη του καπιταλισμού: επιβράδυνε την μετάβαση του εμπορικού κεφαλαίου στη κυριαρχία του βιομηχανικού κεφαλαίου. Στην Γαλλία, η αγροτική αστική τάξη, ως πληρεξούσιοι της οποίας ενεργούσαν οι Φυσιοκράτες, ήταν αριθμητικά μικρή και είχε μικρή επιρροή. Οι φυσιοκράτες ήταν, επομένως ανίσχυροι να υπερνικήσουν την κυριαρχία του εμπορικού κεφαλαίου. Μόνο η βιομηχανική αστική τάξη των πόλεων είχε την δύναμη να συντρίψει την κυριαρχία του μερκαντιλισμού. Αντίστοιχα, στο επίπεδο της οικονομικής θεωρίας, ο μερκαντιλισμός κατατροπώθηκε ως θεωρία μόνο χάρη στις προσπάθειες της Κλασικής Σχολής, που αντιπροσώπευε τα συμφέροντα του βιομηχανικού καπιταλισμού.

Το πρώτο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα ήταν μια μεταβατική περίοδος στην ιστορία της αγγλικής οικονομίας. Παρ' όλο ότι οι χειροτεχνίες διατηρούσαν εν μέρει τη θέση τους, είχαν υποχρεώσει σε σημαντικό βαθμό υπέρ της οικοτεχνικής βιομηχανίας. Παρουσιαζόταν ακόμα, αν και με μικρότερη ένταση, η εξάπλωση της μανουφακτούρας.

Ο Adam Smith μπορεί να αποκληθεί ο οικονομολόγος της μανουφακτουρικής περιόδου. Η γέννηση του βιομηχανικού καπιταλισμού μεγάλης κλίμακας, με την μορφή της μανουφακτούρας που βασιζόταν στον καταμερισμό της εργασίας, επέτρεψε στον Smith:

- a) Να συλλάβει το σύνολο της κοινωνίας ως ένα τεράστιο εργοστάσιο με καταμερισμό της εργασίας.
- b) Να αντιληφθεί τη σημασία της βιομηχανικής εργασίας μαζί με αυτή του εμπορίου και της αγροτικής οικονομίας.
- c) Να συλλάβει την ανταλλαγή μεταξύ των διάφορων κλάδων παραγωγής ως ανταλλαγή ισοδύναμων προϊόντων, βασιζόμενων σε ίσες δαπάνες εργασίας.
- d) Να καταλήξει σωστά στις διάφορες μορφές εισοδήματος που κατευθύνονται σε καθεμία από τις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις.

ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο Πλούτος των Εθνών είναι ένα από τα έργα του Adam Smith και χρειάστηκε 12 χρόνια για να ολοκληρωθεί. Το οποίο εκδόθηκε το 1779. Τα πρώτα κεφάλαια του Πλούτου των Εθνών είναι αφιερωμένα στον καταμερισμό της εργασίας, εθεωρούντο πάντα ότι είναι από τα λαμπρότερα, γιατί είχαν προκαλέσει την μεγαλύτερη εντύπωση λόγω της ροής και της ευγλωττίας της περιγραφής.

Ο Smith αρχίζει με την πολύ γνωστή περιγραφή ενός εργοστασίου κατασκευής καρφίτσών: « Ο ένας εργάτης τραβάει το σύρμα, ένας άλλος το ισιώνει, ένας τρίτος το κόβει, ένας τέταρτος δημιουργεί την μύτη και ένας πέμπτος τρίβει την κορυφή για να δεχτεί το κεφάλι της καρφίτσας. Για να κατασκευαστεί τώρα το κεφάλι απαιτούνται δύο ή τρεις ξεχωριστές λειτουργίες. Το να τοποθετηθεί είναι μια ιδιαίζουσα υπόθεση. Το να λευκανθεί είναι μια άλλη λειτουργία. Ακόμα και να τοποθετηθούν στο χαρτί είναι μία ολόκληρη τέχνη..... Έχω δει μια τέτοια μικρή βιοτεχνία που απασχολούνταν μόνο δέκα άντρες φυσικά κάποια από αυτούς εκτελούσαν δύο ή τρεις διαφορετικές εργασίες. Αλλά, παρ' όλο ήταν φτωχοί και, ως εκ τούτου, είχαν μόνο απολύτως τα απαραίτητα μηχανήματα, μπορούσαν, όταν έβαζαν τα δυνατά τους να παράγουν δώδεκα λίβρες καρφίτσες ημερησίως. Κάθε λίβρα περιείχε πάνω από τέσσερις χιλιάδες καρφίτσες μεσαίου μεγέθους. Αυτά τα δέκα άτομα, επομένως μπορούσαν να κατασκευάσουν πάνω από σαράντα οχτώ χιλιάδες ημερησίως..... Όμως αν αυτοί οι άνθρωποι εργάζονταν μόνοι τους και ανεξάρτητα....στα σίγουρα δεν μπορούσε ο καθένας τους να κατασκευάσει ούτε είκοσι, πιθανότητα ούτε μία καρφίτσα την ημέρα.....» Ο Smith απαριθμεί τρεις λόγους για τους οποίους ο καταμερισμός εργασίας αυξάνει την παραγωγικότητα: 1) κάθε εργάτης αποκτά μεγαλύτερη επιδεξιότητα, επαναλαμβάνοντας συνεχώς τους ίδιους χειρισμούς, 2) δεν υπάρχει χαμένος χρόνος κατά την μετάβαση από τον ένα χειρισμό στον άλλον και 3) η κατάτμηση της εργασίας σε βασικούς χειρισμούς διευκολύνει την επινόηση εργαλείων που εξοικονομούν εργασία. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο Smith είναι χαρακτηριστικά της μανουφакτουρικής περιόδου, που χαρακτηρίζονταν από εξειδίκευση των εργατών σε λίγους επιμέρους χειρισμούς και από την διαφοροποίηση των εργαλείων.

Η υποτίμηση που έδειξε απέναντι στο ρόλο που έπαιζαν τα εργαλεία της εργασίας και ιδιαίτερα στις μηχανές είναι φυσικό διότι

βρισκόταν σε μία εποχή πριν από το ξέσπασμα της βιομηχανικής επανάστασης.

Παρ' όλο ότι στην αρχή του βιβλίου ο Smith περιγράφει μόνο τις επωφελείς όψεις του καταμερισμού εργασίας στο εσωτερικό της μανουφακτούρας, σε άλλα σημεία εξηγεί πόσο ταπεινωτικός είναι ο μονότονος χαρακτήρας της εργασίας για την ατομικότητα του εργάτη που εκτελεί μόνο επιμέρους χειρισμούς, και πόσο αυτό τον καθιστά «βλάκα και αδαή».

Από το παράδειγμα με το εργοστάσιο καρφίτσων, ο Smith μετακινείται γρήγορα σε άλλα παραδείγματα καταμερισμού εργασίας. Εδώ παίρνει ως παράδειγμα τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ διαφορετικών επιχειρήσεων που ανήκουν σε διάφορους κλάδους παραγωγής. *«Το μάλλινο παλτό, για παράδειγμα που προστατεύει των πελάτη, όσο τραχύ και κακοφτιαγμένο και αν φαίνεται είναι το προϊόν της συνδυασμένης εργασίας πλήθους εργατών. Ο βοσκός, ο διαλογέας μαλλιού, ο λαναράς, ο βαφέας, ο ξάντης του μαλλιού, ο κλώστης, ο υφαντής, ο γναφέας, μαζί με πολλούς άλλους, πρέπει όλοι μαζί να συνδυάσουν τις τέχνες τους για να ολοκληρώσουν και το ποίο απλό προϊόν. Πόσοι έμποροι και μεταφορείς, επιπλέον, πρέπει να έχουν χρησιμοποιηθεί...εμπόριο...ναυπηγοί»*. Εδώ υπάρχει καταμερισμός εργασίας μεταξύ των διαφορετικών παραγωγών εμπορευμάτων ή των ατομικών επιχειρήσεων.

Σε αυτό το σημείο οδηγούμαστε στο εξής συμπέρασμα, ότι ο Smith μπέρδευσε τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας μεταξύ διάφορων επιχειρήσεων με τον τεχνικό καταμερισμό εργασίας στο εσωτερικό μιας μεμονωμένης επιχείρησης και αυτό συνέβη διότι ασχολείται κυρίως με το υλικά-τεχνικά πλεονεκτήματα του καταμερισμού εργασίας και όχι με την κοινωνική του μορφή, το οποίο επίσης είναι και βασικό γνώρισμα της Κλασικής Σχολής.

Επειδή επίσης ο Smith είχε συγκεντρώσει την προσοχή του στη υλική και τεχνική πως προανέφερα με αλληλεξάρτηση μεταξύ των ατομικών μελών της κοινωνίας, υποθέτει ότι αυτά τα άτομα βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία συμφερόντων. Μέσω της εργασίας τους, αυτός που γνέθει και αυτός που υφαίνει συμπληρώνουν αμοιβαία ο ένα τον άλλον. Ο ένας δεν θα μπορούσε να υπάρχει χωρίς των άλλων. Ο Smith ξεχνά ωστόσο, ότι και οι δύο είναι εμπορευματοπαραγωγοί που πουλούν τα προϊόντα τους στην αγορά. Η μάχη για την τιμή του προϊόντος δημιουργεί ανάμεσα τους ένα ανταγωνισμό.

Και οι δύο κλάδοι παραγωγής, υπό την πίεση των διακυμάνσεων των τιμών της αγοράς και μέσω της χρεοκοπίας πολυάριθμων

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

παραγωγών προσαρμόζονται αυθόρμητα ο ένας στον άλλον. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να οδηγήσει των Smith σε υπερεκτίμηση των στοιχείων αρμονίας μιας τέτοιας οικονομίας και στην αγνόηση αντιφάσεων και ανταγωνισμών που αυτή παράγει. Παρ' όλο αυτά, ο Smith συνέλαβε της στενή σχέση μεταξύ καταμερισμού εργασίας και ανταλλαγής και μάλιστα την υπογράμμισε με έμφαση. Χαρακτηριστικό της Κλασικής σχολής δεν είναι ότι κάνει αφαίρεση της υλικής και τεχνικής παραγωγής από την κοινωνία, αλλά ότι τα συγχέει. Η Κλασική Σχολή αδυνατούσε να κατανοήσει ότι η διαδικασία παραγωγής θα μπορούσε να έχει μια κοινωνική μορφή άλλη εκτός από της εμπορικής καπιταλιστικής. Από την στιγμή που γίνεται δεκτό ότι η παραγωγική διαδικασία πραγματοποιείται στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης κοινωνικής μορφής το να γίνει ειδική ανάλυση αυτής της μορφής καθίσταται περιττή. Αντίθετα είναι αρκετή η μελέτη της παραγωγικής διαδικασίας εν γένει. Ωστόσο επειδή η παραγωγική διαδικασία εν γένει συνδέεται με μία δεδομένη κοινωνική μορφή, τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη της πρώτη εφαρμόζονται απόλυτα στην δεύτερη. Η Κλασική Σχολή συγχέει λοιπόν την υλική-τεχνική και την κοινωνική άποψη, και ένα παράδειγμα αυτού παρέχει η θεωρία του Smith για τον καταμερισμό εργασίας.

Ο Smith δεν μπορεί να φανταστεί άλλον καταμερισμό εργασίας εκτός από αυτόν που βασίζεται στην ανταλλαγή- κατά' αυτόν πρόκειται για μια αναγκαία ιδιότητα της ανθρώπινης φύσης, ιδιότητα που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα. Αυτή η τάση για ανταλλαγή προκάλεσε τον καταμερισμό εργασίας. Στο σημείο αυτό ο Smith κάνει λάθος, δεδομένου ότι ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας είχε υπάρξει αν και σε μικρότερη κλίμακα ακόμα και εκεί που απουσίαζε η εμπορευματική οικονομία.

Παρ' όλο τις ανεπάρκειές της, η θεωρία του καταμερισμού εργασίας του Smith του πρόσφερε μια μεγάλη υπηρεσία: ξεκινώντας από μια αντίληψη της κοινωνίας ως γιγάντιου εργαστηρίου με καταμερισμό εργασίας, ο Smith κατέληξε στην εξαιρετικά πολύτιμη ιδέα της κοινωνίας ως κοινωνίας ανθρώπων που εργάζονται και ταυτόχρονα ανταλλάσσουν. Τα προϊόντα της εργασίας όλων των μελών της κοινωνίας είναι σαν να « μεταφέρονται σ' ένα κοινό απόθεμα όπου ο καθένας μπορεί να αγοράσει όποιο μέρος από το προϊόν της δεξιότητας των άλλων ανθρώπων έχει ανάγκη ». Κάθε άνθρωπος εξαρτάται από την εργασία άλλων ανθρώπων. « Όμως μετά την πλήρη εμπέδωση του καταμερισμού εργασίας, μόνο ένα πολύ μικρό μέρος αυτών (των

αναγκών ανέσεων και διασκεδάσεων της ανθρώπινης ζωής) μπορεί να προέλθει από την εργασία του ίδιου του ανθρώπου. Το συναρπαστικά μεγαλύτερο μέρος προέρχεται από την εργασία των άλλων ανθρώπων». Κάθε άνθρωπος αποκτά την παραγωγή άλλων ανθρώπων, και μ' αυτόν τον τρόπο ενώνονται μεταξύ τους σε μια ενιαία κοινωνία. Ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας εμφανίζεται στον Smith μόνο στην μορφή ανταλλαγής, ενώ από την άλλη πλευρά η ανταλλαγή προϊόντος της εργασίας ανάγεται, σύμφωνα με αυτή την άποψη, σε μια ανταλλαγή των εργασιακών δραστηριοτήτων των ατομικών παραγωγών. Τα εμπορεύματα «περιέχουν την αξία μιας ορισμένης ποσότητας εργασίας την οποία την ανταλλάσσουμε με κάτι άλλο που υποθέτουμε εκείνη την στιγμή, ότι περιέχει την αξία μιας ίσης ποσότητας». Αποκτώντας την εργασία κάποιου άλλου, αποκτώ με αυτό τον τρόπο την εργασία του παραγωγού του.

Η σμιθιανή αντίληψη της κοινωνίας, ως κοινωνίας ταυτόχρονα εργασίας και ανταλλαγής, μπορεί να εκφραστεί από τις ακόλουθες δύο προτάσεις:1) Αυτό που εμφανίζεται ως ανταλλαγή εμπορευμάτων έναντι χρήματος είναι στην πραγματικότητα η αμοιβαία ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας των διάφορων ατόμων που, μεταξύ τους, επιτελούν το σύνολο της κοινωνικής εργασίας.2) Η ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας των διάφορων ατόμων ανάγεται στην αμοιβαία ανταλλαγή της ίδιας της εργασίας των παραγωγών. Παρατηρούμε ότι με την πρώτη πρόταση, ο Smith παίρνει τις αποστάσεις του από τους μερκαντλιστές ενώ με την δεύτερη πρόταση διαφοροποιείται από τους φυσιοκράτες.

Έχοντας προαναφέρει και αναλύσει τα παραπάνω διαπιστώνουμε το εξής ότι η αντίληψη της κοινωνίας ως ταυτόχρονα εργαζόμενης και συναλλακτικής κοινωνίας ατόμων επέτρεψε στον Smith να συλλάβει τη σημασία της βιομηχανίας και να αποδώσει μια κεντρική θέση στην εργασιακή θεωρία της αξίας όπου θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

Αρχίζοντας την ανάλυση της έννοιας της αξίας, ο Smith χαράσσει μια βασική διάκριση μεταξύ της αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας: Η πρώτη δεν συμπεριλαμβάνεται στα όρια της ερευνάς του, και όλη του η προσοχή αφιερώνεται στην δεύτερη.

Αν ρωτήσουμε τον Smith ποία είναι η ακριβής οπτική γωνία από την οποία μελετά, βρίσκουμε ένα μεθοδολογικό δυϊσμό στον τρόπο με τον οποίο θέτει το πρόβλημα. Από την μια πλευρά, ο Smith επιθυμεί να ανακαλύψει τις αιτίες που καθορίζουν, πρώτον, πόση αξία διαθέτει ένα εμπόρευμα και, δεύτερον, τις όποιες αλλαγές αυτού του μεγέθους. Από την άλλη, θέλει να βρει ένα ακριβές, αμετάβλητο μέτρο στάθμισης(standard), το οποίο θα χρησιμοποιηθεί για την μέτρηση της αξίας ενός εμπορεύματος. Από τη μία φιλοδοξεί να αποκαλύψει τις πηγές των μεταβολών της αξίας και, από την άλλη, να βρει ένα αμετάβλητο μέτρο (measure) της αξίας. Είναι σαφές ότι υπάρχει μεθοδολογική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών τρόπων τοποθέτησης του προβλήματος και ότι η διαφορά πρέπει να εισάγει ένα δυϊσμό στον πυρήνα της θεωρίας του Smith. Η θεωρητική μελέτη των πραγματικών μεταβολών της αξίας συγχέεται με το πρακτικό καθήκον προσέγγισης του άριστου μέτρου της αξίας.

Ως αποτέλεσμα αυτής της σύγχυσης, η ανάλυση της ανταλλακτικής αξίας από τον Smith διακλαδίζεται και ακολουθεί δύο διαφορετικούς δρόμους: αυτόν της ανακάλυψης του αιτίου των μεταβολών της αξίας και αυτόν της αναζήτησης ενός αμετάβλητου μέτρου της αξίας. Το καθένα από τα μονοπάτια οδηγεί τον Smith σε μια ιδιαίτερη αντίληψη της εργασιακής αξίας ή της εργασίας ως βάσης της αξίας. Το πρώτο τον οδηγεί στην έννοια της ποσότητας εργασίας που αναλώνεται για την παραγωγή ενός δεδομένου προϊόντος . Η δεύτερη στην έννοια της ποσότητας εργασίας την οποία μπορεί να αποκτήσει ή να αγοράσει ένα δεδομένο εμπόρευμα μέσω της ανταλλαγής.

Ο Smith ρωτά στην αρχή της έρευνάς του, σε τι συνιστάται «το πραγματικό μέτρο της...ανταλλακτικής αξίας». Στην αναζήτηση ενός τέτοιου αμετάβλητου μέτρου αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της προσοχής του. Για να καταλάβουμε γιατί ο Smith προσανατολίζει την προσοχή του σε ένα τέτοιο μεθοδολογικά λαθεμένο μονοπάτι, πρέπει να θυμηθούμε ότι ο Smith είχε κληρονομήσει το πρόβλημα της εύρεσης ενός μέτρου αξίας από τους μερκαντιλιστές προδρόμους του.

Αναλύσαμε στη προηγούμενη ενότητα ότι με το καταμερισμό εργασίας η ανταλλαγή επιτρέπει σε κάθε άτομο να αποκτήσει αντικείμενα που χρειάζεται ανταλλάσσοντας το δικό του προϊόν, το οποίο αποκτά ειδική σημασία για το άτομο, λόγω της ικανότητας του ατόμου να τα ανταλλάξει με άλλα αντικείμενα. Στο σημείο αυτό της μελέτης γεννιέται το εξής ερώτημα πόσο μεγάλη σημασία έχει αυτό το αντικείμενο, δηλαδή ποιο είναι το ακριβές μέτρο της ανταλλακτικής αξίας; Από την πρώτη ματιά φαίνεται ότι θα μπορούσαμε να λάβουμε ως μέτρο την ποσότητα των άλλων εμπορευμάτων που μπορούμε να αποκτήσουμε ως αντάλλαγμα: όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός τους, τόσο μεγαλύτερη είναι προφανώς η αξία του εν λόγω εμπορεύματος. Ο Smith απορρίπτει αυτή την απάντηση, στη βάση του ότι η αξία ενός εμπορεύματος που μου παρέχεται ως αντάλλαγμα για το δικό μου προϊόν, υπόκειται η ίδια σε συνεχείς αλλαγές. Είναι εξίσου αδύνατο να μετρήσουμε την αξία ενός εμπορεύματος με την ποσότητα του χρήματος(χρυσού) με την οποία ανταλλάσσεται, εφόσον η αξία του χρυσού μεταβάλλεται επίσης.

Σ' αυτή την περίπτωση, γεννιέται το εξής ερώτημα με τι μπορώ να μετρήσω την αξία του προϊόντος μου; Για να απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα, ο Smith καταφεύγει στη θεωρία του για τον καταμερισμό εργασίας: εκεί απέδειξε ότι μια κοινωνία βασισμένη στον καταμερισμό εργασίας είναι μια κοινωνία ανθρώπων που εργάζονται και που, μέσω της αμοιβαίας ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας τους, έμμεσα ανταλλάσσουν την εργασία τους. Ο Smith ωστόσο, υιοθετεί μια εξαιρετικά πολύτιμη αντικειμενική-κοινωνιολογική αντίληψη της ανταλλακτικής αξίας και της δίνει μια υποκειμενική-ατομιστική ερμηνεία. Ο Smith στη συνέχεια ρωτά, σε τι ανάγεται αυτή η ανταλλαγή από την μεριά του μεμονωμένου ατόμου; Η απάντηση του είναι: στην απόκτηση της εργασίας άλλων ανθρώπων ως αντάλλαγμα για το δικό του προϊόν. Ανταλλάσσοντας το ύφασμα που έχω φτιάξει με ζάχαρη ή χρήμα, ουσιαστικά αποκτώ ένα ορισμένο ποσοστό της εργασία των άλλων ανθρώπων. Το ύφασμα μου έχει τόσο μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία, όσο μεγαλύτερο ποσό εργασίας άλλων ανθρώπων μπορώ να αποκτήσω ή να «εξουσιάσω», σύμφωνα με την έκφραση του Smith, ως αντάλλαγμα. Λόγω του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας μπορώ να αποκτήσω τα προϊόντα που χρειάζομαι ανταλλάσσοντας τα προϊόντα που έχω παράγει, αντί να τα παράγω μόνος μου, με την προσωπική μου εργασία. Κατά συνέπεια, μπορώ να μετρήσω την αξία αυτού που έχω παράγει με την ποσότητα της εργασίας των άλλων ανθρώπων που εισπράττω κατά την ανταλλαγή.

Η ποσότητα εργασίας που μπορεί να αποκτηθεί ή να αγοραστεί ως αντάλλαγμα ενός δεδομένου εμπορεύματος, είναι το μέτρο της αξίας αυτού του εμπορεύματος.

Παρ' όλο ότι η θεωρία του Smith για το μέτρο της αξίας φαίνεται να προκύπτει από την αντίληψή του για την κοινωνία ανταλλαγών ως κοινωνία εργαζόμενων-παραγωγών, πάσχει από την εξής αδυναμία: Όταν λέμε ότι σε μία κοινωνία απλών εμπορευματοπαραγωγών όλα τα μέλη της ανταλλάσσουν τα προϊόντα της εργασίας τους, και, επομένως, την ίδια τους την εργασία, χρησιμοποιούμε τον όρο «ανταλλαγή» με δύο διαφορετικούς τρόπους. Τα προϊόντα της εργασίας ανταλλάσσονται πραγματικά και τοποθετούνται στην αγορά σε μία ίσα βάση το ένα με το άλλο: Εδώ έχουμε ανταλλαγή με την κυριολεκτική έννοια του όρου. Όσον αναφορά την «ανταλλαγή» της πραγματικής εργασίας, εννοούμε ουσιαστικά μια διαδικασία μέσω της οποίας οι εργασιακές δραστηριότητες των ανθρώπων συνδέονται η μια με την άλλη και καταμερίζονται, μια διαδικασία που σχετίζεται στενά με την ανταλλαγή προϊόντων εργασίας στην αγορά. Μιλώντας κυριολεκτικά, δεν υπάρχει ανταλλαγή εργασίας, εφόσον αυτό που αγοράζεται και πωλείται στην αγορά δεν είναι πραγματική εργασία, αλλά τα προϊόντα της εργασίας. Η εργασιακή δραστηριότητα των ανθρώπων αποτελεί μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία, αλλά δεν είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας. Όταν λέμε ότι υπάρχει μια «ανταλλαγή» εργασίας, εννοούμε ότι οι εργασίες γίνονται κοινωνικά ίσες και δεν εξισώνονται στην αγορά.

Έτσι λοιπόν όταν λέμε ότι χρησιμοποιώ το ύφασμα μου για να αγοράσω την εργασία κάποιου άλλου, αυτό σημαίνει ότι απλώς ασκώ μια έμμεση επίδρασή πάνω στην εργασία ενός άλλου εμπορευματοπαραγωγού, αποκτώντας αυτό που έχει φτιάξει. Ως αντάλλαγμα για το ύφασμα μου παίρνω ζάχαρη και επομένως, έμμεσα, την εργασία του παραγωγού ζάχαρης. Αυτό διαφέρει από την άμεση ανταλλαγή του υφάσματος μου με την εργασία κάποιου άλλου, δηλαδή με την εργασιακή δύναμη ενός μισθωτού εργάτη. Αυτό που διαφοροποιεί τόσο ριζικά τις δύο περιπτώσεις δεν είναι απλώς η υλική μορφή της εργασίας που αγοράζεται, αλλά επίσης ο τύπος των κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν τους εταίρους της ανταλλαγής. Στην πρώτη περίπτωση, οι εταίροι αυτοί συσχετίζονται μεταξύ τους ως απλοί εμπορευματοπαραγωγοί. Στην δεύτερη, ως καπιταλιστής και εργάτης.

Το λάθος του Smith ήταν ότι μέρδευσε την κοινωνική «ανταλλαγή» της εργασίας που πραγματοποιείται σε κάθε εμπορευματική οικονομία με την αγοραία «ανταλλαγή» της

εργασίας ως αντικειμένου αγοραπωλησίας που πραγματοποιείται σε μια καπιταλιστική οικονομία. Ο Smith λέει ότι αποκτώ ή αγοράζω με το ύφασμα μου την εργασία άλλων ανθρώπων. Αλλά όταν ερωτάται αν ανταλλάσσω το ύφασμα μου με αντικειμενοποιημένη εργασία (δηλαδή το προϊόν της εργασίας κάποιου άλλου) ή με τη ζωντανή εργασία ενός μισθωτού εργάτη, ο Smith δεν δίνει μια σαφή απάντηση. Στην αρχή του κεφαλαίου 5 στο πλούτο των εθνών ο Smith έχει συνήθως υπόψη του την έμμεση απόκτηση της εργασίας των άλλων εμπορευματοπαραγωγών με την απόκτηση των προϊόντων της εργασίας τους. Άλλα ήδη στο τέλος του κεφαλαίου υπογραμμίζει με μεγαλύτερη έμφαση την ανταλλαγή ενός εμπορεύματος με ζωντανή εργασία ή εργασιακή δύναμη: ο εμπορευματοπαραγωγός εμφανίζεται τώρα ως «εργοδότη» και το εμπόρευμα που προσφέρεται ως ~~αντάλλαγμα της εργασίας~~ εμφανίζεται ως «τιμή της εργασίας» ή ως μισθός του εργάτη. Η αντίληψη του Smith για την εργασία που αγοράζεται ως αντάλλαγμα ενός δεδομένου εμπορεύματος, και που χρησιμεύει ως μέτρο της αξίας αυτού του εμπορεύματος, γίνεται στην πραγματικότητα δύο έννοιες: εμφανίζεται μερικές φορές ως η «αντικειμενοποιημένη αγοραζόμενη εργασία», και μερικές φορές ως η «ζωντανή αγοραζόμενη εργασία».

Το ειδοποιό χαρακτηριστικό της θεωρητικής σύγχυσης του Smith μεταξύ αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων είναι το εξής: Προκειμένου μια αντικειμενική ποσότητα αγορασμένης εργασίας να διατηρεί το ρόλο της ως αμετάβλητου μέτρου αξίας, ο Smith πρέπει να ισχυριστεί ότι οι υποκειμενικές αξιολογήσεις της εργασιακής προσπάθειας είναι επίσης αμετάβλητες.

Μέχρι τώρα εξετάσαμε τη θεωρία του Smith για το μέτρο της αξίας. Παράλληλα με αυτή τη συγκεχυμένη και κυριαρχούμενη από λάθη γραμμή σκέψης, υπάρχει ένα άλλο, πολυτιμότερο θεωρητικό νήμα, που κατευθύνεται στην ανάλυση των αιτιών των ποσοτικών αλλαγών της αξίας των εμπορευμάτων. Τα δύο αυτά τα δύο θεωρητικά μονοπάτια συνεχώς διασταυρώνονται. Παρ' όλο ότι στην αρχή της ανάλυσης του, στο Κεφάλαιο 5, η σκέψη του Smith ασχολείται, στο μεγαλύτερο βαθμό με την αναζήτηση ενός μέτρου, της αξίας, έρχεται συνεχώς αντιμέτωπη με το γεγονός ότι η αξία των εμπορευμάτων στην πραγματικότητα αλλάζει.

Αναγκασμένος να ερευνήσει περαιτέρω τα αίτια αυτών των αλλαγών, θεωρεί, χωρίς κανένα ενδοιασμό, ότι το αίτιο βρίσκεται στην αλλαγή της ποσότητας της δαπανώμενης εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις του Smith πάνω στο γιατί δεν μπορεί να ληφθεί το

χρήμα ως αμετάβλητο μέτρο της αξίας. «Ωστόσο, η αξία του χρυσού και του αργύρου, όπως και κάθε αλλού εμπορεύματος μεταβάλλεται». Είναι λοιπόν προφανές ότι «η ποσότητα εργασίας που μια συγκεκριμένη ποσότητα χρυσού ή αργύρου μπορεί να αγοράσει ή να εξουσιάσει» επίσης μεταβάλλεται. Όταν, όμως, θέτουμε το ερώτημα γιατί μεταβάλλεται η αξία του χρυσού και του αργύρου(δηλαδή η ποσότητα εργασίας που μπορούν να αγοράσουν), η απάντηση που προβάλλεται είναι απερίφραστη: Γιατί υπήρξε μια μεταβολή της ποσότητας εργασίας που αναλώθηκε για την παραγωγή τους. «Καθώς η μεταφορά αυτών των μετάλλων από το ορυχείο στην αγορά κοστίζει λιγότερη εργασία ...μπορούν να αγοράσουν και να εξουσιάσουν λιγότερη εργασία». Είναι απόλυτα προφανές ότι ο Smith συνδέει εδώ τις έννοιες της «εργαζόμενης εργασίας» και της «δαπανώμενης εργασίας». Η πρώτη είναι το μέτρο ή δείκτης της αξίας του εμπορεύματος, η δεύτερη είναι το αίτιο των ποσοτικών μεταβολών της αξίας του.

Στην αρχή του Κεφαλαίου 8, ο Smith βλέπει τις μεταβολές της αξίας των εμπορευμάτων ως άμεση συνέπεια «όλων των βελτιώσεων των παραγωγικών δυνάμεων τις οποίες επέτρεψε ο καταμερισμός εργασίας. Όλα τα πράγματα προοδευτικά θα καθίστανται όλο και φθηνότερα. Θα παράγονται από μια μικρότερη ποσότητα εργασίας, και...φυσικά...θα αγοράζονται από προϊόν μικρότερης ποσότητας». Από την στιγμή που για την παραγωγή ενός δεδομένου εμπορεύματος αρχίζει να δαπανάται μια μικρότερη ποσότητα εργασίας, πρέπει επίσης να μειώνεται και η ποσότητα εργασίας που αυτό το εμπόρευμα θα αγοράζει όταν ανταλλάσσεται. Μια μεταβολή της ποσότητας της «δαπανώμενης εργασίας», είναι κατά συνέπεια, αιτία μεταβολής και της ποσότητας της «αγοραζόμενης εργασίας», επομένως και την μεταβολής της αξίας του, για την οποία η τελευταία λειτουργεί ως μέτρο ή δείκτης. Η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται από την δαπανώμενη εργασία για την παραγωγή του και εκφράζεται από την εργασία που αγοράζει στη διαδικασία της ανταλλαγής.

Επομένως, ο Smith προσδιορίζει τώρα την αξία του εμπορεύματος με δύο τρόπους:1)με την ποσότητα της εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή του και 2)με την ποσότητα της εργασίας που το δεδομένο εμπόρευμα μπορεί να αγοράσει μέσω ανταλλαγής. Μήπως οι δύο ορισμοί έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους; Από μία ποσοτική άποψη, υπάρχουν ορισμένες κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες θα συμπίπτουν.

Έστω ότι έχουμε μια κοινωνία απλών εμπορευματοπαραγωγών ή χειροτεχνών που κατέχουν τα δικά τους μέσα παραγωγής. Ο

καθένας τους θα ανταλλάσσει το προϊόν δέκα ωρών εργασία (π.χ ύφασμα) με το προϊόν δέκα ωρών εργασίας(π.χ ένα τραπέζι) που έκανε κάποιος άλλος. Θα είναι σαν αγοράζει μια ποσότητα εργασίας ενός άλλου ακριβώς ίση με την ποσότητα εργασίας που ανάλωσε ο ίδιος για την παραγωγή υφάσματος. Στην περίπτωση αυτή, μπορούμε να πούμε ότι δεν έχει καμία διαφορά ένα η αξία του υφάσματος προσδιορίζεται:1)από την ποσότητα της αξίας που δαπανάτε για την παραγωγή του ή 2)από την ποσότητα εργασίας που μπορεί να αγοράσει όταν ανταλλάσσεται.

Πρέπει να τονίσουμε ότι ο Smith, όμως, δεν προσδιορίζει τη μελέτη του στην απλή εμπορευματική οικονομία, αλλά και για την αναπτυσσόμενη γύρω του καπιταλιστική οικονομία. Σε μία τέτοια περίπτωση, τι προσδιορίζει την αξία ενός προϊόντος σε μια καπιταλιστική οικονομία; Έστω ότι ένας καπιταλιστής προκαταβάλει ένα κεφάλαιο 100 λίρες για να μισθώσει εργάτες που με την σειρά τους παράγουν για αυτόν εμπορεύματα 120 λιρών. Πως προσδιορίζεται η αξία αυτών των εμπορευμάτων; Όπως γνωρίζουμε από την ποσότητα της εργασίας που μπορεί να αγοράσει ο καπιταλιστής όταν τα ανταλλάξει. Με το σύνολο των 120 λιρών ο καπιταλιστής μπορεί κατ' αρχήν να αγοράσει το ίδιο ποσό εργασίας μισθωτών εργατών όπως που αυτό δαπανήθηκε για την παραγωγή των εν λόγω εμπορευμάτων. Δεύτερον μπορεί να αγοράσει μια προσθετή ποσότητα εργασίας με τις 20 λίρες που απομένουν και που απαρτίζουν το κέρδος του. Ως αποτέλεσμα, η αξία των εμπορευμάτων δεν προσδιορίζεται πλέον από την ποσότητα της εργασίας που δαπανάτε για την παραγωγή τους. Η αξία των εμπορευμάτων είναι τώρα αρκετά μεγάλη ώστε να αποζημιώσει πλήρως την εργασία που δαπανήθηκε για την παραγωγή τους και να αφήσει επιπλέον μια ορισμένη μάζα κέρδους. Με άλλα λόγια σε μια καπιταλιστική οικονομία η αξία του εμπορεύματος ορίζεται από το σύνολο των μισθών συν το κέρδος. Ο Smith εδώ εγκαταλείπει το έδαφος της εργασιακής θεωρίας της αξίας και την αντικαθιστά με τη θεωρία των κοστών παραγωγής. Προηγουμένως, ο Smith όριζε την αξία του εμπορεύματος από την ποσότητα εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή του. Τώρα, την ορίζει ως το άθροισμα των μισθών, του κέρδους και την προσόδου.

Προηγουμένως, ο Smith δήλωνε ότι η αξία ενός εμπορεύματος αναλύεται στο εισόδημα. Τώρα, λέει ότι η αξία απαρτίζεται από το εισόδημα που, επομένως λειτουργούν τώρα ως οι πηγές της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος. Τα εισοδήματα είναι το πρωτεύον και το δεδομένο, ενός η αξία ενός εμπορεύματος

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

θεωρείται δευτερεύουσα και παράγωγη, απαρτιζόμενη από την άθροιση των ξεχωριστών εισοδημάτων. Το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος εξαρτάται από τα φυσικά μερίδια μισθών, κέρδους και προσόδου.

Μέσα από την ανάλυση που έγινε διαπιστώσαμε ότι ο Smith όσο παρέμενε στα όρια μιας απλής εμπορευματικής οικονομίας, τα αντιφατικά στοιχεία που έκρυβε η θεωρία του μπορούσαν να διατηρούνται σε κάποιο είδος ασταθούς ισορροπίας. Από την στιγμή, ωστόσο, που ο Smith προέκτεινε την ανάλυση του στην καπιταλιστική οικονομία, αυτή η ασταθής ισορροπία καταστράφηκε και πρόβαλε καθαρά ο δυαδικός χαρακτήρας της θεωρητικής κατασκευής του Smith. Καθεμία από τις διαφορετικές όψεις της θεωρίας του Smith υιοθετήθηκε και αναπτύχθηκε από τις μεταγενέστερες οικονομικές σχολές. ο Ricardo ανέπτυξε μια θεωρία του Smith, όταν με μέγιστη συνέπεια όρισε την αξία ενός εμπορεύματος με βάση την εργασία που δαπανάται για την παραγωγή του. Η ίδια τύχη περίμενε την θεωρία του Smith για τη σχέση μεταξύ της αξίας ενός προϊόντος και των εισοδημάτων των όσων λαμβάνουν μέρος στην παραγωγή. Η ιδέα ότι η αξία ενός εμπορεύματος αναλύεται στους μισθούς, το κέρδος και την πρόσοδο αποτέλεσε τη βάση της θεωρίας του Ricardo, ο οποίος στη συνέχεια την απελευθέρωσε από τις εσωτερικές αντιφάσεις, τα οποία θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ

Παρ' όλες τις ανεπαρκείς αντιφάσεις της, η θεωρία της διανομής του Smith έχει ένα μεγάλο προτέρημα: ο Smith περιέγραψε σωστά την ταξική διαίρεση και τις μορφές εισοδήματος που είναι χαρακτηριστικές της καπιταλιστικής οικονομίας. Ο Smith επιμένει ότι η σύγχρονη κοινωνία διαιρείται στις εξής βασικές τάξεις: τους επιχειρηματίες καπιταλιστές, τους μισθωτούς εργάτες και τους γαιοκτήμονες, μια διαίρεση που γίνεται επιστημονικά αποδεκτή μέχρι σήμερα. Ως βασικές μορφές εισοδήματος θεωρεί το κέρδος, το μισθό και την έγγεια πρόσοδο. Ιδιαίτερη σημασία είναι η συστηματική ταξινόμηση των εισοδημάτων από τον Smith.

Οι επιτυχίες του βιομηχανικού καπιταλισμού βρήκαν την έκφραση τους στο σχήμα του Smith, όπου το βιομηχανικό κέρδος, με την ευρεία έννοια του όρου, εμφανίζεται ως η βασική μορφή εισοδήματος. Η άλλη μορφή εισοδήματος που είχε απασχολήσει τη μερκαντιλιστική σκέψη, ο τόκος εισοδήματος, για τον Smith είναι δευτερεύουσα: ο τόκος είναι απλώς το μέρος του κέρδους που πληρώνει ο βιομήχανος στο δανειστή για την χρήση του κεφαλαίου του.

Ξεχωρίζοντας το κέρδος ως ειδική μορφή εισοδήματος, ο Smith το οριοθετεί προσεκτικά από τους μισθούς. Ασκεί κριτική στην άποψη ότι: «τα κέρδη είναι μόνο ένα διαφορετικό όνομα για το μισθό ενός ιδιαίτερου είδους εργασίας, της εργασίας επιστασίας και διεύθυνσης». Ο όγκος των κερδών εξαρτάται από το μέγεθος του επενδυμένου σε μία επιχείρηση κεφαλαίου, και όχι από την εργασία που πιθανόν να δαπανά ο καπιταλιστή για επιστασία. Γι' αυτό « τα κέρδη .. είναι τελείως διαφορετικά, και ρυθμίζονται από τελείως διαφορετικές αρχές απ' ότι οι μισθοί».

Από την άλλη πλευρά, ο Smith διακρίνει τους μισθούς των εργατών όχι απλώς από τα κέρδη των καπιταλιστών, αλλά επίσης και από το εισόδημα των τεχνιτών. Οι χειροτέχνες αποτελούσαν ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού της Αγγλίας του 18^{ου} αιώνα, και είναι τελείως φυσικό ότι το παράδειγμα των τεχνικών εμφανίζεται συχνά στην επιχειρηματολογία του Smith. Ωστόσο ο Smith ήταν επίσης σε μεγάλο βαθμό εντυπωσιασμένος από τις επιτυχίες που είχε ο βιομηχανικός καπιταλισμός, και επέμενε ότι «τέτοιες περιπτώσεις δεν είναι συχνές σε όλη την Ευρώπη στους είκοσι εργάτες που υπηρετούν υπό ένα μάστορα αντιστοιχεί ένα ανεξάρτητος». Έτσι, λοιπόν, «ο μισθός της εργασίας θεωρείται παντού ότι είναι αυτό που συνήθως είναι, όταν ο εργάτης είναι ένα άτομο, και ο ιδιοκτήτης αποθέματος που τον απασχολεί ένα άλλο». Με την αυστηρή αυτή έννοια του όρου, ως μισθός θεωρείται το

εισόδημα του εργάτη που είναι αποστερημένος από τα μέσα παραγωγής, και όχι αυτό του εργάτη-τεχνίτη, που διατηρεί ακόμα την κατοχή τους. Προφανώς ο Smith προσμετρά στους εργάτες όχι το μόνο το σχετικά μικρό την εποχή εκείνη αριθμό των εργατών στις μανουφακτούρες μεγάλης κλίμακας, αλλά, επίσης, και τους εργάτες της οικοτεχνικής βιοτεχνίας που εργάζονταν επί παραγγελία για τους προαγοραστές-προμηθευτές: ο Smith περιγράφει τους βιομηχάνους ως ανθρώπους που τροφοδοτούν τους εργάτες με «τα υλικά της εργασίας τους».

Ο Smith, λοιπόν, δεν ταυτίζει τα κέρδη και τους μισθούς με το εισόδημα των τεχνιτών. Το λάθος του βρίσκεται στην αντίθετη κατεύθυνση. Δηλώνει ότι το εισόδημα των τεχνιτών περιλαμβάνει τόσο τους μισθούς, όσο και τα κέρδη, όταν στην πραγματικότητα αυτό το αδιαφοροποίητο εισόδημα αυτού του μικρού ανεξάρτητου παραγωγού έχει ένα ενιαίο χαρακτήρα και διακρίνεται από τις δύο άλλες μορφές.

Παρά το λάθος που έκανε ο Smith, πρέπει να παραδεχτούμε ότι αντελήφθη ορθά την ταξική δομή αυτής της κοινωνίας και τις χαρακτηριστικές μορφές τους εισοδήματος, ο Smith έκανε ένα μεγάλο βήμα προς τη διατύπωση του προβλήματος της υπεραξίας. Επειδή ο Smith ξεχώρισε το κέρδος και κατανόησε ότι απαρτίζει το καθαρό εισόδημα του καπιταλιστή πάνω και πέρα από την κάλυψη των κοστών παραγωγής του, σύνδεσε το πρόβλημα του βιομηχανικού κέρδους με το πρόβλημα της υπεραξίας.

Οι Φυσιοκράτες ασχολήθηκαν μόνο με την πηγή της προσόδου της γης, εφόσον άποψη τους ήταν ότι αυτή είναι η μια και μοναδική μορφή καθαρού εισοδήματος. Ο Smith, καθιστώντας το κέρδος μέρος του εισοδήματος, διεύρυνε το πρόβλημα της υπεραξίας. Από πρόβλημα προσόδου έγινε πρόβλημα πηγής όλων των μορφών εισοδήματος πέρα και πάνω από αυτό που παράχεται στην εργασία: η έγγεια πρόσοδος, το κέρδος και ο τόκος. Το ερώτημα που αποκτούσε προτεραιότητα ήταν αυτό της πηγής του κέρδους. Ο Smith θεώρησε σωστά τον τόκο ως μέρος του κέρδους. Όσον αφορά την πρόσοδο, ο Smith ήταν έντονα επηρεασμένος από την φυσιοκρατική θεωρία, και η εξήγησή του ήταν εξαιρετικά αδύναμη και έπασχε από έντονες αντιφάσεις. Ο Smith αναζήτησε την πηγή της προσόδου: 1)μερικές φορές στη μονοπωλιακή τιμή των αγροτικών προϊόντων που εξηγούνταν από την υψηλή ζήτηση αυτών των αγαθών 2)μερικές φορές στη φυσική παραγωγικότητα της γης, που «που παράγει μια μεγαλύτερη ποσότητα τροφής από αυτή που είναι αρκετή για την συντήρηση...να αντικαταστήσει το απόθεμα που απασχόλησε αυτή την εργασία, μαζί με τα κέρδη του».

και 3) μερικές φορές στην εργασία των εργατών της υπαίθρου. Επομένως η πρόσοδο εμφανίζεται στον Smith μερικές φορές ως μια «μονοπωλιακή» τιμή ή επιπλέον πόσο πέρα και πάνω από την αξία των αγροτικών προϊόντων, μερικές φορές, ως, «το έργο της φύσης που απομένει μετά την αφαίρεση ή αποζημίωση κάθε πράγματος που μπορεί να θεωρηθεί ως έργο του ανθρώπου». Και μερικές φορές ως «ένα μερίδιο όλου σχεδόν του προϊόντος που μπορεί εργάτης είτε να καλλιεργήσει είτε να αλλάξει», και το οποίο αποδίδει στο γαιοκτήμονα λόγω της μονοπωλιακής ιδιοκτησίας.

Η έννοια της εργασιακής αξίας επιβάλλεται δυναμικά στη θεωρία του Smith για το κέρδος. Το ζήτημα της πηγής του κέρδους ως ανεξάρτητης μορφής εισοδήματος έπρεπε αναπόφευκτα να οδηγήσει τον Smith πέρα από τα όρια της φυσιοκρατικής θεωρίας του υπερπροϊόντος. Η φυσική παραγωγικότητα της φύσης ήταν μεν ικανή να εξηγήσει την πηγή της προσόδου ως πλεονάσματος υπεραξίας, που αποδίδει η αγροτική οικονομία πάνω και πέρα από τα συνολικά κέρδη, η εξήγηση, όμως, αυτή σαφώς δεν ήταν πλέον εφαρμόσιμη στο κέρδος, που αποτελεί την κανονική και συχνότερα απαντωμένη μορφή υπεραξίας. Σαφώς τα κέρδη δεν αυξάνονται μόνο μέσα στην αγροτική οικονομία, αλλά, επίσης και στην βιομηχανία, όπου, κατά την άποψη του Smith «η φύση δεν κάνει τίποτα, και ο άνθρωπος τα πάντα». Είναι προφανές ότι η πηγή του κέρδους πρέπει να αναζητηθεί στην ανθρώπινη εργασία.

Παρ' όλες τις αντιφάσεις της θεωρίας του για το κέρδος και τα κενά της κατανόησης του, ο Smith υποστήριζε με σαφήνεια την άποψη ότι το κέρδος είναι εκείνο το τμήμα της αξίας του προϊόντος που ιδιοποιείται ο καπιταλιστής για τον εαυτό του. «Στη γενική κατάσταση πραγμάτων που προηγείται, τόσο της ιδιοποίησης της γης, όσο και της συσσώρευσης αποθέματος, το συνολικό προϊόν της εργασίας ανήκει στον εργάτη.» Από τη στιγμή όμως που η γη γίνεται αντικείμενο ιδιοποίησης ως ατομική ιδιοκτησία και υπάρχει μια «συσσώρευση αποθέματος», ένα μέρος του προϊόντος της εργασίας του εργάτη πηγαίνει ως πρόσοδος στο γαιοκτήμονα και ένα άλλο στον καπιταλιστή ως κέρδος. Από πού προέρχεται αυτή η «συσσώρευση αποθέματος»; Ο Smith, στο πνεύμα των ιδεολόγων της ανερχόμενης αστικής τάξης, προσφέρει την ακόλουθη εξήγηση: τα περισσότερα εργατικά και προνοητικά άτομα, αντί να σπαταλούν το σύνολο του προϊόντος της εργασίας τους, «αποταμίευσαν» μέρος του, και προοδευτικά συσσώρευσαν κεφάλαιο. Κεφάλαιο είναι αυτό που αποταμίευσε ο κάτοχος ή οι πρόγονοι του από το προϊόν της εργασίας τους. «Τα κεφάλαια αυξάνονται από τη φειδωλία και μειώνονται από τη σπατάλη και την κακή διαχείριση» «Η φειδωλία

και όχι η σκληρή εργασία, είναι η άμεση αιτία της αύξησης του κεφαλαίου».

Παρά την αφέλεια της θεωρία του τι πηγές του κεφαλαίου, ο Smith αντιλαμβάνεται σταθερά σε μία κοινωνία όπου έχει ήδη πραγματοποιηθεί αυτή η «συσσώρευση αποθέματος», η μάζα του πληθυσμού, αποχωρισμένη από τα μέσα παραγωγής, εξαρτάται άμεσα από αυτά τα τυχερά άτομα, η «φειδωλία» των οποίων τους επέτρεψε να συσσωρεύσουν κεφάλαιο. «Το μεγαλύτερο μέρος των εργατών έχουν την ανάγκη ενός αφεντικού που θα τους προκαταβάλει τα υλικά της εργασίας τους και τους μισθούς για την συντήρησή τους μέχρι την ολοκλήρωση της εργασίας. Αυτός μοιράζεται το προϊόν της εργασίας τους, ή την αξία την οποία προσθέτει στα υλικά άνω στα οποία εφαρμόζεται. Και το κέρδος του συνιστάται σ' αυτό το μερίδιο.» Το κέρδος είναι μια «παρακράτηση από το προϊόν της εργασίας», την οποία ιδιοποιείται ο καπιταλιστής προσωπικά. Από την μεριά τους, οι εργάτες είναι αναγκασμένοι να συγκατατεθούν σε μία τέτοια «παρακράτηση», δεδομένου ότι χωρίς ένα αφεντικό που θα επενδύσει το κεφάλαιο του σε μια επιχείρηση, δεν κατέχουν τα μέσα ούτε να χειριστούν μια δική τους επιχείρηση, ούτε να συντηρηθούν οι ίδιοι ενώ εργάζονται.

Ο Smith, μ' αυτό τον τρόπο, αναγνωρίζει την εργασία ως πηγή της αξίας του συνολικού προϊόντος, περιλαμβανομένου του μεριδίου της αξίας που προκύπτει στον καπιταλιστή ως κέρδος.

Η θεωρία διανομής του Smith υφίσταται αντίστοιχα μια ορισμένη μεταβολή. Προηγουμένως είχε σωστά συγκροτηθεί στη βάση της θεωρίας της αξίας. Ωστόσο, αργότερα, η θεωρία της αξίας είναι αυτή που στηρίζεται στη θεωρία της διανομής. Έτσι, γίνεται αδύνατο να εξηγήσουμε τους μισθούς και το κέρδος ως μέρος της αξίας του προϊόντος, εφόσον η τελευταία μπορεί να εξηγηθεί μόνο μετά τον καθορισμό της στάθμης των «συστατικών της μερών», δηλαδή του κέρδους και των μισθών. Εάν ο Smith ήταν απόλυτα συνεπής, θα έπρεπε να συμπεράνει (όπως έκανε αργότερα ο Ricardo) από τη δήλωση ότι το κέρδος αποτελεί μια «παρακράτηση» από την αξία του προϊόντος, ότι το μερίδιο του κέρδους μπορεί να αυξηθεί μόνον όταν μειωθεί το μερίδιο των μισθών. Ωστόσο, τώρα, υποστηρίζει ότι η αύξηση του κέρδους χρησιμεύει μόνο στην αύξηση της αξίας του προϊόντος, και δεν έχει καμία επίπτωση στους μισθούς. Ο Smith κάνει ακριβώς αυτό, και προσπαθεί να εξηγήσει τους μισθούς και το κέρδος ανεξάρτητα από την θεωρία της αξίας μια προσπάθεια καταδικασμένη σε αποτυχία.

Τι είναι αυτό που προσδιορίζει την απόλυτη στάθμη του κέρδους; Ο Smith ούτε καν ριψοκινδυνεύει μια απάντηση σ' αυτό το ερώτημα, και περιορίζεται στην προσπάθεια εξήγησης των σχετικών ανοδικών και καθοδικών της διακυμάνσεων. Ο Smith διακρίνει την κατάσταση της οικονομίας μιας χώρας σε ακμάζουσα, στάσιμη και παρακμάζουσα. Η πρώτη χαρακτηρίζεται από τη συσσώρευση και τον πολλαπλασιασμό της συνολικής μάζας του κεφαλαίου της χώρας. Στη δεύτερη, το συνολικό κεφάλαιο παραμένει στα προηγούμενα επίπεδα του. Και στην τρίτη, το κεφάλαιο φθίνει και η χώρα οδεύει προς χρεοκοπία. Στην πρώτη κατάσταση, το κεφάλαιο είναι άφθονο, και αυτό προκαλεί τη μείωση των κερδών ενώ οι μισθοί αυξάνονται χάρις στον ανταγωνισμό μεταξύ των καπιταλιστών για εργατικά χέρια. Αυτό, κατά τον Smith, εξηγεί την πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους που παρατηρήθηκε στην Ευρώπη από το 16^ο ως το 18^ο αιώνα. Μόνο στις νέες και γρήγορα αναπτυσσόμενες αποικίες, με την ελεύθερη παρθένα γη και την έλλειψη εργατών αλλά και κεφαλαίου, μπορούσαν το κέρδος και οι μισθοί να υπάρχουν ταυτόχρονα σε υψηλά επίπεδα. Όταν μια κοινωνία είναι στάσιμη, η αγορά τόσο του κεφαλαίου, όσο και της εργασίας είναι πλήρως κορεσμένη. Επομένως, τόσο το κέρδος όσο και οι μισθοί προσδιορίζονται σε ένα πολύ χαμηλό επίπεδο. Τέλος, όταν μια κοινωνία οπισθοχωρεί ή βρίσκεται σε κατάσταση παρακμής, η έλλειψη κεφαλαίων προκαλεί την άνοδο του ποσοστού κέρδους και την πτώση των μισθών. Η επιδερμικότητα της επιχειρηματολογίας του Smith τον περιορίζει στην εξήγηση των διακυμάνσεων του ύψους του κέρδους από την αφθονία ή τη σπανιότητα του κεφαλαίου.

Περισσότερο επιτυχής είναι η θεωρία του Smith για τους μισθούς, που περιέχει μια σειρά εύστοχες και ακριβείς παρατηρήσεις. Αυτό που προσδίδει σ' αυτή τη θεωρία την ιδιαίτερη της έλξη, είναι η βαθιά αίσθηση συμπάθειας που δείχνει ο Smith προς τους εργάτες, σε κάθε σελίδα του. Ωστόσο, από μια θεωρητική άποψη, η θεωρία του Smith για τους μισθούς πάσχει επίσης από ασυνέπειες και αντιφάσεις.

Από το 17^ο ως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, οι μισθοί στην Αγγλία αυξάνονταν και στην εποχή του Smith είχαν φτάσει ένα επίπεδο που υπερέβαινε σαφώς αυτό που ο Smith θεωρούσε ελάχιστο επίπεδο μέσων διαβίωσης. Πώς έπρεπε να εξηγηθεί αυτή η αύξηση των μισθών; ο Smith την εξηγεί με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο εξηγεί την πτώση του ποσοστού κέρδους κατά την περίοδο από το 16^ο έως το 18^ο αιώνα: η οικονομική ευημερία και η συσσώρευση κεφαλαίου δημιουργούν μια μεγαλύτερη ζήτηση εργατών. Η γρήγορη

συσσώρευση κεφαλαίου απαιτεί ένα μεγαλύτερο αριθμό χεριών: οι υψηλοί μισθοί επιτρέπουν στους εργάτες να ανατρέφουν περισσότερα παιδιά, γεγονός που με τη σειρά του επαναφέρει το επίπεδο των μισθών σε εκείνο ακριβώς το ύψος στο οποίο ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού αντιστοιχεί λίγο ως πολύ με το ρυθμό αύξησης της ζήτησης εργασίας. Μια στάσιμη οικονομία θα είναι διαφορετική. Όταν το προκαταβαλλόμενο κεφάλαιο για τη μίσθωση των εργατών παραμένει στάσιμο, ο υπάρχων αριθμός εργατών αποδεικνύεται αρκετός για να ικανοποιήσει τη ζήτηση εργασίας, και τα «αφεντικά είναι υποχρεωμένα να χτυπηθούν μεταξύ τους για να αποκτήσουν». Οι μισθοί θα πέσουν στο επίπεδο των ελάχιστων μέσων διαβίωσης, ο πληθυσμός θα αναπαράγεται με μικρότερους ρυθμούς και το μέγεθος της εργατικής τάξης θα μείνει σταθερό σ' αυτό το συγκεκριμένο επίπεδο. Τέλος, όταν μια χώρα βρίσκεται σε παρακμή και τα «κεφάλαια ου προορίζονται για την συντήρηση της εργασίας μειώνονται αισθητά», ζήτηση εργατών θα φθίνει σταθερά και θα πέσει κάτω από το καθιερωμένο ελάχιστο. Η φτώχεια η πείνα και η θνησιμότητα θα μειώσουν πλέον όγκος του κεφαλαίου.

Επομένως, το επίπεδο των πραγματικών μισθών θα εξαρτάται από τη σχέση μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, με άλλα λόγια, από το ρυθμό μεγένθυσης του κεφαλαίου ή του χρηματικού αποθέματος που προκαταβλήθηκε για τη μίσθωση των εργατών. Ο Smith, λοιπόν, προωθεί μια εμβρυσώδη εκδοχή της θεωρίας του κονδυλίου των μισθών, που επρόκειτο να καταστεί τόσο δημοφιλής μεταξύ αστών μελετητών. Ωστόσο, συνεχίζει να συγχέει την ιδέα ενός κονδυλίου των μισθών με την αντίληψη ότι οι μισθοί θα έλκονται προς το ελάχιστο επίπεδο μέσων διαβίωσης. «ο άνθρωπος πρέπει πάντα να ζει από την εργασία του, και ο μισθός του πρέπει τουλάχιστον να είναι ικανός να τον συντηρήσει. Μάλιστα, πρέπει στις περισσότερες περιπτώσεις να είναι κάτι παραπάνω. Διαφορετικά θα είναι αδύνατο να αναθρέψει μια οικογένεια και η φυλή ενός τέτοιου εργάτη δεν θα διαρκέσει περισσότερο από μια γενιά.» Είδαμε, όμως, ότι ο Smith πιστεύει ότι οι μισθοί στην πραγματικότητα θα τείνουν προς το επίπεδο επιβίωσης όταν ο όγκος του κεφαλαίου και η ζήτηση εργασίας είναι στάσιμα. Όταν υπάρχει ανάπτυξη, οι μισθοί θα ανεβαίνουν πάνω από αυτό το επίπεδο. Όταν υπάρχει συρρίκνωση, θα πέφτουν κάτω από αυτό.

Προφανώς ο Smith πίστευε ότι η πτώση των μισθών κάτω από αυτό το επίπεδο θα αποτελούσε μόνο ένα πρόσκαιρο και μεταβατικό φαινόμενο, εφόσον η φτώχεια και η θνησιμότητα θα επανέφεραν γρήγορα τον αριθμό των εργατών σε αντιστοιχία με τις μειωμένες απαιτήσεις του κεφαλαίου για εργασία. Από την άλλη πλευρά, ο

Smith πίστευε, επίσης, ότι μπορούσε να υπάρχει μια μακροπρόθεσμη αύξηση των μισθών πάνω και πέρα από το ελάχιστο των μέσων διαβίωσης στο βαθμό που οι αυξημένοι μισθοί δεν ενθάρρυναν του εργάτες να αναπαραχθούν γρηγορότερα από τις αυξημένες απαιτήσεις εργασίας του συσσωρευμένου κεφαλαίου. Αυτή η πίστη στη μακροπρόθεσμη προοπτική βελτίωσης της ευημερίας των εργατών ξεχώριζε την αισιόδοξη κοσμοαντίληψη του Smith από αυτή των οπαδών του, όπως του Ricardo.

Παρ' όλη την αισιοδοξία του, ο Smith αναγνώριζε ότι ακόμα και όταν η κοινωνία αναπτυσσόταν, οι μισθοί δεν θα αυξάνονταν πέρα από το ελάχιστο που απαιτείτο για να ευθυγραμμιστεί η αύξηση του εργατικού πληθυσμού με τη ζήτηση εργαζόμενων από το κεφάλαιο. Πρόκειται για ένα ζήτημα για το οποίο οι καπιταλιστές, επίσης, δείχνουν ενδιαφέρον: Επειδή είναι αριθμητικά λιγότεροι και μπορούν έτσι εύκολα να έρθουν να συνεννόηση μεταξύ τους, επειδή προστατεύονται από το νόμο και επειδή οι εργάτες δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς δουλειά ούτε μια ελάχιστη περίοδο, σε κάθε σύγκρουση τους με τους εργάτες βρίσκονται σ' ένα πλεονεκτικό κοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων, που μπορούν πάντα να το χρησιμοποιούν για να μειώνουν τους μισθούς μέχρι εκείνο το επίπεδο πέραν του οποίου η υπάρχουσα κατάσταση αναφορικά με το κεφάλαιο και τον πλούτο, δεν τους επιτρέπει περαιτέρω μείωση. Αυτή η αναγνώριση του ευνοϊκού για τους καπιταλιστές κοινωνικού συσχετισμού δυνάμεων δεν οδηγεί, από την άλλη πλευρά, τον Smith στο συμπέρασμα ότι οι εργάτες πρέπει να αντιπαλέψουν τους καπιταλιστές για την βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης, να χρησιμοποιούν δηλαδή απεργίες ή μορφές συνδικαλισμού. Όσο και αν ο Smith βλέπει με συμπάθεια τις ανάγκες των εργατών, δεν πιστεύει ότι η ένωση των εργατών μπορεί να βελτιώσει την τύχη τους.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Όπως αναλύσαμε, ο Smith θεώρησε το κέρδος, και όχι την πρόσοδο, ως κύρια μορφή καθαρού εισοδήματος (υπεραξίας). Αλλά ο Smith αντιλαμβανόταν επίσης το κέρδος ως το «εισόδημα που προκύπτει από απόθεμα». Έτσι, λοιπόν, δεν εκπλήσσει καθόλου το γεγονός ότι ο Smith είχε μια πολύ ευρύτερη και ορθότερα επεξεργασμένη θεωρία του κεφαλαίου απ' ότι οι Φυσιοκράτες. Η ιδιαίτερη συμβολή του συνίσταται στο ότι 1) διεύρυνε την έννοια του κεφαλαίου της σφαίρας της αγροτικής οικονομίας για να συμπεριλάβει και στη βιομηχανία και 2) σκιαγράφησε την άμεση σύνδεση μεταξύ των εννοιών του κεφαλαίου και του κέρδους.

Ο Smith επιμένει ότι η ιδιοκτησία ενός ατόμου θα διαιρείται σε δύο μέρη: «Εκείνο το μέρος το οποίο προσδοκά ότι θα του αποφέρει το εισόδημα του ονομάζεται το κεφαλαίο του. Το άλλο είναι αυτό που προμηθεύει την άμεση κατανάλωση του» Το κεφάλαιο είναι η ιδιοκτησία που αποφέρει στον κάτοχο του ένα εισόδημα μη προερχόμενο από εργασία, με τη μορφή κέρδους. Η κύρια αξία αυτού του ορισμού είναι ότι συνδέει άμεσα την έννοια του κεφαλαίου με την έννοια του κέρδους.

Ωστόσο, ο Smith αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να περιοριστεί σ' έναν ορισμό του κεφαλαίου μόνο με όρους «ιδιωτικής οικονομίας». Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, ένα ιδιωτικό σπίτι, όταν εκμισθώνεται, αποτελεί κεφάλαιο για τον ιδιοκτήτη του. Είναι, ωστόσο, εξίσου προφανές ότι όταν το ίδιο σπίτι χρησιμοποιείται άμεσα από τον ιδιοκτήτη του «δεν μπορεί να προσφέρει κανένα κέρδος στην κοινωνία, ούτε να λειτουργήσει ως κεφάλαιο γι' αυτή» Με αυτό το δεδομένο, παράλληλα με το προαναφερόμενο ορισμό, ο Smith μελά συχνά για κεφάλαιο με όρους «εθνικής οικονομίας», δηλαδή με μια υλικό-τεχνική έννοια, σύμφωνα με την οποία το αντιλαμβάνεται ως ένα «συσσωρευμένο απόθεμα προϊόντων» που προσδιορίζεται να χρησιμοποιηθεί σε μια μελλοντική παραγωγή, και συγκεκριμένα: 1) οι πρώτες ύλες που απαιτούνται γι' αυτή την εργασία, 2) τα εργαλεία παραγωγής και 3) τα μέσα διαβίωσης των εργατών.

Ο Smith αδυνατεί να συμφιλιώσει αυτούς τους δύο ορισμούς του κεφαλαίου επειδή, λόγω των συγχύσεων στο εσωτερικό της θεωρίας του για την υπεραξία, δεν μπορεί να παρακολουθήσει πως το κεφάλαιο που είναι επενδυμένο στην αγροτική οικονομία, τη βιομηχανία και το εμπόριο έχει την ικανότητα να αποφέρει ένα σταθερό εισόδημα με τη μορφή κέρδους. Ο δυϊσμός των απόψεων

του Smith για το κεφάλαιο αποκαλύπτεται καθαρά από το γεγονός ότι μερικές φορές αντιλαμβάνεται σωστά το κεφάλαιο ως τη συνολική αξία του δαπανά ο επιχειρηματίας για την αγορά μηχανημάτων, πρώτων υλών κλπ., σε άλλες, όμως, περιπτώσεις θεωρεί εσφαλμένα ότι αποτελείται από τις μηχανές, τις πρώτες ύλες και τα παρόμοια, ως υλικές μορφές. Αυτή η σύγχυση των υλικών και τεχνικών στοιχείων της παραγωγής, με τη δεδομένη τους κοινωνική μορφή, αποτελεί τόσο ένα ειδοποιό γνώρισμα της θεωρίας του Smith για το κεφάλαιο, όσο και ένα χαρακτηριστικό της Κλασικής Σχολής γενικά.

Η έλλειψη σαφήνειας στη θεωρία του Smith για το κεφάλαιο αντανακλάται στην άποψή του ότι το κεφάλαιο διαιρείται σε δύο τύπους, το πάγιο και το κυκλοφορούν. Ο Smith γενίκευσε αυτές τις κατηγορίες πέραν του αγροτικού στο βιομηχανικό κεφάλαιο (κάτι που ήταν σωστό) αλλά και στο εμπορικό κεφάλαιο (κάτι που ήταν λάθος, εφόσον η διάκριση μεταξύ παγίου και κυκλοφορούντος εφαρμόζεται μόνο στο παραγωγικό και όχι στο εμπορικό κεφάλαιο).

Τώρα το κυκλοφορούν κεφάλαιο διαφέρει από το πάγιο κεφάλαιο ανάλογα με τη χρονική διάρκεια της κυκλοφορίας του: η αξία του κυκλοφορούντος κεφαλαίου(π.χ. πρώτες ύλες) αποκαθίσταται πλήρως για τον ιδιοκτήτη του εργοστασίου με την ολοκλήρωση μιας μοναδικής παραγωγικής περιόδου, καθώς αυτή η αξία περιέχεται στην τιμή του προϊόντος. Από την άλλη μεριά, η αξία του πάγιου κεφαλαίου (π.χ. μηχανές) εξαλείφεται μόνον εν μέρει και διαγράφεται μόνο μετά το πέρασμα αρκετών παραγωγικών περιόδων. Ο Smith παραμένει ασαφής σχετικά με αυτή τη διάκριση. Η προσοχή του επικεντρώθηκε στην υλική πλευρά των φαινομένων ως πραγμάτων, στις υπάρχουσες μηχανές ως φυσική μορφή, και όχι στην αξία τους. Ενώ στην κυκλοφορά εισέρχεται η συνολική αξία των μηχανών, αν και αργά και βαθμιαία, οι πραγματικές μηχανές παραμένουν κάθε φορά στην κατοχή του ιδιοκτήτη του εργοστασίου μέχρι την πλήρη απαξίωση τους, ο Smith, κάνοντας αυτή την παρατήρηση, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι κανένα μέρος του παγίου κεφαλαίου δεν εισέρχεται στην κυκλοφορία: αντίθετα με το κυκλοφορούν κεφάλαιο(π.χ. πρώτες ύλες) που «απομακρύνεται συνεχώς απ' αυτόν σε μια μορφή και επιστρέφει σε μια άλλη», το πάγιο κεφάλαιο αποφέρει ένα κέρδος «χωρίς να αλλάζει κατόχους ή να κυκλοφορεί περαιτέρω». Οι ασυνέπειες στις οποίες οδηγεί τον Smith ένας τέτοιος ορισμός είναι ορατές από τον τρόπο με τον οποίο υποχρεώνεται να χαρακτηρίσει την αξία του σπόρου που φυλάσσει ο αγρότης- καπιταλιστής για την επόμενη σπορά ως πάγιο κεφάλαιο, απλώς επειδή παραμένει στην κατοχή του αγρότη- καπιταλιστή.

Χρησιμοποιώντας τον ίδιο ορισμό, ο Smith θεωρεί τα εμπορεύματα που κατέχουν οι έμποροι ως κυκλοφορούν κεφάλαιο, παρ' όλο ότι, μιλώντας γενικά, αποτελούν εμπόρευμα ή εμπορικό κεφάλαιο και όχι παραγωγικό κεφάλαιο.

Όπως είδαμε, σύμφωνα με τη θεωρία του Smith, ένα μερίδιο του κεφαλαίου δαπανάται για την αγορά των εργαλείων παραγωγής (πάγιο κεφάλαιο) και των πρώτων υλών (κυκλοφορούν κεφάλαιο). Από αυτό θα φαινόταν να προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αξία του ετήσιου προϊόντος την κοινωνίας ως σύνολο, πρέπει, κατ' αρχήν και κυρίως, να προσδιορίζεται να αντικαταστήσει το συνολικά δαπανηθέν κεφάλαιο. Το εισόδημα της κοινωνίας είναι μόνο αυτό που απομένει πάνω και πέρα από αυτό το σύνολο, και στη συνέχεια διαιρείται μεταξύ των τριών κοινωνικών τάξεων ως μισθοί, κέρδος και πρόσδοδος (ενώ οι μισθοί εμφανίζονται ταυτόχρονα ως μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, το κέρδος και η πρόσδοδος συνθέτουν την υπεραξία ή καθαρό εισόδημα). Σε ορισμένα χωρία, ο Smith φτάνει ακριβώς σε μια τέτοια ορθή κατανόηση του προβλήματος: «Το ακαθάριστο εισόδημα όλων των κατοίκων μιας μεγάλης χώρας περιλαμβάνει το συνολικό ετήσιο προϊόν της εργασίας και της γης τους. Το καθαρό εισόδημα, είναι αυτό που απομένει μετά την αφαίρεση των δαπανών συντήρησης, πρώτον, του παγίου και, δεύτερον, του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Αυτό μπορούν να το τοποθετήσουν στο απόθεμα που προορίζεται για την άμεση κατανάλωση τους, χωρίς να παρέμβουν στο κεφάλαιο τους, ή μπορούν να το δαπανήσουν για την διαβίωση τους, τις ανέσεις και τις διασκέδασεις τους.» Έτσι, λοιπόν, η αξία του ετήσιου προϊόντος της κοινωνίας περιέχει όχι απλώς το εισόδημα που εισπράττει η κάθε κοινωνική τάξη (δηλαδή μισθοί, κέρδος και πρόσδοδος), αλλά επίσης το πάγιο και το κυκλοφορούν κεφάλαιο που αναπαράγονται.

Αφού φτάσει τόσο κοντά σε μια σωστή διατύπωση του προβλήματος της αναπαραγωγής, ο Smith αρχίζει να έχει τις αμφιβολίες του. Αυτό που τον μπερδεύει είναι το γεγονός ότι μια αξία που παριστά κεφάλαιο για ένα άτομο, παριστά εισόδημα για ένα άλλο. Για τον κάτοχο του εργοστασίου υφαντουργίας, οι κλωστικές μηχανές που αγοράζει παριστούν το πάγιο κεφάλαιό του. Ωστόσο, αυτό που πληρώνει για αυτές στον κατασκευαστή τους και αυτό που ο τελευταίος διανέμει στους εργάτες του ως μισθό συνιστά εισόδημα για τους εργάτες και αντικατάσταση του κυκλοφορούντος κεφαλαίου για τον κατασκευαστή των μηχανών.

Ο Smith νομίζει ότι η αξία του σταθερού κεφαλαίου αναλύεται, σε τελευταία ανάλυση, αποκλειστικά σε εισόδημα: μισθός, κέρδος και πρόσδοδος. Κατά συνέπεια, η τιμή « όλων των εμπορευμάτων που

συνθέτουν το συνολικό ετήσιο προϊόν της εργασίας της κάθε χώρας, θεωρούμενη συνολικά, πρέπει να αναλύεται στα ίδια τρία μέρη και να κατανέμεται μεταξύ των διάφορων κατοίκων της χώρας είτε ως μισθός της εργασίας τους, είτε ως κέρδος του αποθέματος τους, είτε ως πρόσδοδος της γης τους». Ενώ ο Smith είχε προηγουμένως αντιληφθεί ότι ένα μερίδιο του ετήσιου προϊόντος της εργασίας προορίζεται να αντικαταστήσει το σταθερό κεφάλαιο, φθάνει τώρα στο παράλογο συμπέρασμα ότι το σύνολο της αξίας του κοινωνικού προϊόντος αναλύεται σε εισόδημα, εισερχόμενο, με άλλα λόγια, στην ατομική κατανάλωση των μεμονωμένων μελών της κοινωνίας.

Η λανθασμένη αυτή θεωρία κατέστη κυρίαρχο δόγμα για τους οικονομολόγους της Κλασικής Σχολής όπως ο Ricardo την οποία αποδέχτηκε καθώς επίσης και πολλοί άλλοι.

Τα λάθη στα οποία υπέπεσε ο Smith, κατά την ανάλυση της διαδικασίας της εν γένει αναπαραγωγής, δεν θα μπορούσαν να μην αντανakλαστούν στο πώς κατανόησε τη διαδικασία της διευρυμένης αναπαραγωγής, δηλαδή της συσσώρευσης κεφαλαίου. Αν το συνολικό κεφάλαιο αναλώνεται ως μεταβλητό κεφάλαιο, για τη μίσθωση εργατών, διαδικασία της συσσώρευσης προφανώς θα εκτυλιχθεί ως εξής: Υπάρχει ένα μέρος του εισοδήματος του καπιταλιστή (το κέρδος του) που δεν αναλώνεται σε προσωπική κατανάλωση αλλά προστίθεται στο κεφάλαιο, δηλαδή προκαταβάλλεται για τη μίσθωση εργασίας. Όλο το κεφάλαιο που συσσωρεύεται αναλώνεται για τη μίσθωση εργασίας. Η θέση αυτή είναι προφανώς λαθεμένη και για ακόμα φορά αγνοεί το γεγονός ότι ο καπιταλιστής πρέπει να διαθέσει ένα μέρος του επιπλέον κεφαλαίου του για την αγορά μηχανών, πρώτων υλών κλπ.

Από αυτή τη λαθεμένη θεωρία για τη συσσώρευση θα μπορούσαν να συναχθούν δύο σημαντικά συμπεράσματα. Το πρώτο είναι ότι επειδή το συνολικό κεφάλαιο αναλώνεται για τη μίσθωση εργασίας, «κάθε αύξηση ή μείωση κεφαλαίου τείνει, επομένως να αυξήσει ή να μειώσει την πραγματική ποσότητα της προσπάθειας, του αριθμού των παραγωγικών χεριών». Κατά συνέπεια, κάθε αύξηση του κεφαλαίου, προκαλώντας μια αναλογική αύξηση της ζήτησης εργασίας; Οι υποστηρικτές αυτού του επιχειρήματος έχουν λησμονήσει ότι στην πραγματικότητα η ζήτηση εργασίας μεγεθύνεται μόνο ανάλογα με την αύξηση του μεταβλητού τμήματος του κεφαλαίου και όχι με την αύξηση του κεφαλαίου ως συνόλου. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι η συσσώρευση κεφαλαίου δεν συνεπάγεται μια περικοπή της προσωπικής κατανάλωσης των μελών της κοινωνίας. Αν ο καπιταλιστής συσσωρεύει το μισό ενός κέρδους ίσου με 1.000 λίρες, χρησιμοποιεί

500 λίρες για τη μίσθωση εργατών. Ο καπιταλιστής παραχωρεί αυτό το ποσό από την προσωπική του κατανάλωση υπέρ της προσωπικής κατανάλωσης των εργατών. «Αυτό που εξοικονομείται κάθε χρόνο καταναλώνεται το ίδιο ομαλά όπως αυτό που ξοδεύεται κάθε χρόνο, και σχεδόν ταυτόχρονα. Καταναλώνεται, όμως, από ένα διαφορετικό σύνολο ανθρώπων», δηλαδή από εργάτες: « Η κατανάλωση είναι η ίδια, αλλά οι καταναλωτές είναι διαφορετικοί.» Στο βαθμό που ο Smith απευθύνει αυτά τα λόγια εναντίον της αρχέγονης μικροαστικής και αγροτικής αντίληψης ότι συσσώρευση κεφαλαίου σημαίνει απόκρυψη χρυσών νομισμάτων σε χρηματοκιβώτια, έχει δίκιο. Το συσσωρευμένο κεφάλαιο ασφαλώς αναλώνεται. Αναλώνεται, όμως, όχι απλώς στη μίσθωση εργατών, αλλά εξίσου, και στην αγορά μηχανών κλπ. Συνολικά η ατομική κατανάλωση μειώνεται υπέρ της παραγωγικής κατανάλωσης. Η παραγωγή των μέσων παραγωγής αυξάνεται σε βάρος των μέσων κατανάλωσης. Η αγνόηση αυτού του γεγονότος έθεσε τις βάσεις της Κλασικής θεωρίας των αγορών του Ricardo.

Στενά δεμένη με τη θεωρία του για το κεφάλαιο και το εισόδημα είναι η εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και αξιόλογη θεωρία του Smith για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία. Όπως ήδη γνωρίζουμε, άποψη του Smith ήταν ότι το σύνολο του κεφαλαίου δαπανάται στη μίσθωση εργατών, αποτελείται δηλαδή από μισθούς. Μήπως αυτό σημαίνει ότι ο κάθε εργάτης πληρώνεται το μισθό του από το κεφάλαιο; Όχι απαντά ο Smith, οι εργάτες είναι δυνατόν να εισπράττουν τους μισθούς τους είτε από το κεφάλαιο, είτε από το καθαρό εισόδημα(κέρδος και πρόσοδο). Ο καπιταλιστής μπορεί να χρησιμοποιήσει αυτό το καθαρό εισόδημα (δηλαδή το κέρδος) είτε να αγοράσει διάφορα εμπορεύματα, είτε για να αγοράσει την εργασία άλλων εργατών που θα χρησιμοποιηθούν άμεσα για την κατανάλωση του(ένας μάγειρας, μια υπηρέτρια κλπ). Η εργασία αυτών των ανθρώπων προσφέρει στον καπιταλιστή μια συγκεκριμένη αξία χρήσης, ωστόσο δεν αποφέρει καμία ανταλλακτική αξία ή υπεραξία. Αυτό συνιστά τη βάση της διάκρισης μεταξύ παραγωγικών και μη παραγωγικών εργατών. Παραγωγικοί εργάτες είναι αυτοί που ανταλλάσσουν άμεσα την εργασία τους με κεφάλαιο. Μη παραγωγικοί εργάτες είναι αυτοί που ανταλλάσσουν άμεσα την εργασία τους με εισόδημα. Πραγματικά, ο καπιταλιστής μπορεί να δαπανήσει μέρος του εισοδήματος του στη μίσθωση πρόσθετων παραγωγικών εργατών. Αλλά στην περίπτωση αυτή μετατρέπει ένα μέρος του εισοδήματος του σε κεφάλαιο: το συσσωρεύει ή το κεφαλαιοποιεί. Δεδομένου ότι το κεφάλαιο πρέπει να αποφέρει μια υπεραξία, την παραπάνω πρόταση μπορούμε να τη

διατυπώσουμε διαφορετικά: παραγωγικοί εργάτες είναι αυτοί που η εργασία τους μπορεί να αποφέρει υπεραξία. Μη παραγωγικοί εργάτες είναι αυτοί που η εργασία τους δεν έχει αυτή την ιδιότητα. «Η εργασία, λοιπόν, ενός παραγωγού αυξάνει την αξία των υλικών τα οποία κατεργάζεται, την αξία της δικής του προσπάθειας και το κέρδος του αφεντικού του . Αντίθετα, η εργασία ενός υπηρέτη δεν αυξάνει καμία αξία.»

Μπορούμε να δούμε πώς η έννοια της παραγωγικής εργασίας μεταβλήθηκε με την ανάδυση της έννοιας της υπεραξίας (ή του καθαρού εισοδήματος). Η μοναδική μορφή υπό την οποία είχαν γνωρίσει οι μερκαντιστές την υπεραξία, ήταν αυτή του εμπορικού κέρδους που προερχόταν από το εξωτερικό εμπόριο, και έρρεε στη χώρα ως χρυσός ή άργυρος. Για το λόγο αυτό, κατ' αυτούς, η παραγωγικότερη εργασία ήταν αυτή των εμπόρων και ναυτών που ασχολούνταν με το εξωτερικό εμπόριο. Οι φυσιοκράτες κατανόησαν ότι η υπεραξία δημιουργείται στη διαδικασία της παραγωγής, αλλά, αγνοώντας το κέρδος και ταυτίζοντας την υπεραξία με την πρόσοδο, κατέληξαν στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι μόνο η εργασία του αγροτικού πληθυσμού είναι παραγωγική. Ο Smith, επεκτείνοντας την έννοια της υπεραξίας ώστε να συμπεριλάβει το κέρδος, ξεπέρασε μ' αυτό τον τρόπο την περιορισμένη έννοια της παραγωγικής εργασίας στην οποία ήταν προσκολλημένοι οι Φυσιοκράτες. Σύμφωνα με τη θεωρία του Smith, κάθε μισθωτή εργασία, είτε αγροτική είτε βιομηχανική, είναι παραγωγική όταν ανταλλάσσεται άμεσα με κεφάλαιο και αποφέρει στον καπιταλιστή ένα κέρδος.

Εδώ ο Smith συνάγει τη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας από τις διαφορετικές τους κοινωνικές μορφές, και όχι από τις υλικές τους ιδιότητες. Στη βάση του παραπάνω ορισμού, η εργασία ενός υπηρέτη θα πρέπει να θεωρείται μη παραγωγική εάν ο καπιταλιστής τον μισθώνει για τις προσωπικές του υπηρεσίες, και παραγωγική όταν απασχολείται από έναν καπιταλιστή που διευθύνει ένα μεγάλο εστιατόριο. Στη πρώτη περίπτωση, ο καπιταλιστής σχετίζεται με τον υπηρέτη ως καταναλωτής – αγοραστής, ενώ στη δεύτερη ως καπιταλιστής-αγοραστής. Παρ' όλο ότι η εργασία του υπηρέτη είναι ταυτόσημη στις δύο περιπτώσεις, η καθεμία συνεπάγεται διαφορετικές κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, παραγωγικές στη μια περίπτωση και μη παραγωγικές στην άλλη. Ωστόσο, εδώ ο Smith αδυνατεί να φτάσει σ' ένα τέτοιο σωστό συμπέρασμα και αποδεικνύεται ανίκανος να διακρίνει την κοινωνική μορφή της εργασίας από το υλικό περιεχόμενο.

Παρατηρώντας αυτό που πραγματικά συμβαίνει γύρω του, ο Smith βλέπει ότι ο επιχειρηματίας μερικές φορές χρησιμοποιεί το κεφάλαιο του για να μισθώσει εργάτες, η εργασία των οποίων ενσωματώνεται σε υλικά αντικείμενα ή εμπορεύματα, άλλες, όμως, φορές χρησιμοποιεί το εισόδημά του για να αγοράσει προσωπικές υπηρεσίες όπου απουσιάζει αυτή η ιδιότητα της υλικότητας. Από εκεί καταλήγει στο συμπέρασμα ότι παραγωγική εργασία είναι αυτή που «προσανατολίζεται και πραγματοποιείται σε κάποιο ιδιαίτερο αντικείμενο ή αγοράσιμο εμπόρευμα, που διαρκεί τουλάχιστον επί κάποιο διάστημα μετά το τέλος της εργασίας... Η εργασία του ταπεινού υπηρέτη, αντιθέτως, δεν προσανατολίζεται και δεν πραγματοποιείται σε κανένα ιδιαίτερο αντικείμενο ή αγοράσιμο εμπόρευμα. Οι υπηρεσίες του γενικά χάνονται την ίδια τη στιγμή που επιτελούνται και σπάνια αφήνουν πίσω τους κάποιο ίχνος αξίας για την οποία θα μπορούσε στη συνέχεια να προσφερθεί μια ίση ποσότητα υπηρεσίας.»

Όπως βλέπουμε ο Smith δίνει εδώ ένα δεύτερο ορισμό της παραγωγικής εργασίας, τα ειδοποιά χαρακτηριστικά του οποίου είναι η ικανότητα της να δημιουργεί υλικά αντικείμενα. Προφανώς, ο Smith δεν έχει επίγνωση του ότι προβάλλει δύο ορισμούς που δεν συμπίπτουν απόλυτα ο ένας με τον άλλο. Από την άποψη του πρώτου, του σωστού ορισμού, η εργασία του υπηρέτη ενός εστιατορίου που διευθύνει ένας καπιταλιστής είναι παραγωγική. Από την άποψη του δεύτερου, του λαθεμένου ορισμού, η εργασία του υπηρέτη ενός εστιατορίου που λειτουργεί ένας καπιταλιστής είναι μη παραγωγική, εφόσον δεν ενσωματώνεται σε κανένα υλικό αντικείμενο. Εξ αντιδιαστολής, η εργασία ενός κηπουρού, τον οποίο διατηρεί ένας καπιταλιστής στη θερινή του κατοικία για την περιποίηση των φυτών του, είναι κατά τον πρώτο ορισμό μη παραγωγική, δεδομένου ότι η εργασία αγοράζεται από το εισόδημα του καπιταλιστή και όχι από το κεφάλαιό του- με δύο λόγια τοποθετείται στην προσωπική του κατανάλωση και όχι στην παραγωγή υπεραξίας. Σύμφωνα με το δεύτερο ορισμό, η εργασία του κηπουρού, λόγω του ότι αφήνει πίσω της υλικά αποτελέσματα υπό τη μορφή ανθέων και φυτών, θα πρέπει πάντα να θεωρείται ως παραγωγική.

Στο σημείο αυτό, όπως και σε άλλα ζητήματα, βλέπουμε ότι ο Smith συγχέει την υλική-τεχνική πλευρά της παραγωγικής διαδικασίας με την κοινωνική της μορφή. Κάθε φορά που ο Smith μελετά την κοινωνική μορφή της οικονομίας, ανακαλύπτει νέες προοπτικές και είναι ένας από του θεμελιωτές της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Όταν συγχέει την κοινωνική μορφή της

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

οικονομίας με το υλικό-τεχνικό της περιεχόμενο, πέφτει σε αναρίθμητα λάθη και αντιφάσεις, των οποίων οι δύο ορισμοί της παραγωγικής εργασίας αποτελούν ένα απλό παράδειγμα.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

1. Η εργασιακή αξία

Ο Smith, όπως γνωρίζουμε, είχε αφήσει πίσω μια σειρά από άλυτα προβλήματα και αντιφάσεις. Ας θυμηθούμε εν συντομία τα σημαντικότερα:

- ❖ Η θεωρία του Smith έπασχε από ένα μεθοδολογικό δυϊσμό στον ίδιο τον τρόπο τοποθέτησης του προβλήματος: συνέχεε το μέτρο της αξίας με τις αιτίες μιας ποσοτικής μεταβολής αυτής της αξίας.

- ❖ Εξαιτίας αυτού, συνέχεε τη δαπανώμενη εργασία για την παραγωγή ενός δεδομένου προϊόντος με την εργασία που θα αγοράσει αυτό το προϊόν κατά την ανταλλαγή.

- ❖ Η προσοχή του Smith συγκεντρώθηκε μερικές φορές στην αντικειμενική ποσότητα της δαπανώμενης εργασίας, και άλλες στην υποκειμενική εκτίμηση των προσπαθειών που αναλύσκονται σ' αυτή.

- ❖ Ο Smith συνέχεε την εργασία που ενσωματώνεται σ' ένα συγκεκριμένο εμπόρευμα, με τη ζωντανή εργασία ως εμπόρευμα, δηλαδή με την εργασιακή δύναμη.

- ❖ Ο Smith κατέληξε να αρνείται ότι ο νόμος της εργασιακής αξία λειτουργεί σε μια καπιταλιστική οικονομία (στην οποία, ωστόσο, διατηρεί τη λειτουργία του ως μέτρο της αξίας)

- ❖ Παράλληλα με μια ορθή οπτική, που βλέπει την αξία ενός προϊόντος ως πρωταρχικό μέγεθος που στη συνέχεια αναλύεται σε ξεχωριστά εισοδήματα (μισθοί, κέρδος και πρόσοδος), ο Smith, μερικές φορές, συνάγει λαθεμένα την αξία από το εισόδημα.

Πρέπει να ομολογήσουμε ότι σ' όλα αυτά τα ζητήματα ο Ricardo υιοθέτησε την ορθή οπτική και απομάκρυνε τις αντιφάσεις του Smith. Πρέπει, ωστόσο, να προσθέσουμε ότι ολοκλήρωσε με επιτυχία την επεξεργασία μόνο των τριών από τα έξι αυτά προβλήματα. Όσον αφορά τα υπόλοιπα, παρ' όλο ότι η στάση του ήταν τυπικά ορθή και φάνηκε εκ πρώτης όψεως να εξαλείφει τις ασυνέπειες του Smith, δεν ήταν σε θέση να επιλύσει με πρωτότυπο τρόπο τις βαθύτερες δυσκολίες και αντιφάσεις του Smith.

Πριν απ' οτιδήποτε άλλο, ο Ricardo απέρριπτε αποφασιστικά κάθε προσπάθεια εύρεσης ενός αμετάβλητου μέτρου της αξίας, αποδεικνύοντας κατ' επανάληψη ότι δεν μπορεί να υπάρξει ένα τέτοιο μέτρο. Η μέθοδος που εφάρμοσε με συνέπεια ο Ricardo στη

θεωρία της αξίας, είναι αυτή της επιστημονικής μελέτης της αιτιότητας, την οποία η Κλασική Σχολή πάσχιζε πολύ να επιβάλει ως μέρος της πολιτικής οικονομίας. Ο Ricardo αναζητούσε τις αιτίες των ποσοτικών μεταβολών της αξίας των προϊόντων και επιθυμούσε να διατυπώσει τους νόμους αυτών των μεταβολών. Ο απώτερος στόχος του ήταν να «προσδιορίσει τους νόμους που ρυθμίζουν τη διανομή» των προϊόντων μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων. Ωστόσο, για το σκοπό αυτό, έπρεπε πρώτα να μελετήσει τους νόμους που διέπουν τις μεταβολές της αξίας αυτών των προϊόντων.

Θέτοντας απερίφραστα το ζήτημα με όρους επιστημονικής αιτιότητας, ο Ricardo απελευθερώνεται από τις αντιφάσεις που βασάνισαν τον Smith όταν αυτός όριζε την έννοια της εργασίας. Ο Ricardo ξεκινά το έργο του με μια κριτική του τρόπου με τον οποίο ο Smith συνέχεε τη «δαπανώμενη εργασία» με την «αγοραζόμενη εργασία». Ο Ricardo βασίζει σταθερά όλη του την έρευνα στην έννοια της δαπανώμενης εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, και θεωρεί τις μεταβολές της ποσότητας αυτής της εργασίας ως το σταθερό και σημαντικότερο λόγο των ποσοτικών διακυμάνσεων της αξίας.

Με αυτή την έννοια ο Ricardo καθιστά τη μονιστική αρχή της εργασιακής αξίας θεμέλιο της θεωρίας του. Όπως και ο Smith, ο Ricardo αποκλείει εξαρχής το όφελος ή την αξία χρήσης από το πεδίο της έρευνας του, απονέμοντας σ' αυτήν ένα ρόλο συνθήκης για την ανταλλακτική αξία ενός προϊόντος: Είναι γεγονός ότι μιλά εδώ για «δύο πηγές» ανταλλακτικής αξίας: τη σπανιότητα των πραγμάτων και την ποσότητα εργασίας που αναλώνεται για την παραγωγή τους. Αυτό έκανε ορισμένους μελετητές να μιλούν επίσης για δυϊσμό στη θεωρία του. Η άποψη αυτή σε είναι σωστή, δεδομένου ότι η σπανιότητα προσδιορίζει την αξία μόνο μεμονωμένων πραγμάτων που δεν υπόκεινται σε αναπαραγωγή. Ωστόσο, ο Ricardo μελετά τη διαδικασία της παραγωγής και τους νόμους που διέπουν την αξία των προϊόντων που αναπαράγονται και των οποίων η αξία προσδιορίζεται από την ποσότητα της δαπανώμενης εργασίας. Επιπλέον, ο Ricardo δείχνει τη βαθιά ωριμότητα αυτής της σκέψης όταν περιορίζει την έρευνα του «σ' εκείνα μόνο τα εμπορεύματα των οποίων μπορεί να αυξηθεί η ποσότητα με την άσκηση της ανθρώπινης προσπάθειας, και στην παραγωγή των οποίων ο ανταγωνισμός λειτουργεί χωρίς περιορισμούς». «Αυτό στην πραγματικότητα σημαίνει ότι η πλήρης ανάπτυξη του νόμου της αξίας προϋποθέτει μια κοινωνία όπου κυριαρχεί η μεγάλη κλίμακας βιομηχανική παραγωγή και ο

ελεύθερος ανταγωνισμός, με δύο λόγια μια σύγχρονη αστική κοινωνία.» Στο κεφάλαιο IV του βιβλίου του, ο Ricardo φανερώνει την ίδια ξεκάθαρη αντίληψη του ότι η βασική συνθήκη του νόμου της εργασιακής αξίας είναι η ύπαρξη του ελεύθερου ανταγωνισμού μεταξύ των παραγωγών. Δείχνει εκεί ότι κάθε απόκλιση μεταξύ των τιμών της αγοράς και της «φυσικής τιμής» εξαλείφεται με τη ροή κεφαλαίου από ορισμένους κλάδους της βιομηχανίας προς κάποιους άλλους. Αν κάνει κάποιο λάθος ο Ricardo, αυτό δεν είναι ότι κατέστησε τον ελεύθερο ανταγωνισμό το σημείο αφετηρίας του, αλλά, αντίθετα, ότι δεν αντελήφθη με την απαιτούμενη σαφήνεια τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες εμφάνισης του ελεύθερου ανταγωνισμού, και ότι υπέθεσε ότι αυτές είναι παρούσες ακόμα και στον πρωτόγονο κόσμο των κυνηγών και των ψαράδων.

Έτσι, λοιπόν, η αξία των προϊόντων που υπόκεινται σε αναπαραγωγή καθορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή τους. Η διατύπωση αυτή κατά την ανάλυση εγείρει μια σειρά ερωτημάτων:1) Τη δαπανώμενη εργασία την εξετάζουμε από την αντικειμενική ή την υποκειμενική της πλευρά;2) Θεωρούμε μόνο την εργασία που δαπανάται άμεσα για την παραγωγή ενός προϊόντος ή συμπεριλαμβάνουμε την εργασία που δαπανήθηκε προηγούμενα για την κατασκευή των μέσων παραγωγής που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή του;3) Θεωρούμε μόνο τη σχετική ή την απόλυτη ποσότητα δαπανώμενης εργασίας;4) Η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται από την ποσότητα εργασίας που δαπανάται πραγματικά για την παραγωγή του ή από την ποσότητα εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαία;

Ως προς το πρώτο ερώτημα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ricardo υιοθετεί αυστηρά την αντικειμενική οπτική, απορρίπτοντας άπαξ δια παντός το ζήτημα της υποκειμενικής αξιολόγησης από ένα άτομο των προσπαθειών που ενσωματώνει η εργασία του.(δείχνοντας και σ' αυτό το σημείο την ανωτερότητα του απέναντι στον Smith). Όταν η καπιταλιστική αγορά παραλαμβάνει τα προϊόντα της εργασίας, ελάχιστα ενδιαφέρεται για την προσωπική μοίρα των παραγωγών που κρύβονται πίσω απ' αυτά. Αυτοί οι απρόσωποι, ανεξερεύνητοι νόμοι του ανταγωνισμού της αγοράς αντανakλώνται στο σύστημα του Ricardo, που είναι τόσο βαθιά αντικείμενο ώστε εγγίζει τα όρια της αδιαφορίας.

Στο δεύτερο ερώτημα, ο Ricardo, αφιέρωσε ένα ειδικό τμήμα- το τμήμα III του Κεφαλαίου I. Ο τίτλος του υποστηρίζει ότι «η αξία των εμπορευμάτων επηρεάζεται όχι μόνο από την άμεσα αναλισκόμενη εργασία, αλλά επίσης και από την εργασία που εμπεριέχεται στον εξοπλισμό, τα εργαλεία και τα κτίρια, με τα

οποία υποβοηθείται αυτή η εργασία.» Ο εξοπλισμός, τα εργαλεία και οι μηχανές μεταφέρουν την αξία τους στο προϊόν, στου οποίου την παραγωγή συμβάλουν, κατά κανένα, όμως, τρόπο δεν δημιουργούν νέα αξία. Ο Ricardo αντιλαμβανόταν απόλυτα ότι οι μηχανές και οι δυνάμεις της φύσης που τις θέτουν σε κίνηση, παρ' όλο ότι ενδεχόμενα αυξάνουν την τεχνική αποδοτικότητα της εργασίας και μ' αυτόν τον τρόπο αυξάνουν την ποσότητα των αξιών της χρήσης που μπορεί να δημιουργήσει αυτή η εργασία στην μονάδα του χρόνου, ωστόσο δεν δημιουργούν καμία ανταλλακτικής αξία. Οι μηχανές απλώς θα μεταφέρουν την δική τους αξία στο προϊόν, «αλλά αυτοί οι φυσικοί φορείς, παρ' όλο ότι προσθέτουν μεγάλες ποσότητες αξίας χρήσης, δεν προσθέτουν ποτέ ανταλλάξιμη αξία, σ' ένα εμπόρευμα: από την στιγμή που με τη βοήθεια των μηχανών ή με την γνώση της φυσικής φιλοσοφίας, αναγκάζετε τους φυσικούς φορείς να εκτελέσουν εργασία που προηγούμενα εκτελείτο από ανθρώπους, η ανταλλάξιμη αξία αυτής της εργασίας μειώνεται ανάλογα» . Κάνοντας μια αυστηρή διάκριση μεταξύ του «πλούτου» και «αξίας», ο Ricardo αποκάλυψε το άτοπον της θεωρίας ότι η φύση δημιουργεί αξία – μια θεωρία που ανέπτυξε με συνέπεια οι Φυσιοκράτες και επεξέτεινε ο Smith με τη θεωρία της εξαιρετικής παραγωγικότητας της αγροτικής εργασίας.

Στο τρίτο ερώτημα, εκφράζεται συνήθως η άποψη ότι ο Ricardo, λόγω του ότι ασχολείτο μόνο με τη σχετική αξία των εμπορευμάτων και με τις σχετικές ποσότητες εργασίας που δαπανώνται για την παραγωγή τους, αγνόησε το πρόβλημα της «απόλυτης» αξίας. Στην πραγματικότητα ο Ricardo μελέτησε όντως το πρόβλημα της αξίας, κυρίως από την ποσοτική της πλευρά, και αναζήτησε τις αιτίες των ποσοτικών μεταβολών της αξίας των προϊόντων. Αν η σχετική αξία δύο προϊόντων A και B εκφράζεται από την αναλογία 5:1, ο Ricardo δέχεται αυτό το γεγονός ως δεδομένο, και δεν το εξετάζει περαιτέρω. Ένα φαινόμενο έλκει την προσοχή του όταν μπορεί να διακρίνει σ' αυτό ενδείξεις μεταβολής. Για παράδειγμα, όταν η ανωτέρω αναλογία ανταλλαγής μεταβληθεί σε μια νέα αναλογία 6:1. Αυτό πάντως δεν σημαίνει ότι ο Ricardo περιορίζεται απλώς στις παρατηρήσιμες μεταβολές των σχετικών αξιών δύο εμπορευμάτων ή στις σχετικές ποσότητες της απαιτούμενης για την παραγωγή τους εργασίας. Αν η σχετική αξία δύο εμπορευμάτων μεταβάλλεται, θέτει το ερώτημα εάν αυτό συμβαίνει επειδή ανήλθε η «πραγματική» αξία του εμπορεύματος A ή επειδή μειώθηκε η «πραγματική» αξία του εμπορεύματος B. Μια μεταβολή της «πραγματικής» τιμής ενός εμπορεύματος είναι κατά τον Ricardo

αποτέλεσμα μεταβολών στην ποσότητα της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του. « Η εργασία είναι ένα κοινό μέτρο με το οποίο μπορεί να εκτιμηθεί η πραγματική όπως και η σχετική τους αξία.» Ο Ricardo δηλώνει εδώ ότι η θεωρία του δεν πρέπει να περιοριστεί απλώς στη μελέτη της σχετικής αξίας των εμπορευμάτων.

Ο Ricardo, ακολουθώντας τον Smith, παραδέχεται ότι μια ώρα ειδικευμένης εργασίας, π.χ. αυτής ενός ωρολογοποιού, μπορεί να δημιουργήσει μια διπλάσια αξία από την αξία μιας ώρας εργασίας ενός κλώστη. Η ανισότητα αυτή πρέπει να εξηγηθεί από «την εφευρετικότητα, τη δεξιοτεχνία ή το χρόνο που απαιτείται για την απόκτηση ενός είδους μεγαλύτερης επιδεξιότητας των χεριών». Το γεγονός αυτό κατά τον Ricardo δεν ακυρώνει το νόμο της εργασιακής αξίας. Ο Ricardo υποθέτει από την στιγμή που ορίζεται η κλίμακά μεταξύ των δύο αυτών τύπων εργασίας (που εδώ λαμβάνονται ίση με 1:2) δεν θα έχει σχεδόν καμία μεταβολή με το χρόνο. Με αυτό το δεδομένο, η μόνη μεταβολή που μπορεί να επέλθει στη σχετική αξία των δύο δεδομένων προϊόντων είναι αυτή που προέρχεται από μεταβολές στις σχετικές ποσότητες εργασίας που απαιτούνται για την παραγωγή τους.

Αντίστοιχα συναντάμε στον Ricardo μια έννοια- αν και όχι πλήρως ανεπτυγμένη – της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας. Η αξία καθορίζεται από την εργασία που είναι αναγκαία για την παραγωγή. Στη θεωρία του για την πρόσοδο ο Ricardo συνάγει τον περίφημο νόμο ότι η αξία των προϊόντων ρυθμίζεται όχι από την εργασία που δαπανάται από το δεδομένο ατομικό παραγωγό, αλλά από την μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας που αφιερώνεται για την παραγωγή τους από παραγωγούς που εργάζονται υπό τις δυσμενέστερες συνθήκες. Εκεί όπου Ricardo έκανε λάθος ήταν ότι συνήγαγε αυτό το νόμο από τις διαφορές μεταξύ των φυσικών συνθηκών της αγροτικής παραγωγής και στην συνέχεια τον προέβαλε ως γενικό νόμο εφαρμόσιμο σε όλες τις καταστάσεις και σε όλα τα προϊόντα, είτε αυτά προέρχονται από την αγροτική οικονομία, είτε από την βιομηχανία.

Ο Ricardo έκανε μια αντιδιαστολή μεταξύ της δικής του εργασιακής θεωρία με του Smith καθώς και άλλων οικονομολόγων. «Όταν δίνω 2.000 φορές περισσότερο ύφασμα για μια ουγκιά χρυσού απ' ότι για μια ουγκιά σιδήρου, μήπως αυτό σημαίνει ότι αποδίδω 2.000 φορές μεγαλύτερο όφελος στο χρυσό απ' ότι στο σίδηρο; Ασφαλώς όχι. Δείχνει απλώς, ότι το κόστος παραγωγής του χρυσού είναι 2.000 φορές μεγαλύτερο από το κόστος παραγωγής του σιδήρου. Αν το κόστος παραγωγής των δύο μετάλλων ήταν το

ίδιο, θα έδινα την ίδια τιμή και για τα δύο. Αν το όφελος ήταν το μέτρο της αξίας, είναι πιθανό να έδινα μεγαλύτερη τιμή στο σίδηρο».

Ο Ricardo απέρριψε με την ίδια αποφασιστικότητα την ανούσια θεωρία της προσφοράς και ζήτησης : «Αυτό που, σε τελευταία ανάλυση, πρέπει να ρυθμίζει την τιμή των εμπορευμάτων είναι το κόστος, και όχι, όπως λέγεται συχνά, η αναλογία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης: Βέβαια, η αναλογία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης ενδέχεται κάποια στιγμή να επηρεάσει την αγοραία τιμή ενός εμπορεύματος, μέχρις ότου αυτό προσφερθεί σε μια μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα ανάλογα με το αν η ζήτηση αυξάνεται ή μειώνεται. Αλλά το φαινόμενο αυτό θα έχει μόνο μια παροδική διάρκεια. Μειώστε το κόστος παραγωγής των καπέλων και η τιμή τους θα πέσει τελικά στη νέα τους φυσική τιμή, ακόμα και να ζήτηση τους διπλασιαστεί, τριπλασιαστεί ή τετραπλασιαστεί.»

Κρίνοντας από τα αποσπάσματα αυτά, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι ο Ricardo υιοθετεί μια θεωρία των κόστους παραγωγής. Δεν είναι έτσι. Η θεωρία των κοστών παραγωγής δέχεται ότι μια αύξηση των μισθών θα προκαλέσει αυτόματα μια αύξηση της τιμής του προϊόντος. Ο Ricardo εξέφρασε τη ρήξη του με αυτή την άποψη στις πρώτες μόλις λέξεις του βιβλίου του: «Η αξία ενός εμπορεύματος εξαρτάται από τη σχετική ποσότητα εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή του, και όχι από τη μεγαλύτερη ή μικρότερη αμοιβή που καταβάλλεται γι' αυτή την εργασία.» Παρ' ότι υπήρξαν περιπτώσεις όπου ο Ricardo δεν μπόρεσε να κάνει τη διάκριση μεταξύ κοστών παραγωγής και δαπανών εργασίας, το όλο σύστημα του είναι προσαρμοσμένο προς τη θεμελίωση του νόμου της εργασιακής αξίας και την υπέρβαση της θεωρίας των κοστών παραγωγής, της οποίας είχε πέσει θύμα ο Smith εξαιτίας των δικών του ασυνεπειών.

Μπορούμε, επομένως, να διαπιστώσουμε ότι ο Ricardo συνέλαβε σημαντικά στην βελτίωση της θεωρίας της αξίας. Απελευθέρωσε την ιδέα της εργασίας από τον πλούτο των αντιφάσεων που συναντάμε στο Smith. Ο Ricardo μετάβαλλε την ποσοτική πλευρά της θεωρίας της αξίας. Παραμέρισε την αναζήτησε ενός σταθερού μέτρου της αξίας- αυτής της απατηλής που ακολούθησε ο Smith- και παρουσίασε μια θεωρία του πως οι ποσοτικές μεταβολές της αξίας των προϊόντων εξαρτώνται αιτιακά από την ποσότητα εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή τους. Ο Ricardo θεωρεί την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας ως την τελική αιτία πίσω από τις μεταβολές της αξίας των εμπορευμάτων: Ακόμα περισσότερο, ερευνά σ' αυτή την κατεύθυνση για να εντοπίσει το κλειδί του

αινίγματος πώς σχετίζονται μεταξύ τους οι διάφοροι παραγωγικοί κλάδοι (αγροτική οικονομία, βιομηχανία), και οι διάφορες κοινωνικές τάξεις (γαιοκτήμονες, καπιταλιστές και εργάτες). Ο Ricardo εξήγησε την προοδευτική πτώση της τιμής των βιομηχανικών προϊόντων και την προοδευτική άνοδο της τιμής των αγροτικών προϊόντων - που και τα δύο αποτελούσαν χαρακτηριστικά φαινόμενα της Αγγλίας των αρχών του 19^{ου} αιώνα— με τη δράση του ενός και του αυτού νόμου της εργασιακής αξίας. Η αξία των βιομηχανικών προϊόντων μειώνεται ως αποτέλεσμα της τεχνικής προόδου - της εισαγωγής των μηχανών και της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας. Η άνοδος της αξίας των αγροτικών προϊόντων οφείλεται στις μεγαλύτερες δαπάνες για εργασία που απαιτούνται για την παραγωγή τους, που με τη σειρά τους προέρχονται από την αυξανόμενη καλλιέργεια κατώτερων γαιών. Αυτή η πτωτική τάση της αξίας των βιομηχανικών προϊόντων και η ανοδική πορεία της αξίας των αγροτικών προϊόντων μας δίνει το κλειδί για να κατανοήσουμε τις τάσεις που κρύβει η διανομή του εισοδήματος μιας χώρας μεταξύ των τάξεων. Η αύξηση των τιμών των σιτηρών, που προκύπτει από το ότι επεκτείνεται η καλλιέργεια στις φτωχές γαίες, συνεπιφέρει μια σημαντική αύξηση της έγγειας προσόδου, και επομένως μια ταυτόχρονη ανάγκη αύξησης των χρηματικών μισθών (ενώ οι πραγματικοί μισθοί θ παραμένουν σταθεροί). Αυτή η αύξηση των μισθών προκαλεί αναπόφευκτα μια μείωση του ποσοστού κέρδους. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Ricardo συνάγει όλη τη θεωρία του για τη διανομή από το νόμο της εργασιακής αξίας.

Ενώ η ανάλυση της ποσοτικής πλευράς της αξίας συνιστούσε μια τεράστια πρόοδο σε σχέση με τον Smith, οι ποιοτικές ή κοινωνικές διατάξεις της αξίας παρέμειναν έξω από το πεδίο της οπτικής του. Εδώ εντοπίζεται η αχίλλειος πτέρνα μιας θεωρίας, της οποίας οι ορίζοντες δεν μπόρεσαν να επεκταθούν πέραν αυτών της καπιταλιστικής οικονομίας. Ο Ricardo παίρνει τα φαινόμενα που ανήκουν σε μια δεδομένη μορφή οικονομίας και τα εγγράφει σε οποιαδήποτε οικονομία. Οι κοινωνικές μορφές που αποκτούν τα πράγματα στα πλαίσια καθορισμένων κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, θεωρούνται από τον Ricardo ως ιδιότητες των πραγμάτων καθ' εαυτών. Δεν αμφιβάλλει ότι κάθε προϊόν εργασίας κατέχει «αξία». Δεν αναλογίζεται ποτέ ότι η αξία είναι μια ιδιαίτερη κοινωνική μορφή, την οποία αποκτά το προϊόν της εργασία μόνον όταν η κοινωνική εργασία οργανώνεται υπό μια ορισμένη κοινωνική μορφή. Οι μεταβολές του μεγέθους της αξίας των προϊόντων εξαρτώνται από τις μεταβολές της ποσότητας της

εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή τους. Αυτός είναι ο βασικός νόμος του Ricardo. Η προσοχή που προσηλώνεται στην ποσοτική πλευρά των φαινομένων, στο «μέγεθος της αξίας» και στην «ποσότητα της εργασίας». Δεν εκδηλώνει κανένα ενδιαφέρον για την ποιοτική ή κοινωνική «μορφή της αξίας», που δίνει είναι τίποτα άλλο από την υλική έκφραση των κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων ως ανεξάρτητων εμπορευματοπαραγωγών. Ούτε δείχνει ο Ricardo κάποιο ενδιαφέρον στην ποιοτική ή κοινωνική μορφή υπό την οποία οργανώνεται η εργασία: δεν μας παρέχει καμία διευκρίνιση για το εάν μιλά για την εργασία ως τεχνικό συντελεστή της παραγωγής (συγκεκριμένη εργασία), ή για την κοινωνική εργασία που είναι οργανωμένη ως συσσωμάτωμα ανεξάρτητων, ατομικών οικονομικών μονάδων, που συνδέονται η μια με την άλλη μέσω της γενικευμένης ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας τους (αφηρημένη εργασία). Η μεγάλη μεταλλαγή που έφερε ο Ricardo στη θεωρία της αξίας επηρέασε μόνο την ποσοτική της πλευρά. Κατ' αυτόν, οι υπαρκτές κοινωνικές (δηλαδή καπιταλιστικές) μορφές των οικονομικών φαινομένων είναι δεδομένες εκ των προτέρων, είναι ήδη γνωστές και επομένως δεν απαιτούν καμία ανάλυση.

Η αδυναμία του Ricardo να αναγνωρίσει ότι η κοινωνική μορφή μιας οικονομίας είναι ιστορικά προσδιορισμένη τον ζημίωσε λίγο, στο βαθμό που περιόρισε την έρευνα του σ' εκείνα τα φαινόμενα που αντιστοιχούν στις υπαρκτές παραγωγικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων (για παράδειγμα, στο νόμο της εργασιακής αξίας των εμπορευμάτων, ο οποίος βασίζεται στις παραγωγικές σχέσεις μεταξύ εμπορευματοπαραγωγών). Από τη στιγμή, όμως, που ο Ricardo περνούσε στην ανταλλαγή κεφαλαίου με εργασιακή δύναμη (μια ανταλλαγή που προϋποθέτει παραγωγικές σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικών και μισθωτών εργαζόμενων) ή στην ανταλλαγή μεταξύ προϊόντων τα οποία έχουν παραχθεί από κεφάλαια με διαφορετική οργανική σύνθεση (μια ανταλλαγή που προϋποθέτει παραγωγικές σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικών από διάφορους κλάδους παραγωγής), η έλλειψη μιας κοινωνιολογικής μεθόδου τον οδήγησε σε βασικότατα αναλυτικά λάθη, όπως θα δούμε στην συνέχεια.

2. Κεφάλαιο και Υπεραξία

Η αδυναμία του Ricardo να συλλάβει την κοινωνική φύση της αξίας ως έκφραση των παραγωγικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, του δημιούργησε τεράστιες δυσκολίες ακόμα και αναφορικά με τη θεωρία του για την εργασιακή αξία. Αναφορικά μάλιστα με τη θεωρία του για το κεφάλαιο και την υπεραξία, οι δυσκολίες αυξάνονταν. Παρ' όλα αυτά, ο Ricardo βελτίωσε τη υπάρχουσα θεωρία της υπεραξίας, απαλλάσσοντας την ποσοτική ανάλυση αυτών των φαινομένων από μια σειρά λαθών που βρίσκονταν στη θεωρία του Smith.

Η θεωρία του Smith για την αξία κατάρρευσε, όπως γνωρίζουμε, όταν μετακινήθηκε από τη μικρή εμπορευματική παραγωγή στην καπιταλιστική παραγωγή. Το ίδιο το γεγονός ότι ένα εμπόρευμα (ως κεφάλαιο) μπορούσε να ανταλλαγεί με μια μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας από αυτήν που ήταν ενσωματωμένη σ' αυτό, εθεωρείτο από τον Smith παραβίαση του νόμου της εργασιακής αξίας. Η μοναδική διέξοδος, για τον Smith, ήταν να δηλώσει ότι ο νόμος της εργασιακής αξίας έπαυε να λειτουργεί με την εμφάνιση του κεφαλαίου(κέρδος) και την ατομική ιδιοκτησία της γης (πρόσοδος).

Ο Ricardo κατηύθυνε όλες τις προσπάθειες στο να δείξει ότι ο νόμος της εργασιακής αξίας μπορεί να εφαρμόζεται ακόμα και εκεί όπου να υπάρχει κέρδος και πρόσοδος. Μήπως, όμως, η δράση αυτού του νόμου εκμηδενίζεται από το γεγονός ότι η αξία ενός προϊόντος(σιτηρά) επαρκεί για να καλύψει όχι μόνο τις αμοιβές της εργασίας (μισθοί) και το κέρδος του καπιταλιστή, αλλά να αποφέρει επίσης ένα πρόσθετο εισόδημα (πρόσοδος) που φαίνεται να έχει την πηγή του όχι στην εργασία, αλλά στις δυνάμεις της φύσης; Κατά κανέναν τρόπο, απαντά ο Ricardo στη θεωρία του για την πρόσοδο. Η αξία των σιτηρών καθορίζεται από την εργασία που απαιτείται για να παραχθούν στο χωράφι (έδαφος) της χειρότερης ποιότητας. Η αξία των σιτηρών που παράγονται σε ένα τέτοιο έδαφος επιμερίζεται μόνο σε μισθούς και κέρδος. Οι καλύτερες γαίες αποφέρουν μια διαφορετική πρόσοδο, που αποτελείται όχι από ένα επιπλέον πόσο πάνω από την αξία του εμπορεύματος, αλλά απλώς από τη διαφορά μεταξύ της εργασιακής αξίας των σιτηρών που παράγονται στο καλύτερο έδαφος και την κοινωνική εργασιακή αξία όπως αυτή καθορίζεται από τις συνθήκες παραγωγής συστατικό μέρος της τιμής. Παίρνοντας αυτή τη θέση, ο Ricardo απλούστευσε το όλο πρόβλημα της σχέσης μεταξύ της αξίας και εισοδημάτων, έτσι ώστε αυτό που έμενε ήταν η εξήγηση της σχέσης μεταξύ μισθών και κέρδους.

Η αξία του προϊόντος είναι αρκετή όχι μόνο για να αμείψει την εργασία που δαπανάται για την παραγωγή του, αλλά και να αποφέρει ένα κέρδος πέρα και πάνω απ' αυτή- μήπως αυτό ακυρώνει επίσης κατά' ανάγκην το νόμο της αξίας; Αλήθεια, το γεγονός ότι η αξία ενός προϊόντος διασπάται σε μισθούς και κέρδος πρέπει να έρχεται σε σύγκρουση με ένα νόμο που ορίζει ότι η αξία ενός προϊόντος καθορίζεται μόνο από την ποσότητα της εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή του; Για να λυθεί αυτό το πρόβλημα, θα πρέπει κανείς να ανακαλύψει τους νόμους πίσω από την ανταλλαγή κεφαλαίου και ζωντανής εργασίας (εργασιακής δύναμης) μια ανταλλαγή που στηρίζεται σε παραγωγικές σχέσεις μεταξύ καπιταλιστών και μισθωτών εργατών. Αλλά η σκέψη του Ricardo, όπως γνωρίζουμε απείχε πολύ από την διερεύνηση των παραγωγικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κεφαλαίου, από τη μια μεριά, και της εργασιακής δύναμης, από την άλλη, απλώς απουσιάζουν. Κατά τον Ricardo, κεφάλαιο και εργασία έρχονται αντιμέτωπα ως διαφορετικά υλικά στοιχεία της παραγωγής. Ο Ricardo ορίζει το κεφάλαιο με υλικοτεχνικούς όρους, ως «το μέρος του πλούτου μιας χώρας που απασχολείται στην παραγωγή, και αποτελείται από τρόφιμα, ρούχα, εργαλεία κλπ. που είναι αναγκαία για να πραγματοποιηθεί η εργασία». Το κεφάλαιο, λοιπόν, είναι μέσα παραγωγής ή «συσσωρευμένη εργασία», έτσι ώστε ακόμα και ο πρωτόγονος κυνηγός κατέχει κάποιο κεφάλαιο. Ο Ricardo μετατρέπει τη σύγκρουση μεταξύ κεφαλαίου και εργασιακής δύναμης από σύγκρουση μεταξύ κοινωνικών τάξεων σε μια υλικοτεχνική αντίθεση μεταξύ «συσσωρευμένης» εργασίας και «άμεσης» εργασίας. Επομένως, το κεφάλαιο έχει μια διττή λειτουργία στη συλλογιστική του Ricardo. Από τη μια πλευρά, η ανάδυση του κεφαλαίου(υπό την έννοια των μέσων παραγωγής) δεν ακυρώνει ούτε το ελάχιστο το νόμο εργασιακής αξίας: Η αξία των μέσων παραγωγής (μηχανές κλπ) απλώς μεταφέρεται στο προϊόν, στην παραγωγή του οποίου συμβάλλουν. Από την άλλη πλευρά, η αξία των προϊόντων περιέχει όχι μόνο την ήδη υπάρχουσα «συσσωρευμένη» αξία των μηχανών και των άλλων μέσων παραγωγής, που αναπαράγεται στη ίδια κλίμακα όπως και πριν, αλλά και ένα πρόσθετο ποσό καθορισμένου μεγέθους, με τη μορφή του κέρδους. Από πού προέρχεται αυτό το κέρδος και ή υπεραξία; ο Ricardo δεν προσφέρει κάποια καθαρή απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

Προκειμένου να αποκαλύψουμε τους νόμους που διέπουν την ανταλλαγή της ενσωματωμένης εργασίας(ως κεφάλαιο) με την

ζωντανή εργασία(ως εργασιακή δύναμη) πρέπει να αντιληφθούμε ότι πέραν των παραγωγικών σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των ανθρώπων ως εμπορευματοπαραγωγών, εμφανίζεται στην κοινωνία ένας νέος, περισσότερο σύνθετος τύπος παραγωγικής σχέσης: αυτή μεταξύ καπιταλιστών και μισθωτών εργατών. Ωστόσο, η μέθοδος της διάκρισης και της σταδιακή μελέτης των διάφορων μορφών παραγωγικών σχέσεων ήταν ξένη στους κλασικούς οικονομολόγους. Ο Smith είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ανταλλαγή κεφαλαίου με εργασία ανατρέπει τους νόμους με βάση τους οποίους ανταλλάσσονται τα εμπορεύματα μεταξύ τους. Ο Ricardo ήταν σε θέση να αποφύγει αυτό το συμπέρασμα μόνον επειδή οριοθέτησε με προσοχή τους δύο αυτούς τύπους ανταλλαγής. Αισθανόμενος ανίσχυρος να εξηγήσει την ανταλλαγή κεφαλαίου με εργασία κατά έναν τρόπο συμβατό με το νόμο με τον οποίο ένα εμπόρευμα ανταλλάσσεται με ένα άλλο εμπόρευμα, περιορίστηκε σ' ένα ταπεινότερο έργο: να αποδείξει ότι οι νόμοι που διέπουν την αμοιβαία ανταλλαγή εμπορευμάτων(δηλαδή ο νόμος της εργασιακής αξίας) δεν καταργείται από το γεγονός ότι το κεφάλαιο ανταλλάσσεται με εργασία.

Ας υποθέσουμε, λέει ο Ricardo, ότι ένα κυνηγός δαπανά την ίδια ποσότητα εργασίας για να κυνηγήσει ένα ελάφι με αυτή που δαπανά ένας ψαράς για να ψαρέψει δυο σολομούς, και ότι τα μέσα παραγωγής που χρησιμοποιεί ο καθένας τους (το τόξο και το βέλος του κυνηγού, η λέμβος και τα σύνεργα του ψαρά) είναι προϊόντα ταυτόσημων ποσοτήτων εργασίας. Σ' αυτήν την περίπτωση, ένα ελάφι θα ανταλλάσσεται με δύο σολομούς, τελείως ανεξάρτητα από το εάν ο κυνηγός και ο ψαράς είναι ανεξάρτητοι παραγωγοί ή καπιταλιστές επιχειρηματίες που διευθύνουν τις επιχειρήσεις τους με τη βοήθεια μισθωμένης εργασίας. Στην τελευταία περίπτωση, το προϊόν θα επιμερίζεται μεταξύ καπιταλιστών και εργατών «αλλά δεν θα επηρέαζε ούτε στο ελάχιστο τη σχετική αξία του ψαριού και του θηράματος, εφόσον οι μισθοί θα ήταν το ίδιο υψηλοί ή χαμηλοί στα δύο επαγγέλματα συγχρόνως. Αν ο κυνηγός προέβαλλε τη δικαιολογία ότι πληρώνει για μισθούς ένα μεγάλο μερίδιο, ή την αξία ενός μεγάλου μεριδίου του θηράματος, ώστε να παρακινήσει τον ψαρά να του δώσει περισσότερο ψάρι ως αντάλλαγμα για το θήραμα του, ο τελευταίος θα μπορούσε να απαντήσει ότι επηρεάζεται εξίσου απ' αυτή την αιτία. Και, επομένως, σε κάθε διακύμανση των μισθών και των κερδών..... η φυσική αναλογία ανταλλαγής θα είναι ένα ελάφι προς δύο σολομούς». Με άλλα λόγια για, ανεξάρτητα από το ποιο αρχικό κεφάλαιο ανταλλάσσεται με εργασία, η ανταλλαγή ενός εμπορεύματος με ένα άλλο

εμπόρευμα θα συνεχίσει να πραγματοποιείται στη βάση του νόμου της εργασιακής αξίας: Οι αναλογίες στις οποίες ανταλλάσσονται αμοιβαία τα εμπορεύματα καθορίζονται αποκλειστικά από τις σχετικές ποσότητες εργασίας που απαιτούνται για την παραγωγή τους.

Μπορούμε τώρα να δούμε το λάθος στην άποψη του Smith, όπου το εισόδημα(μισθοί και κέρδη) σε μια καπιταλιστική οικονομία εμφανίζονται ως οι βασικές πηγές αξίας, τα κύρια μεγέθη που όταν μεταβάλλονται, προκαλούν μεταβολές στην αξία του εμπορεύματος. «Καμία μεταβολή των αμοιβαίων της εργασίας δεν θα μπορούσε να επιφέρει κάποια μεταβολή των σχετικών αξιών αυτών των εμπορευμάτων. Γιατί, αν υποθέσουμε ότι αυξάνονται, δεν θα απαιτηθεί καθόλου μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας σ' αυτές τις απασχολήσεις, αλλά θα αμείβονται γι αυτή με μια υψηλότερη τιμή και οι ίδιοι λόγοι που θα κάνουν τον κυνηγό και τον ψαρά να προσπαθούν να αυξήσουν την τιμή του θηράματος και του ψαριού τους θα αναγκάσουν το ιδιοκτήτη του ορυχείου να αυξήσει την τιμή του χρυσού του. Αφού αυτό το κίνητρο ενεργεί με την ίδια δύναμη και στις τρεις αυτές απασχολήσεις και αφού η σχετική κατάσταση όσων εμπλέκονται σ' αυτές παραμένει η ίδια πριν και μετά την αύξηση των μισθών, η σχετική αξία του θηράματος, του ψαριού και του χρυσού θα παραμείνει αμετάβλητη». Από εδώ προκύπτει ο περίφημος κανόνας του Ricardo: Μια αύξηση των μισθών, αντίθετα με την άποψη του Smith, δεν οδηγεί σε άνοδο της αξίας του προϊόντος, αλλά μάλλον σε πτώση των κερδών. Η πτώση των μισθών προκαλεί άνοδο των κερδών. Η αξία του προϊόντος μπορεί να αυξάνεται ή να μειώνεται, μόνο συνέπεια μεταβολών της ποσότητας εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του, και όχι επειδή οι μισθοί αυξήθηκαν ή μειώθηκαν.

Η θέση αυτή, που διασχίζει σαν κόκκινο νήμα ολόκληρο το έργο του Ricardo, είναι κεφαλαιώδους σημασίας. Υιοθετώντας την, ο Ricardo έλαβε κατ' αρχήν μια σωστή θέση στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ αξίας και εισοδήματος, ένα ζήτημα στο οποίο ο Smith αποδείχθηκε αδύναμος και ασυνεπής. Ο Smith επέμενε εσφαλμένα ότι η αξία ενός προϊόντος αποτελείται από το σύνολο των μισθών, του κέρδους και της προσόδου(και, επομένως, ότι το μέγεθος αυτών των εισοδημάτων καθορίζει το ύψος της αξίας ενός εμπορεύματος). Αυτό ήταν τελείως ξένο με την οπτική του Ricardo. Η άποψή του είναι ότι το μέγεθος της αξίας ενός προϊόντος – όπως αυτό καθορίζεται από την ποσότητα εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή του- είναι το κύριο, βασικό μέγεθος που στη συνέχεια διασπάται σε μισθούς και κέρδος (η πρόσοδος κατά τον Ricardo δεν

αποτελούσε συνιστώσα τιμής). Είναι προφανές ότι από την στιγμή που αυτό το συνολικό μέγεθος δίδεται εκ των προτέρων ως σταθερή οντότητα(εξαρτώμενη από την ποσότητα εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του), κάθε αύξηση κάποιου συστατικού του (π.χ. των μισθών) θα οδηγή αναπόφευκτα μείωση του άλλου (π.χ. του κέρδους).

Δεύτερον, η εν λόγω πρόταση αποτελεί μαρτυρία του ότι ο Ricardo θεώρησε τα κέρδη ως μέρος της αξίας του προϊόντος που δημιουργείται από την εργασία του εργάτη το οποίο μέρος παραμένει μετά την αφαίρεση των μισθών, και επομένως κινείται αντίθετα προς αυτούς τους τελευταίους. Η θέση του Ricardo στο σημείο αυτό ακυρώνει κάθε προσπάθεια ερμηνείας της θεωρίας του ως θεωρίας των παραγωγικών κοστών. Αν η άποψη του Ricardo ήταν ότι η αξία καθορίζεται σύμφωνα με τη κόστη παραγωγής, δηλαδή με αυτό που πραγματικά καταβάλλεται στην εργασία υπό τη μορφή μισθών οι μεταβολές αυτών των μισθών θα συνεπάγονταν μια αντίστοιχη μεταβολή της αξίας του προϊόντος. Ωστόσο, αυτή ακριβώς είναι η άποψη την οποία με τόση ευθύτητα αντιμάχεται ο Ricardo. Η δήλωση του ότι οι μισθοί και τα κέρδη μεταβάλλονται αντίθετα οι μεν με τα δε, μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο υπό μια συνθήκη:ότι το κέρδος έχει ως πηγή του την υπεραξία που δημιουργείται από την εργασία του εργάτη. Είμαστε επομένως υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε ότι η ιδέα της υπεραξίας βρίσκεται στην καθαυτό βάση του συστήματος του Ricardo και ότι αυτός την εφάρμοσε με μεγαλύτερη συνέπεια απ' ότι ο Smith. Το γεγονός ότι ο Ricardo συγκέντρωσε την προσοχή του κυρίως στην ανταλλαγή εμπορευμάτων με άλλα εμπορεύματα και απέφυγε να αναλύσει άμεσα την ανταλλαγή κεφαλαίου με εργασία, κατά κανέναν τρόπο, δεν αναιρεί αυτό τον ισχυρισμό. Ούτε τον αναιρεί το γεγονός ότι οι ειδικές αναφορές του Ricardo στην υπεραξία είναι λιγότερο συχνές από αυτές του Smith, που αναφέρεται συχνά στις «παρακρατήσεις» από το προϊόν των εργατών για λογαριασμό του καπιταλιστή και του γαιοκτήμονα. Κατά τον Ricardo, η ύπαρξη του κέρδους και μάλιστα ενός ίσου ποσοστού κέρδους προϋποτίθεται στις πρώτες μόλις σελίδες του βιβλίου του, προσφέροντας ένα, ας πούμε μόνιμο φόντο της εικόνας που προτίθεται να φιλοτεχνήσει. Παρ' όλο ότι ο Ricardo δεν διερευνά άμεσα τις πηγές του κέρδους, η γενική κατεύθυνση της σκέψης του τον οδηγεί στην έννοια της υπεραξίας. Η αξία του προϊόντος είναι ένα ακριβώς καθορισμένο μέγεθος, που ορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή του. Το μέγεθος αυτό διαιρείται σε δύο τμήματα: τους μισθούς και το κέρδος. Απ' αυτούς, οι μισθοί είναι

σταθεροί και καθορίζονται από την αξία των συνθηκών μέσων διαβίωσης του εργάτη δηλαδή από την ποσότητα της εργασίας που απαιτείται για να παραχθούν σιτηρά σε έδαφος της χειρότερης ποιότητας. Αυτό που απομένει μετά την αφαίρεση των μισθών (δηλαδή της αξίας των μέσων διαβίωσης των εργατών) από την αξία του προϊόντος αποτελεί το κέρδος.

Όπως και ο Smith, ο Ricardo ανάλυσε το κέρδος και την πρόσοδο ως ιδιαίτερες οντότητες, χωρίς να τις συνενώσει υπό τη γενική κατηγορία της υπεραξίας. Μπέρδεψε την υπεραξία με το κέρδος, επεκτείνοντας εσφαλμένα στο κέρδος τους νόμους που ισχύουν για την υπεραξία.

Ο Ricardo αγνοεί την κοινωνική φύση του κέρδους, προσηλώνοντας όλη του την προσοχή στην ποσοτική του πλευρά. Το επίπεδο παραγωγικότητας της εργασίας στην αγροτική οικονομία, η αξία των μέσων διαβίωσης του εργάτη, το μέγεθος των μισθών και, ανάλογα με τις διακυμάνσεις των τελευταίων, το μέγεθος των κερδών, είναι οι αιτιακές συσχετίσεις και οι ποσοτικές σχέσεις που μελετά ο Ricardo. Ο Ricardo κάνει το μέγεθος των κερδών να εξαρτάται αποκλειστικά από το μέγεθος των μισθών και επομένως, σε τελευταία ανάλυση, από τις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας στην αγροτική οικονομία. Αυτό είναι υπερβολικά μονόπλευρο και περιοριστικό. Στο βαθμό που ασχολούμαστε με τη μάζα των κερδών, αυτή εξαρτάται όχι απλώς από το μέγεθος των μισθών, αλλά και από πολλούς κοινωνικούς παράγοντες (τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, την ένταση της εργασίας, τον αριθμό των εργατών). Στο βαθμό που ασχολούμαστε με το ποσοστό του κέρδους, αυτό εξαρτάται σε έναν πολύ μεγάλο βαθμό από το μέγεθος του συνολικού κεφαλαίου επί του οποίου υπολογίζεται το κέρδος. Η αγνόηση των διαφορών αυτών παραγόντων από τον Ricardo αποτελεί ένα αδύνατο σημείο της θεωρίας του για το κέρδος. Ωστόσο, αποκαλύπτει ανάγλυφα ένα από τα πολύτιμα πλεονεκτήματα της: Το έντονο ενδιαφέρον του Ricardo για την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας ως παράγοντα που τελικά καθορίζει τις μεταβολές της αξίας των προϊόντων και τα εισοδήματα των διαφόρων κοινωνικών τάξεων.

3. Τιμές Παραγωγής

Μέχρι το σημείο αυτό, ο Ricardo κατόρθωσε να αποφύγει τους σκοπέλους στους οποίους εξώκειλε η θεωρία της αξίας του Smith. Είναι γεγονός ότι δε έλυσε πραγματικά το πρόβλημα της ανταλλαγής κεφαλαίου με εργασία που είχε τόσο πολύ θεωρητικά βασανίσει τον Smith. Ωστόσο, ωθώντας το προς τη μια πλευρά, εξουδετέρωσε τους ενδογενείς κινδύνους που αυτό περιείχε και ήταν σε θέση να δείξει ότι η διανομή της αξία του προϊόντος μεταξύ καπιταλιστή και εργάτη δεν επηρεάζει καθόλου τις σχετικές αξίες των ανταλλασσόμενων προϊόντων, Βέβαια, το επιχείρημα αυτό κρύβει τις δικές του παγίδες. Υποθέτει, για παράδειγμα, ότι μια αύξηση των μισθών (και μια αντίστοιχη πτώση των κερδών) επηρεάζει τα δύο ανταλλασσόμενα προϊόντα στον ίδιο βαθμό. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή δικαιώνεται μόνο υπό έναν όρο: ότι οι παραγωγοί των δύο εμπορευμάτων είτε προκαταβάλλουν ολόκληρο το κεφάλαιο τους για την αγορά εργασιακής δύναμης (δηλαδή για μίσθωση εργατών) ή το επιμερίζουν μεταξύ σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου ακριβώς στις ίδιες αναλογίες (ο Ricardo μιλά για πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο, ωστόσο αυτό σε έχει καμία επίπτωση στο πρόβλημα). Αν ο καθένας τους δαπανά 1.000 λίρες για σταθερό κεφάλαιο (μηχανές, πρώτες ύλες κλπ.) και 1.000 λίρες για μίσθωση εργατών, τότε μια αύξηση των μισθών (π.χ. κατά 20%) θα έχει τις ίδιες επιπτώσεις και για τους δύο επιχειρηματίες και δεν θα επηρεάσει καθόλου τις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων τους. Το ζήτημα διαφέρει όταν, ενώ ο ένας επιχειρηματίας επιμερίζει το κεφάλαιο του στις αναλογίες που αναφέραμε προηγουμένα, ο άλλος επενδύει όλο το κεφάλαιο του των 2.000 λιρών αποκλειστικά στη μίσθωση εργατών. Προφανώς, μια αύξηση των μισθών κατά 20% θα γίνει περισσότερο αισθητή από το δεύτερο επιχειρηματία. Και το ποσοστό κέρδους του θα πέσει κάτω από αυτό του πρώτου επιχειρηματία. Προκειμένου να εξισωθούν τα ποσοστά κέρδους στους δύο παραγωγικούς κλάδους, θα πρέπει η σχετική αξία των προϊόντων του δεύτερου κλάδου να αυξηθεί συγκριτικά με την αξία των προϊόντων του πρώτου κλάδου ώστε να εξουδετερώσει τη μεγαλύτερη απώλεια που υφίσταται από την αύξηση των μισθών. Φθάνουμε έτσι σε μια εξαίρεση του κανόνα ότι η μεταβολή των μισθών δεν επηρεάζει τη σχετική αξία των ανταλλασσόμενων προϊόντων: αν η ανταλλαγή πραγματοποιείται μεταξύ κλάδων παραγωγής με διαφορετικές οργανικές συνθέσεις κεφαλαίου, η οποιαδήποτε αύξηση των μισθών θα συνοδεύεται από μια αύξηση της σχετικής αξίας των προϊόντων του παραγωγικού κλάδου με τη χαμηλότερη οργανική σύνθεση κεφαλαίου (δηλαδή

στον κλάδο με τη μεγαλύτερη αναλογία ζωντανής εργασίας) και μία πτώση της σχετικής αξίας των προϊόντων του κλάδου με την υψηλότερη οργανική σύνθεση. Κατά συνέπεια, οι σχετικές αξίες των προϊόντων (που παράγονται είτε από κεφάλαια με διαφορετική οργανική σύνθεση, είτε από πάγια κεφάλαια άνισης διάρκειας ζωής, είτε από κεφάλαια με άνισες περιόδους περιστροφής) μπορεί να μεταβάλλονται όχι μόνο εξαιτίας μεταβολών των σχετικών ποσοτήτων της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή τους, αλλά και από μια μεταβολή του επιπέδου των μισθών (που σημαίνει μια αντίστοιχη μεταβολή του ποσοστού κέρδους). Αυτή είναι η περίφημη «εξαίρεση» του κανόνα της εργασιακής αξίας που εξετάζει ο Ricardo στα τμήματα Iv και V του πρώτου κεφαλαίου των Principles (Αρχών). Στην επικεφαλίδα του τμήματος IV γράφει: «Η αρχή ότι η ποσότητα εργασίας που καταβάλλεται για την παραγωγή των εμπορευμάτων ρυθμίζει τη σχετική τους αξία, τροποποιείται σημαντικά από τη χρήση μηχανών και λοιπού πάγιου και διαρκούς κεφαλαίου.» Ο νόμος της εργασιακής αξίας διατηρεί πλήρη ισχύ μόνον όταν τα ανταλλασσόμενα προϊόντα παράγονται από κεφάλαια που έχουν ίδιες οργανικές συνθέσεις, έχουν ίδια διάρκεια ζωής και προκαταβάλλονται για ίσες χρονικές περιόδους.

Ο Ricardo διευκρινίζει την ιδέα του με το εξής παράδειγμα. Ο αγρότης – καπιταλιστής Α μισθώνει 100 εργάτες, στον καθένα από τους οποίους πληρώνει ένα μισθό 50 λίρες το χρόνο. Το συνολικό του κυκλοφορούν (μεταβλητό) κεφάλαιο είναι 5.000 λίρες. Υποθέτουμε ότι δεν κάνει καμία επένδυση σε πάγιο κεφάλαιο. Με δεδομένο ένα μέσο ποσοστό κέρδους 10%, τα σιτηρά του αγρότη-καπιταλιστή θα έχουν στο τέλος του έτους μια αξία ίση με 5.500 λίρες. Την ίδια στιγμή ο κλωστοϋφαντουργός Β μισθώνει επίσης 100 εργάτες, επενδύοντας στην επιχείρηση του ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο 5.000 λίρες. Ωστόσο, για την παραγωγή του υφάσματος, οι εργάτες αυτοί χρησιμοποιούν μηχανές αξίας 5.500 λιρών. Αυτό σημαίνει ότι ο Β επενδύει στην επιχείρηση του ένα συνολικό κεφάλαιο 10.500 λίρες. Αν δεχτούμε χάριν απλότητας ότι οι μηχανές δεν απαξιώνονται, το παραγόμενο στη διάρκεια του έτους ύφασμα θα έχει μια αξία 6.050 λιρών: Δηλαδή 5.000 λίρες ως αντικατάσταση του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, συν 500 λίρες (=10% αυτού του κυκλοφορούντος κεφαλαίου), συν 550 λίρες (=10% του πάγιου κεφαλαίου). Παρ' όλο ότι τόσο τα σιτηρά όσο και το ύφασμα έχουν παραχθεί από ίσες ποσότητες εργασίας (100 ανθρώπους), το ύφασμα αξίζει περισσότερο απ' ότι τα σιτηρά: Στην τιμή του υφάσματος εισέρχεται ένα πρόσθετο πόσο ίσο με 550 λίρες, που είναι το κέρδος επί του πάγιου κεφαλαίου. Από πού

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

προέρχεται αυτό το πρόσθετο κέρδος, αν για την παραγωγή του υφάσματος έχει δαπανηθεί ακριβώς τόση εργασία όση και για τα σιτηρά; Ο Ricardo δεν θέτει αυτό το ερώτημα. Εκφράζει και δέχεται ως δεδομένο το γεγονός ότι ο λόγος της αξίας των σιτηρών προς την αξία του υφάσματος είναι $5.500 : 6.050$.

Από εδώ ο Ricardo συνεχίζει εξετάζοντας το αποτέλεσμα που θα έχει μια μεταβολή των μισθών στην αξία των δύο αυτών εμπορευμάτων. Έστω ότι οι μισθοί αυξάνονται, προκαλώντας έτσι μια μείωση του επιπέδου των κερδών από το 10% στο 9%. Η αξία των σιτηρών δεν θα μεταβληθεί και θα παραμείνει στην παλαιά της τιμή των 5.500 λιρών. Όποια και να είναι η μείωση των κερδών του αγρότη-καπιταλιστή, το συνολικό του κονδύλι των μισθών θα αυξηθεί κατά το ίδιο ποσό, έτσι ώστε το άθροισμα των μισθών συν το κέρδος να είναι και πάλι ίσο με 5.500 λίρες. Αντίστοιχα, το ποσό του κυκλοφορούντος κεφαλαίου (δηλαδή των μισθών των εργατών) του κλωστοϋφαντουργού B συν το σχετιζόμενο με αυτό κέρδος μένει αμετάβλητο στις 5.500 λίρες. Αυτό που μεταβάλλεται είναι το πρόσθετο κέρδος επί του πάγιου κεφαλαίου των 5.500 λίρες. Προηγουμένως είχε προσθέσει 10% (500 λίρες) κάνοντας μ' αυτό τον τρόπο, το ύφασμα να αξίζει $5.500 + 500$, δηλαδή 6.050 λίρες. Τώρα προσθέτει μόνο 9% (495 λίρες), έτσι ώστε η τιμή του υφάσματος γίνεται $5.500 + 495$, δηλαδή 5.995 λίρες. Ο λόγος της αξίας των σιτηρών προς την αξία του υφάσματος, που προηγουμένως ήταν ίσος με $5.500 : 6.050$, ανέρχεται τώρα σε $5.500 : 5.995$. Κατά συνέπεια, μια αύξηση των μισθών (ή μια μίσθωση των κερδών, που είναι το ίδιο πράγμα) μειώνει τη σχετική αξία εκείνων των εμπορευμάτων που παράγονται με τη χρησιμοποίηση παγίου κεφαλαίου (ή με τη χρησιμοποίηση ενός μεγαλύτερου ποσού παγίου κεφαλαίου). Ο λόγος είναι ότι η τιμή αυτών των εμπορευμάτων περιέχει ένα πρόσθετο ποσό κέρδους που υπολογίζεται επί του παγίου κεφαλαίου, και το οποίο μειώνεται όταν μειώνεται και το ποσοστό κέρδους.

Το παράδειγμα που αναλύσαμε θέτει στον ερευνητή όχι μόνο το πρόβλημα του πως οι μεταβολές των μισθών επηρεάζουν την αξία των διαφορών εμπορευμάτων αλλά επίσης και το πολύ βαθύτερο και βασικότερο πρόβλημα του πως συμφιλιώνεται ο νόμος της εργασιακής αξίας με το νόμο της εξίσωσης του ποσοστού κέρδους τους κεφαλαίου. Είδαμε ότι πριν να υπάρξει κάποια αλλαγή στους μισθούς- και τελείως ανεξάρτητα από αυτή την αλλαγή- η αξία των σιτηρών σχετιζόμενων προς την αξία του υφάσματος όπως ο λόγος $5.500 : 6.050$, παρ' ότι για την παραγωγή τους είχαν δαπανηθεί ίσες ποσότητες εργασίας. Εδώ έχουμε μπροστά μα δύο εμπορεύματα

που παρήχθησαν από ίσες ποσότητες εργασίας (100 εργάτες), όπου, όμως, τα κεφάλαια που προκαταβλήθηκαν ήταν άνισα (5.500 και 10.500 λίρες). Από την άποψη της θεωρίας της εργασιακή αξία που κατέχουν τα δύο εμπορεύματα ίση. Από την άποψη του νόμου ίσου ποσοστού κέρδους, η τιμή του δεύτερου εμπορεύματος πρέπει να είναι υψηλότερη, εφόσον περιέχει κέρδος επί ενός μεγαλύτερου κεφαλαίου.

Ο Ricardo δεν ήταν απλώς ανίκανος να επιλύσει το πρόβλημα των «τιμών παραγωγής» αλλά ακόμα και να το θέσει σε όλο του το εύρος. Είναι γεγονός ότι όταν δύο κλάδοι παραγωγής έχουν διαφορετικές οργανικές συνθέσεις κεφαλαίου, οι τιμές των προϊόντων τους πρέπει να αποκλίνουν από τις εργασιακές τους αξίες, έτσι ώστε να μπορούν να εξισώνονται τα ποσοστά κέρδους τους. Ο Ricardo ξεκίνησε από τη σταθερή πεποίθηση ότι η κυρίαρχη τάση μιας καπιταλιστικής οικονομία είναι η εξίσωση των ποσοστών κέρδους. Δεν αμφέβαλε καθόλου για το ότι το ύφασμα πρέπει να κοστίζει περισσότερο απ' ότι τα σιτηρά, παρά το γεγονός ότι έχουν ίσες εργασιακές αξίες, έτσι ώστε να μπορεί ο κάτοχος του να αποκομίσει ένα κέρδος επί της μεγαλύτερης επένδυσης κεφαλαίου. Το δικαίωμα του υφαντουργού να αποκομίσει ένα κέρδος αντίστοιχο του μεγέθους του κεφαλαίου του θεωρήθηκε από τον Ricardo τόσο φυσικό ώστε δεν τον απασχόλησε καθόλου το ερώτημα της προέλευσης αυτών των επιπλέον 550 λιρών κέρδους (επί του παγίου κεφαλαίου). Υποθέτοντας ευθύς εξαρχής ένα μέσο ποσοστό κέρδους, ότι δηλαδή τα εμπορεύματα πωλούνται όχι στις εργασιακές τους αξίες αλλά στις τιμές παραγωγής τους, αποφεύγει το βασικό πρόβλημα του πως σχηματίζεται το μέσο ποσοστό κέρδους και πως μετασχηματίζεται η εργασιακή αξία σε τιμές παραγωγής. Αντ' αυτού, η προσοχή του επικεντρώνεται ειδικά στην επίδραση που έχουν οι μεταβολές των μισθών στις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων που παράγονται από κεφάλαια με άνισες οργανικές συνθέσεις, ανεξάρτητα από τις μεταβολές τις εργασιακής αξίας. Ο Ricardo, αποδεικνύοντας ότι οι μεταβολές στους μισθούς και το κέρδος επηρεάζουν όντως τις σχετικές αξίες των εμπορευμάτων, αναγνωρίζει ότι εδώ έχουμε μια «τροποποίηση» ή «εξαίρεση» του νόμου της εργασιακής αξίας. Προηγείται με το ότι η «εξαίρεση» αυτή δεν είναι μεγάλης σημασίας: η επίπτωση που ασκούν οι μεταβολές στους μισθούς (και το κέρδος) στις σχετικές αξίες των εμπορευμάτων είναι ασήμαντη σε σύγκριση με την επίπτωση των μεταβολών της ποσότητας της εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή τους. Αναλύοντας τις ποσοτικές μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στην αξία των εμπορευμάτων,

θεωρεί ότι η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας διατηρεί τον προηγούμενο ρόλο της ως καθοριστικού παράγοντα. Σ' αυτή τη βάση, θεωρεί ότι νομιμοποιείται να παραμερίζει την «εξαίρεση» του και να εξετάζει «όλες τις μεγάλες μεταβολές που σημειώνονται από καιρού εις καιρόν στη σχετική αξία των εμπορευμάτων λόγω του ότι αυτά παράγονται από μια μεγαλύτερη ή μικρότερη, αναγκαία για την παραγωγή τους, ποσότητα εργασίας». Παρά τις εξαιρέσεις, ο νόμος της εργασιακής αξίας, σύμφωνα με τον Ricardo, διατηρεί την ισχύ του, και ολόκληρη η θεωρία του της διανομής οικοδομείται στη συνέχεια πάνω σ' αυτόν το νόμο.

Παρ' όλο ότι ο Ricardo εξακολουθεί να εμμένει σταθερά στ νόμο της εργασιακής αξία, οι εξαιρέσεις απ' αυτόν δημιουργούν ένα κενό στη διατύπωση της θεωρία της αξίας. Στο ερώτημα, από πού προέρχεται το κέρδος επί του παγίου κεφαλαίου ο Ricardo δεν δίνει καμία απάντηση. Αντί να αποδείξει ότι το προϊόν ενός κλάδου παραγωγής θα πωλείται τόσο πάνω από την εργασιακή του αξία όσο θα πωλείται κάτω απ' αυτή το προϊόν ενός άλλου κλάδου, ο Ricardo κάνει μία άλλη, καθόλου εύλογη παραδοχή: τα σιτηρά πωλούνται στην πλήρη τους αξία (5.500 λίρες), αλλά το ύφασμα πωλείται πάνω από την αξία του (5.500 + 500 λίρες). Αντί να παρουσιάσει τη διαδικασία μέσω της οποίας σχηματίζεται το μέσο ποσοστό κέρδους, ο Ricardo θεωρεί εκ των προτέρων ότι το ποσοστό κέρδους είναι 10% χωρίς καμία εξήγηση. Η πηγή του κέρδους επί του κυκλοφορούντος (μεταβλητού) κεφαλαίου είναι η εργασιακή αξία των 5.500 λιρών που δημιουργείται από την εργασία των 100 ανθρώπων. Επομένως μειώνεται με κάθε αύξηση των μισθών (και αντιστρόφως): το άθροισμα των μισθών (κυκλοφορούν κεφάλαιο) συν το κέρδος επί του κυκλοφορούντος κεφαλαίου υποτίθεται ότι παραμένει σταθερό στις 5.500 λίρες. Το κέρδος επί του παγίου κεφαλαίου προστίθεται μηχανικά στην εργασιακή αξία που δημιουργείται από την εργασία των εργατών στο δοσμένο ποσοστό του 10 % (δηλαδή, ένα κέρδος άγνωστης προέλευσης, ίσο με 550 λίρες ή με το 10% του παγίου κεφαλαίου, προστίθεται στην αξία των 5.500 λιρών που δημιουργήσαν οι 100 εργάτες). Αυτή η μηχανική άθροιση του κέρδους επί του παγίου κεφαλαίου και του κέρδους επί του κυκλοφορούντος (μεταβλητού) κεφαλαίου αποκαλύπτει καθαρά τον τρόπο με τον οποίο ο Ricardo συνέδεε μηχανικά το νόμο της εργασιακής αξίας με το νόμο του ίσου ποσοστού κέρδους επί του κεφαλαίου. Ο Ricardo δεν εγκατέλειψε τον πρώτο, ήταν, όμως, ανίκανος να τον εναρμονίσει με τον δεύτερο. Η θεωρία της αξίας του Smith συντρίβη πάνω στο πρόβλημα της ανταλλαγής κεφαλαίου με

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

εργασία. Από την άλλη πλευρά, η θεωρία του Ricardo ήταν ανίκανη να επιλύσει το πρόβλημα του πως σχηματίζονται οι τιμές παραγωγής και το ίσο ποσοστό κέρδους. Ο ίδιος ο Ricardo αναγνώριζε ότι οι εξαιρέσεις του είχαν εισαγάγει μια αντίφαση στη θεωρία της αξία.

Η ΕΓΓΕΙΑ ΠΡΟΣΟΔΟΣ

Η θεωρία του Ricardo για τη διαφορική πρόσοδο παρέμεινε αναλλοίωτη στη διάρκεια της μετέπειτα ανάπτυξης της οικονομικής σκέψης, σε αντίθεση με τις άλλες θεωρίες του. Σήμερα, γίνεται δεκτή από όλους σχεδόν τους οικονομολόγους των πλέον διαφορετικών τάσεων.

Το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του Ricardo, που είναι αφιερωμένο στην πρόσοδο, αποτελεί, λόγω της απλότητας και της σαφήνειας των βασικών του ιδεών, ένα από τα λαμπρότερα παραδείγματα εφαρμογής της μεθόδου της αφαίρεσης στην ιστορία της οικονομικής βιβλιογραφίας. Από ένα μικρό αριθμό αρχικών προτάσεων και την εφαρμογή ή υπόθεση μιας σειράς απλουστευτικών συνθηκών, ο Ricardo συνάγει το σύνολο της θεωρίας του για την πρόσοδο, την οποία ενσωματώνει άμεσα στην αξιακή του θεωρία, που εκτίθεται στο Κεφάλαιο I του βιβλίου του. Από την αρχή θέτει το ερώτημα εάν το γεγονός ότι η τιμή του αγροτικού προϊόντος (υπό την ευρεία έννοια) περικλείει την πρόσοδο, αντιφάσκει με τη θεωρία της αξίας.

Πριν από τον Ricardo, οι έρευνες σχετικά με την προσέλευση της προσόδου είχαν οδηγήσει στις εξής απαντήσεις: Οι Φυσιοκράτες είχαν υποστηρίξει ότι η πρόσοδος προκύπτει από την ανώτερη παραγωγικότητα της αγροτικής εργασίας που, σε συνδυασμό με τις δυνάμεις της φύσης, αποδίδει ένα «καθαρό προϊόν» πάνω και πέρα από το προϊόν που καταναλώνεται από τους ίδιους εργάτες. Η πρόσοδος δημιουργείται από τη φύση. Στον Smith, ως συνήθως, βρίσκουμε διάφορες εμβρυώδες λύσεις του προβλήματος. Σύμφωνα με την πρώτη, ο Smith υιοθετεί εν μέρει τη φυσιοκρατική ιδέα ότι η πρόσοδος προκύπτει από την ειδική παραγωγικότητα της αγροτικής εργασίας, σε αντιδιαστολή με τη βιομηχανική εργασία. Δεύτερον, σύμφωνα με την ιδέα ότι το κέρδος και η πρόσοδος αποτελούν «παρακρατήσεις» από την αξία που δημιουργείται από την εργασία του εργάτη, ο Smith ανάγει την πρόσοδο σε εργασία. Τέλος, υπάρχει η ιδέα ότι η αξία ενός προϊόντος ορίζεται ως το άθροισμα των μισθών, του κέρδους και της προσόδου, μέσω της οποίας άνοιξε ο δρόμος σ' εκείνες τις θεωρίες που αποδίδουν την υψηλότερη αξία του αγροτικού προϊόντος στην ανάγκη καταβολής έγγειας προσόδου στον ιδιοκτήτη της γης. Στο λογικό της συμπέρασμα, αυτή η τελευταία ιδέα καταλήγει στη θεωρία που εξηγεί την πρόσοδο από το «μονοπωλιακό» καθεστώς του γαιοκτήμονα, που υπερβαίνουν την αξία τους κατά το ποσό της προσόδου.

Έτσι, λοιπόν, κατά την άποψη των Φυσιοκρατών, η πρόσοδος αποτελεί ένα πλεόνασμα προϊόντων σε είδος, πάνω και πέρα από αυτά που καταναλώνουν οι εργάτες. Σύμφωνα με τη θεωρία του «μονοπωλίου», η πρόσοδος είναι μια προσαύξηση που προστίθεται στην τιμή του αγροτικού προϊόντος, το οποίο έτσι πωλείται πάνω από την αξία του. Η πρώτη λύση απομακρύνει τη θεωρία της προσόδου από τη θεωρία της αξίας, η δεύτερη βλέπει την πρόσοδο ως μια εξαίρεση της αρχής της εργασιακής αξίας.

Η θεωρία του Ricardo στράφηκε εναντίον και των δύο αυτών απόψεων. Ως αντεπιχείρημα προς τους Φυσιοκράτες υπογράμμισε ότι η εξαιρετική παραγωγικότητα της αγροτικής εργασίας-υποθέτοντας ότι πράγματι υπάρχει-συνοδεύεται από μια αύξηση του αριθμού των αξιών χρήσης ή του προϊόντος σε είδος, και επομένως πρέπει να καταλήγει σε μια πτώση και όχι αύξηση της ανταλλακτικής τους αξίας. Η πηγή της προσόδου πρέπει να αναζητηθεί όχι στο πλεόνασμα προϊόντων σε είδος, αλλά στη μεγαλύτερη ανταλλακτικής τους αξία, η οποία, αντιθέτως, προκύπτει από τη δυσκολία παραγωγής τους. Ο Ricardo μεταθέτει όλο το πρόβλημα από τη σφαίρα της αξίας χρήσης στη σφαίρα της ανταλλακτικής αξίας. «Όταν το έδαφος βρίσκεται σε μεγάλη αφθονία, είναι παραγωγικότατο και γονιμότατο, δεν αποφέρει καμιά πρόσοδο. Και μόνο όταν οι δυνάμεις του παρακαμάζουν και αμείβει την εργασία με λιγότερους καρπούς, τότε ένα μερίδιο του αρχικού προϊόντος της πιο εύφορης γης διαχωρίζεται (από το υπόλοιπο προϊόν) ως πρόσοδος.»

Έχουμε, λοιπόν, την πρώτη θέση του Ricardo: η πρόσοδος προέρχεται όχι από την ειδική παραγωγικότητα της αγροτικής οικονομίας, αλλά, αντίθετα, προκύπτει από την επιδείνωση των συνθηκών υπό τις οποίες δαπανάται η εργασία, ή η μεταφορά της παραγωγής από ένα έδαφος ανώτερης ποιότητας σε ένα έδαφος κατώτερης ποιότητας. Η αξία των σιτηρών καθορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που δαπανάται για να παραχθούν στο χειρότερο έδαφος. Η πρόσοδος είναι η διαφορά της αξίας μεταξύ αυτών των σιτηρών και της «ατομικής» αξίας ενός δεδομένου μπούσελ σιτηρών που έχουν παραχθεί σε γη πρώτης ποιότητας. Η πρόσοδος αυτή ονομάζεται, επομένως, «διαφορική» πρόσοδος, και εμφανίζεται εκεί όπου οι δαπάνες εργασίας έχουν διαφορετικές παραγωγικότητες, είτε λόγω του ότι ασκούνται σε εδάφη άνισης γονιμότητας (πρόσοδος γονιμότητας), είτε λόγω διαφορετικών αποστάσεων από μια κοινή αγορά (πρόσοδος αποστάσεως), είτε λόγω του ότι έχουν καταβληθεί διαδοχικά σ' ένα και το αυτό κομμάτι γης (πρόσοδος έντασης).

Η θεωρία ότι η πρόσοδος είναι η διαφορά μεταξύ της ατομικής αξίας και της κοινωνικά αναγκαίας αξίας των προϊόντων συνδέει άμεσα και αναπόσπαστα της θεωρίας της προσόδου με τη θεωρία της αξίας, καθιστώντας τα φαινόμενα της προσόδου συγγενή με τα άλλα οικονομικά φαινόμενα, ιδίως με το «διαφορικό κέρδος» ή το «πρόσθετο κέρδος». Το τελευταίο αυτό προκύπτει σ' εκείνους τους καπιταλιστές επιχειρηματίες που στην παραγωγή τους χρησιμοποιούν νέες βελτιώσεις, ιδίως νέες μεθόδους παραγωγής κλπ. Η διαφορά μεταξύ πρόσθετου κέρδους και προσόδου είναι η εξής: 1) Το πρόσθετο κέρδος είναι ένα παροδικό φαινόμενο, που εξαφανίζεται μόλις η εν λόγω βελτίωση εφαρμοστεί καθολικά και επομένως μειώνει την κοινωνικά αναγκαία αξία του προϊόντος, ενώ η διαφορική πρόσοδος, επειδή εξαρτάται από μόνιμες διαφορές παραγωγικότητας της εργασίας, είναι σταθερή. 2) Το πρόσθετο κέρδος αποκομίζεται από τον καπιταλιστή, ενώ η πρόσοδος από το γαιοκτήμονα. Ας εξετάσουμε περαιτέρω αυτό το σημείο.

Γιατί το πρόσθετο κέρδος που αποκτά ο αγρότης-καπιταλιστής από τη χρησιμοποίηση περισσότερο εξελιγμένων μηχανών μένει στην τσέπη του, ενώ το πρόσθετο κέρδος που προκύπτει από τη μεγαλύτερη παραγωγικότητα της καλλιεργούμενης γης πρέπει να καταβάλλεται στο γαιοκτήμονα και να μετατρέπεται σε πρόσοδο; Αν ένα μέρος αυτής της προσόδου παρέμενε στον αγρότη-καπιταλιστή, αυτός θα εισέπραττε ένα πρόσθετο κέρδος (δηλαδή ένα κέρδος μεγαλύτερο από το μέσο ποσοστό κέρδους), εκ του γεγονότος και μόνο ότι παράγει σ' ένα χωράφι μεγαλύτερης γονιμότητας. Στην περίπτωση αυτή, όλοι οι άλλοι αγρότες-καπιταλιστές θα θέλουν να μισθώσουν αυτό το χωράφι, αυξάνοντας το ποσό που θα πλήρωναν ως πρόσοδο, μέχρις ότου όλο το πρόσθετο κέρδος (η πρόσοδος) περάσει στα χέρια του γαιοκτήμονα και ο αγρότης-καπιταλιστής απομείνει με το μέσο ποσοστό κέρδους. Επομένως, για να εξηγήσει γιατί μεταφέρεται το σύνολο της διαφορικής προσόδου στο γαιοκτήμονα, ο Ricardo πρόβαλε μια δεύτερη πρόταση, που ορίζει ότι υπάρχουν στη χώρα αρκετά κεφάλαια που επιδιώκουν να επενδυθούν στην αγροτική οικονομία, εκεί όπου καταφέρνουν να αποκομίζουν το μέσο ποσοστό κέρδους.

Επομένως, η πρόσοδος εισπράττεται όχι επειδή η τιμή των σιτηρών υπερβαίνει την αξία της, αλλά επειδή η αξία των εν λόγω σιτηρών βρίσκεται κάτω από την κοινωνικά αναγκαία αξία. Με την ερμηνεία αυτή ο Ricardo απορρίπτει αποφασιστικά τη δεύτερη θεωρία στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένα και συγκεκριμένα τη θεωρία του «μονοπωλίου», που βλέπει την πρόσοδο ως μια προσαύξηση που προστίθεται στην αξία του προϊόντος. «Ο λόγος,

λοιπόν, για τον οποίο αυξάνει η συγκριτική αξία του πρωτογενούς προϊόντος είναι ότι χρησιμοποιείται περισσότερη εργασία για την παραγωγή του τελευταίου μέρους που παράγεται και όχι ότι καταβάλλεται πρόσδοδος στο γαιοκτήμονα. Η αξία των σιτηρών καθορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή τους σε έδαφος αυτής της ποσότητας ή με εκείνο το τμήμα του κεφαλαίου, το οποίο δεν πληρώνει πρόσδοδο. Τα σιτηρά δεν είναι ακριβά γιατί καταβάλλεται πρόσδοδος, αλλά, αντίθετα, καταβάλλεται πρόσδοδος γιατί τα σιτηρά είναι ακριβά.» Η πρόσδοδος δεν εισέρχεται στην αξία του προϊόντος, που προσδιορίζεται από το ποσό της εργασίας (ή κεφάλαιο) που δαπανάται σε έδαφος κακής ποιότητας. Η γη αυτής της ποιότητας αποδίδει στον αγρότη-καπιταλιστή μόνο ένα μέσο κέρδος επί του κεφαλαίου, αλλά δεν προσφέρει τίποτα πέραν αυτού, που θα μπορούσε να καταβληθεί στο γαιοκτήμονα ως πρόσδοδος. Ωστόσο, πως μπορεί ο αγρότης-καπιταλιστής να κρατά μια έκταση χωρίς να πληρώνει πρόσδοδο σε κάποιο γαιοκτήμονα; Προφανώς ο Ricardo υποθέτει την ύπαρξη εδάφους κακής ποιότητας, που διατίθεται ελεύθερα στον οποιονδήποτε θέλει να το καλλιεργήσει. Με άλλα λόγια ο Ricardo αγνοεί τους περιορισμούς που θέτει η ατομική ιδιοκτησία της γης-περιλαμβανομένου του εδάφους κακής ποιότητας-στον τρόπο που επενδύεται το κεφάλαιο στην αγροτική οικονομία. Μόνο απ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε ο Ricardo να φτάσει στο συμπέρασμα ότι οι κατώτερες εκτάσεις γης δεν αποφέρουν καμιά πρόσδοδο.

Η θεωρία του Ricardo για την πρόσδοδο μας δίνει, λοιπόν, τις εξής τρεις προτάσεις: 1) η απόλυτη πρόσδοδος δεν υφίσταται (δηλαδή πρόσδοδος που καταβάλλεται για την καλλιέργεια εδάφους χειρότερης ποιότητας), 2) η μόνη υπαρκτή πρόσδοδος είναι η διαφορική πρόσδοδος, που ισούται με τη διαφορά μεταξύ ατομικών και κοινωνικά αναγκαίων δαπανών εργασίας (ή κεφαλαίου) και εμφανίζεται επειδή οι αγρότες-καλλιεργητές προοδευτικά προχωρούν στην καλλιέργεια γαιών όλο και υποδεέστερης ποιότητας, 3) το σύνολο της διαφορικής προσόδου εισπράττεται από το γαιοκτήμονα. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η πρώτη θέση του Ricardo είναι λαθεμένη και πρέπει να διορθωθεί. Η θεωρία της διαφορικής προσόδου στο σύνολό της είναι σωστή. Είναι ακόμα γεγονός ότι η θεωρία της διαφορικής προσόδου, όπως την ανέπτυξε ο Ricardo, περιέχει μια σειρά μη ουσιωδών στοιχείων που πρέπει να παραλειφθούν. Ο Ricardo είχε συνδέσει τη θεωρία του για την πρόσδοδο με τη λαθεμένη ιδέα ότι, επειδή οι αγρότες-καπιταλιστές θα καλλιεργούσαν όλο και υποδεέστερα εδάφη, η απαιτούμενη

ποσότητα εργασίας για την παραγωγή ενός μπούσελ σιτηρών θα αυξανόταν συνεχώς και αναπόφευκτα θα προέκυπτε μια προοδευτική αύξηση των τιμών των σιτηρών. Βέβαια, ο Ricardo αναγνώριζε όντως ότι η τεχνολογική πρόοδος στην αγροτική οικονομία μειώνει την ποσότητα εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή σιτηρών, αλλά, κατά τη γνώμη του, αυτές οι τεχνικές πρόοδοι μπορούσαν μόνο στιγμιαία να επιβραδύνουν ή να αμβλύνουν τη δράση του λεγόμενου «νόμου της φθίνουσας γονιμότητας του εδάφους», και όχι να τον ακυρώσουν.

Η λαθεμένη ιδέα του Ricardo ότι η τεχνική πρόοδος στην αγροτική οικονομία έτεινε προς μια κατεύθυνση αντίθετη από αυτή της βιομηχανικής ανάπτυξης, αποτελούσε απλώς μια θεωρητική αντανάκλαση των τυχαίων οικονομικών φαινομένων που εμφανίστηκαν πρόσκαιρα στην Αγγλία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η αγγλική βιομηχανία την εποχή του Ricardo χαρακτηριζόταν από την ταχύρρυθμη εισαγωγή της εκμηχανισμένης παραγωγής και τη πτώση των εμπορευμάτων. Στην αξιακή του θεωρία ο Ricardo γενίκευσε αυτό το φαινόμενο: ήταν πεπεισμένος ότι οι «μεταβολές της ποσότητας της εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή εμπορευμάτων λαμβάνουν χώρα καθημερινά. Κάθε βελτίωση στις μηχανές, τα εργαλεία, τα κτίρια ή τη συλλογή της πρώτης ύλης εξοικονομεί εργασία και μας επιτρέπει να παράγουμε το εμπόρευμα στο οποίο ενσωματώνεται αυτή με μεγαλύτερη ευκολία και, κατά συνέπεια, η αξία του μεταβάλλεται.» Η βιομηχανία αναπτύσσεται σε μια ατμόσφαιρα συνεχούς τεχνικής προόδου, αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, και πτώσης των τιμών των προϊόντων. Η αγροτική οικονομία αναπτύσσεται σε μια διαφορετική κατεύθυνση-και εδώ ο Ricardo γενικεύει και πάλι τα χαρακτηριστικά της αγροτικής οικονομίας της Αγγλίας των αρχών του 19^{ου} αιώνα που έχουμε περιγράψει προηγούμενα (καλλιέργειες νέων εδαφών φτωχότερης ποιότητας, αυξανόμενα κόστη παραγωγής σιτηρών και μια τρομερή αύξηση των τιμών των σιτηρών). Αυτές ήταν οι ιστορικά μεταβατικές συνθήκες της αγγλικής αγροτικής οικονομίας κατά την περίοδο 1770-1815, αλλά ο Ricardo στην πραγματικότητα τις ενσωμάτωσε συνολικά στις θεωρητικές του αντιλήψεις. Σύμφωνα με τον Ricardo, αγροτική οικονομία αναπτύσσεται υπό την αδυσώπητη ανάγκη μετακίνησης από το καλύτερο στο χειρότερο έδαφος, με μια αύξηση της ποσότητας εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί ένα μπούσελ σιτηρών από ένα έδαφος χειρότερης ποιότητας. Ο περίφημος νόμος του Ricardo για τη «φθίνουσα γονιμότητα του εδάφους» διατυπώθηκε ως μια εσπευσμένη και λαθεμένη γενίκευση των παροδικών φαινομένων

των οποίων ήταν μάρτυρας. Λόγω της λειτουργίας αυτού του νόμου, τα σιτηρά «έχουν την τάση να καταστούν ακριβότερα λόγω της μεγαλύτερης δυσκολίας παραγωγής τους». Η ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία υπόκειται σε διαφορετικούς νόμους, το αποτέλεσμα των οποίων είναι ότι οι αξίες των βιομηχανικών και των αγροτικών προϊόντων κινούνται σε αντίθετες κατευθύνσεις: «με την εξέλιξη της κοινωνίας τα βιομηχανικά εμπορεύματα συνεχώς φτηναίνουν, ενώ τα αγροτικά συνεχώς ακριβαίνουν.»

Από εδώ ξεκινά ο Ricardo για να αντλήσει μια σειρά συμπεράσματα ως προς το πώς θα κατανέμεται το εισόδημα της κοινωνίας μεταξύ των διαφόρων τάξεών της. Καθώς η τιμή των σιτηρών αυξάνεται συνεχώς, οι χρηματικοί μισθοί θα αυξάνονται επίσης (παρ' όλο ότι οι πραγματικοί μισθοί θα μένουν αμετάβλητοι). Η αύξηση των χρηματικών μισθών και η άνοδος (τόσο η πραγματική όσο και η χρηματική) της προσόδου δημιουργούν μια τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους. Η μερίδα του λέοντος των οφελών της οικονομικής προόδου πηγαίνει στους γαιοκτήμονες, εις βάρος των καπιταλιστών και, σε ένα μικρότερο βαθμό, των εργατών επίσης. Μ' αυτό τον τρόπο, από την άποψη της διανομής του εισοδήματος της κοινωνίας, οι τάσεις που περιγράφει ο Ricardo είναι οι εξής: πρώτον, μια κολοσσιαία αύξησης της τιμής των σιτηρών και της έγγειας προσόδου. Δεύτερον, μια αύξηση των χρηματικών μισθών, ενώ οι πραγματικοί μισθοί παραμένουν στάσιμοι ή και μειώνονται ακόμα. Και, τρίτον, ένα μειούμενο ποσοστό κέρδους (αυτό θα εξεταστεί περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο). Ολόκληρη αυτή η θεωρία της διανομής ξεκινά από την υπόθεση ότι οι τιμές των σιτηρών θα αυξηθούν αναπόφευκτα λόγω της δράσης του νόμου της «φθίνουσας γονιμότητας του εδάφους».

Το καθένα από αυτά τα συμπεράσματα βασίζεται σε μια βιαστική γενίκευση ενός μικρού αριθμού γεγονότων, τα οποία εντάσσονται στην ιστορία της αγγλικής υπαίθρου των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Από πρώτη άποψη, είναι ιστορικά λάθος ότι τα καλύτερα εδάφη καλλιεργήθηκαν πάντοτε πριν από τα χειρότερα. Δεύτερον-και αυτό είναι το αποφασιστικό λάθος του Ricardo-δεν είναι αλήθεια ότι η σταδιακή μετάβαση στην καλλιέργεια εδαφών κατώτερης ποιότητας οδηγεί αναπόφευκτα σε μια προοδευτική αύξηση τις τιμής των σιτηρών. Από τη στιγμή που εισάγονται νέες τεχνικές βελτιώσεις, τα σιτηρά μπορούν να παράγονται σε χειρότερα εδάφη με χαμηλότερο κόστος παραγωγής απ' ό,τι προηγουμένως σε εδάφη καλύτερης ποιότητας. Η μεγάλη ανάπτυξη της αγροτικής τεχνολογίας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα μείωσε προοδευτικά τις δαπάνες εργασίας και

κεφαλαίου που απαιτούνταν για την παραγωγή μιας μονάδας σιτηρών και διέλυσε τις απαισιόδοξες προβλέψεις του Ricardo. Τρίτον, είναι λάθος ότι η πρόσοδος αυξάνει μόνον όταν υπάρχει μια αύξηση της τιμής των σιτηρών. Αν η διαφορά ανάμεσα στις παραγωγικότητες δαπανών που γίνονται σε διαφορετικά εδάφη μεγαλώνει και ο αριθμός των μπούσελ σιτηρών που παράγονται από ένα εκτάριο γης αυξάνεται, η πρόσοδος μπορεί να αυξάνεται ακόμα και αν η τιμή των σιτηρών μειώνεται. Εξίσου λαθεμένη ήταν η προσπάθεια του Ricardo να εξηγήσει την πτώση του ποσοστού κέρδους στη βάση μιας αύξησης της τιμής των σιτηρών: η εξήγησή του στην πραγματικότητα στηρίζεται στην αυξανόμενη οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Όλο αυτοί οι ισχυρισμοί καταρρίπτονται αν αναιρέσουμε τη βασική πρόταση περί μιας αναπόφευκτης και προοδευτικής αύξησης της τιμής των σιτηρών.

Όσο λαθεμένες και αν ήταν οι προβλέψεις του Ricardo σχετικά με τις τάσεις μεταβολής του εισοδήματος, αυτό δεν αναιρεί τη θεωρητική ισχύ της θεωρίας του για τη διαφορική πρόσοδο. Ας δεχτούμε ότι ο Ricardo διατύπωσε μια ιστορικά ανακριβή άποψη, όταν επέμενε ότι οι αγρότες-καπιταλιστές αρχίζουν πάντα να καλλιεργούν τα καλύτερα εδάφη και μετακινούνται στη συνέχεια προς τα φτωχότερα. Ας δεχτούμε ότι η βεβαιότητά του, πως η τιμή των σιτηρών πρέπει προοδευτικά να αυξάνει, ήταν άστοχη. Ανεξάρτητα από αυτά τα γεγονότα, δηλαδή άσχετα από τη σειρά με την οποία μετακινούμαστε από ορισμένες εκτάσεις γης σε κάποιες άλλες, και άσχετα από την τιμή των σιτηρών, ακόμα και αν αυτή είναι χαμηλή, είναι σωστό πέρα από κάθε αμφισβήτηση ότι η εργασία (και σε μια καπιταλιστική οικονομία, το κεφάλαιο επίσης) θα αναλώνεται ταυτόχρονα σε γαίες διαφορετικής γονιμότητας και γεωγραφικής θέσης (ή σε ένα χωράφι γης σε διαφορετικές χρονικές στιγμές). Έπεται, λοιπόν, ότι μακροπρόθεσμα, θα υπάρχουν διαφορές στα ατομικά ποσά εργασίας (ή κεφαλαίου) που δαπανώνται ανά μονάδα προϊόντος, δηλαδή ανά μπούσελ σιτηρών (και όχι παροδικές διαφορές, όπως στη βιομηχανία). Δεδομένου ότι σε μια εμπορευματική οικονομία τα προϊόντα ανταλλάσσονται σύμφωνα με τις κοινωνικά αναγκαίες δαπάνες τους, οι παραγωγοί που λειτουργούν υπό τις πλέον ευνοϊκές συνθήκες, αναπόφευκτα θα εισπράττουν από την πώληση των αγροτικών προϊόντων ένα πλεόνασμα αξίας, πάνω και πέρα από τα κόστη παραγωγής και το μέσο ποσοστό κέρδους επί του κεφαλαίου (δηλαδή πάνω και πέρα από τις τιμές παραγωγής). Δεδομένου ότι οι (αγρότες) καπιταλιστές και οι γαιοκτήμονες είναι οι ξεχωριστές τάξεις, οι τελευταίοι ιδιοποιούνται αυτό το πλεόνασμα ή πρόσθετο κέρδος, το οποίο και

ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

μετασχηματίζεται σε πρόσοδο, δηλαδή στην ειδική μορφή εισοδήματος μιας ορισμένης κοινωνικής τάξης. Έτσι, λοιπόν, παρ' όλες τις διορθώσεις που πρέπει να γίνουν στη θεωρία της διαφορικής προσόδου του Ricardo, αυτή παραμένει συνολικά σε πλήρη ισχύ.

Η θεωρία του Ricardo για την πρόσοδο πρέπει, ωστόσο, να συμπληρωθεί από τη θεωρία της απόλυτου προσόδου. Στο βαθμό που όλες οι γαίες κατέχονται ατομικά, ο Ricardo δεν έχει δίκιο όταν υποθέτει ότι οι χειρότερες από τις καλλιεργούμενες γαίες δεν αποδίδουν καμιά πρόσοδο: γαιοκτήμονα θα προτιμά να αφήσει τη φτωχότερη γη του ακαλλιέργητη παρά να την παραδώσει δωρεάν στον αγρότη-καπιταλιστή για καλλιέργεια, έτσι ώστε αυτός να αποκομίζει ένα μέσο ποσοστό κέρδους επί του κεφαλαίου του. Όταν όλες οι γαίες αποτελούν ατομική ιδιοκτησία, ενώ οι αγρότες-καπιταλιστές και οι γαιοκτήμονες υφίστανται ως ιδιαίτερες τάξεις, τότε, ακόμα και οι χειρότερες από τις καλλιεργούμενες γαίες θα αποδίδουν κάποια πρόσοδο, έστω και πολύ μικρή. Η πρόσοδος αυτή ονομάζεται απόλυτη πρόσοδος. Οι καλύτερες γαίες θα αποδίδουν όχι μόνο την απόλυτη πρόσοδο, αλλά και μια διαφορική πρόσοδο (το μέγεθος της οποίας θα εξαρτάται από την ποιότητα του συγκεκριμένου εδάφους, δηλαδή από τη γονιμότητα του ή τη γειτνίασή του με την αγορά).

ΜΙΣΘΟΙ ΚΑΙ ΚΕΡΔΟΣ

Παρ' όλο ότι η θεωρία του Ricardo για τους μισθούς επρόκειτο να γίνει ευρέως γνωστή με την ονομασία «ο σιδηρούς νόμος των μισθών», από θεωρητική άποψη είναι ένα από τα ασθενέστερα και λιγότερο ικανοποιητικά σημεία του συστήματος του.

Το χειρότερο είναι ότι ο Ricardo- και αυτό είναι σύμφωνο με τη γενική μέθοδο- δεν ενδιαφέρθηκε καθόλου για την ποιοτική ή κοινωνική πλευρά των μισθών. Υπό ποιες κοινωνικο- οικονομικές συνθήκες εμφανίζονται οι μισθοί, ποιες σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων προϋποτίθενται, στη βάση ποιών νόμων πραγματοποιείται η ανταλλαγή μισθών με εργασιακή δύναμη; Ο Ricardo δεν θέτει κανένα από αυτά τα ερωτήματα. Επειδή δεν είναι σε θέση να διακρίνει την εργασιακή δύναμη από την εργασία, είναι ανίκανος να εξηγήσει πώς είναι δυνατόν η «εργασία» (δηλαδή η εργασιακή δύναμη) να κατέχει λιγότερη αξία από αυτήν που δημιουργεί. Για να το εξηγήσει αυτό ο Ricardo θα έπρεπε να έχει διαφοροποιήσει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργασίας ως εμπορεύματος (δηλαδή την εργασία του μισθωτού εργάτη ή την εργασιακή δύναμη) από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργασίας που δημιουργεί το εμπόρευμα (δηλαδή της εργασίας του εμπορευματοπαραγωγού). Έχουμε, όμως, ήδη σημειώσει την αδιαφορία του Ricardo για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εργασίας και του κεφαλαίου.

Αγνοώντας την ποιοτική ή κοινωνική πλευρά των μισθών, ο Ricardo επικεντρώνει όλη την προσοχή του στην ποσοτική τους διάταξη. Τα γραπτά του Ricardo για το μέγεθος των μισθών κατέχουν σημαντική θεωρητική αξία, αλλά και τεράστιες αδυναμίες. Το μεγαλύτερο προσόν τους είναι ότι ο Ricardo πασχίζει επίμονα να ορίσει τους μισθούς ως μέγεθος επακριβώς καθορισμένο. Ο Ricardo απορρίπτει την επιδερμική ερμηνεία του επιπέδου των μισθών με βάση τη σχέση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργασίας – μια ερμηνεία που έχουμε ήδη συναντήσει στον Smith και που αναπτύχθηκε στη διάρκεια του 1830 από τους οπαδούς της θεωρίας του «κονδυλίου των μισθών». Κατά την άποψη του ο Ricardo, η ζήτηση και η προσφορά επηρεάζει μόνο την «αγοραία τιμή της εργασίας», δηλαδή «την τιμή στην οποία αγοράζεται στην πραγματικότητα, βάσει της φυσικής λειτουργίας της αναλογίας της προσφοράς προς τη ζήτηση». «όσο και να η αγοραία τιμή της εργασίας αποκλίνει από τη φυσική της τιμή, η τάση της είναι, όπως και όλων των εμπορευμάτων, να συμπίπτει με αυτή». Όπως και τα εμπορεύματα, η αγοραία τιμή της εργασίας

κυμαίνεται γύρω από ένα σταθερά καθορισμένο κέντρο, που αποτελεί τη «φυσική της τιμή» (ή αξία).

Πώς, όμως, καθορίζεται η «φυσική τιμή» της εργασίας; «Η φυσική τιμή της εργασίας», λέει ο Ricardo, «είναι η τιμή που είναι αναγκαία για να μπορούν οι εργαζόμενοι, ο καθένας χωριστά, να επιβιώνουν και να διαιώνίζουν το είδος τους, χωρίς αύξηση, αλλά ούτε και μείωση.» «Η φυσική τιμή της εργασίας, επομένως, εξαρτάται από την τιμή των τροφίμων, των ειδών πρώτης ανάγκης και των χρήσιμων αντικειμένων που είναι αναγκαία για την συντήρηση του εργαζόμενου και της οικογένειάς του. Με μια αύξηση της τιμής των τροφίμων και των ειδών πρώτης ανάγκης, η φυσική τιμή της εργασίας θα αυξηθεί, ενώ με μια πτώση της τιμής τους θα μειωθεί και η φυσική τιμή της εργασίας.» Η φυσική τιμή της εργασίας καθορίζεται από την αξία των αναγκαίων μέσων διαβίωσης του εργάτη και της οικογένειάς του.

Παρ' όλο ότι εμβρυώδεις εκδοχές του «σιδηρού νόμου» μπορούμε να εντοπίσουμε σε οικονομολόγους του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, ο Ricardo ήταν αυτός που του έδωσε την κλασική του διατύπωση. Για τους μερκαντιλιστές ο σιδηρού νόμος είχε το χαρακτήρα μιας πρακτικής συνταγής: οι μισθοί έπρεπε να περιορίζονται στα ελάχιστα αναγκαία μέσα διαβίωσης, προκειμένου να μειωθούν τα κόστη παραγωγής και να αυξηθούν οι εξαγωγές των εγχώριων εμπορευμάτων. Οι φυσιοκράτες από τους οποίους ο Turgot θεωρείται συχνά ως ο συγγραφέας του σιδηρού νόμου, δεν έκαναν κάποια σαφή διάκριση μεταξύ του μισθού των εργατών, από τη μια μεριά, και των μέσων διαβίωσης των τεχνιτών, ή ακόμα του κέρδους του επιχειρηματία, από την άλλη: σύμφωνα με τη φυσιοκρατική θεωρία, όλες αυτές οι μορφές εισοδήματος περιορίζονταν στα αναγκαία μέσα διαβίωσης. Η αξία του Ricardo βρίσκεται στο ότι: 1) διατύπωσε τον σιδηρούν νόμο ως νόμο που ισχύει ειδικά σε ότι αφορά τους μισθούς των μισθωτών εργατών, 2) προσπάθησε να αποκαλύψει- αν και ανεπιτυχώς, όπως θα δούμε- το μηχανισμό που εξηγεί πως λειτουργεί αυτό ο νόμος και 3) συνέδεσε τη θεωρία των μισθών με τη θεωρία του κέρδους. Παρ' όλες τις αποτυχίες της, η θεωρία του Ricardo για τους μισθούς συγκεντρώνει τεράστια πλεονεκτήματα σε σχέση με τη θεωρία προσφοράς και ζήτησης, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Smith.

Όπως γνωρίζουμε, στους οικονομολόγους συναντάμε δύο εκδοχές της θεωρίας των μέσων διαβίωσης: η μια είναι η θεωρία ενός «φυσιολογικού ελάχιστου», η άλλη είναι η θεωρία ενός «πολιτιστικού ελάχιστου». Οι οπαδοί του πρώτου υποστηρίζουν ότι οι μισθοί των εργατών περιορίζονται στο συνολικό άθροισμα των

μέσων διαβίωσης που είναι από φυσιολογική άποψη αναγκαία για τη συντήρηση του εργάτη και της οικογενείας του. Οι υποστηρικτές της θεωρίας επεκτείνουν δικαιολογημένα την έννοια των ελάχιστων μέσων διαβίωσης, ώστε να περιλάβουν όλα εκείνα τα μέσα που είναι αναγκαία για να διατηρήσει ο εργάτης ένα επίπεδο καθημερινής ζωής, το οποίο να αντιστοιχεί στις κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες ύπαρξης ενός δεδομένου πληθυσμού σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Από μια πρώτη μάλιστα ο Ricardo φαίνεται να βρίσκεται πλησιέστερα στην ευρύτερη και περισσότερη ευέλικτη διατύπωση του πολιτιστικού ελάχιστου. Αντιλαμβάνεται ότι «η φυσική τιμή» της εργασίας «μεταβάλλεται σε διαφορετικές περιόδους στην ίδια χώρα, και διαφέρει πολύ υλικά στις διάφορες χώρες. Εξαρτάται ουσιαστικά από τα ήθη και τα έθιμα των ανθρώπων». Ωστόσο, στη συνέχεια, συνήθως ξεχνά αυτούς τους περιορισμούς και όταν αποδεικνύει τον σιδηρούν νόμο προσεγγίζει τη θεωρία του φυσιολογικού ελάχιστου.

Πως αποδεικνύει ο Ricardo τον σιδηρούν νόμο; Με άλλα λόγια, πως εξηγεί το γεγονός ότι οι μισθοί θα μειώνονται μέχρι το επίπεδο που αντιστοιχεί στην αξία των αναγκαίων μέσων διαβίωσης των εργατών; Κατά την άποψη του Ricardo, ο μηχανισμός που συγκρατεί την αγοραία τιμή της εργασίας και δεν την αφήνει να απομακρύνεται πολύ από τη φυσική της τιμή είναι οι μεταβολές του μεγέθους του πληθυσμού. Όταν οι μισθοί υπερβαίνουν τη φυσική τιμή της εργασίας. «η κατάσταση του εργάτη είναι ανθηρή και ευτυχής» και είναι σε θέση «να αναθρέψει μια υγιή και πολυπληθή οικογένεια. Όταν, ωστόσο, λόγω ότι οι υψηλοί μισθοί ενθαρρύνουν την αύξηση του πληθυσμού, αυξάνεται ο αριθμός των εργατών, οι μισθοί μειώνονται και πάλι μέχρι τη φυσική τους τιμή». Δεν μπορούν να μειωθούν επί πολύ κάτω από αυτήν τη στάθμη, γιατί σ' αυτή την περίπτωση οι εργάτες θα στερούνταν τα σημαντικότερα μέσα διαβίωσης τους, «οι στερήσεις θα μείωναν τον αριθμό τους», και οι μισθοί θα αυξάνονταν και πάλι. Ο γοργός πολλαπλασιασμός των εργατών αποτρέπει την επί μακρόν αύξηση του μισθού πάνω από τη φυσική τιμή της εργασίας. Όταν οι εργάτες πολλαπλασιάζονται αργά ή οι θάνατοι ξεπερνούν τις γεννήσεις, αυτό εμποδίζει τους μισθούς να κατέβουν πολύ από αυτό το όριο. Αν, εξαιτίας των επακόλουθων στερήσεων, η μείωση των μισθών κάτω από τη φυσική τιμή της εργασίας προκαλεί μείωση του αριθμού των εργατών, είναι προφανές ότι η «φυσική τιμή» της εργασίας διαμορφώνεται μόνο από τα συνολικά μέσα διαβίωσης που είναι ανυπερθέτως αναγκαία για τη συντήρηση του εργάτη και

της οικογένειάς του. Εδώ η θεωρία του Ricardo προσεγγίζει τη θεωρία του φυσιολογικού ελάχιστου.

Ο Ricardo, λοιπόν, αποδεικνύει τον σιδηρούν νόμο των μισθών καταφεύγοντας στον αμετάβλητο, βιολογικό νόμο της ανθρώπινης αναπαραγωγής. Από την στιγμή που οι διακυμάνσεις των μισθών ρυθμίζονται από «φυσικές» μεταβολές του πληθυσμού, κάθε προσπάθεια αύξησης των μισθών με τεχνητά μέσα, π.χ. μέσω απεργιών ή εργοστασιακής νομοθεσίας είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Ο Ricardo δεν καταλάβαινε ότι οι εργάτες, εντείνοντας τους οικονομικούς τους αγώνες- που οι ίδιοι αποτελούν αντανάκλαση των αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών- μπορούν να προκαλέσουν μια αύξηση των μισθών. Ούτε κατανόησε τη σημασία μιας εργασιακής νομοθεσίας (που στην εποχή του ήταν ανύπαρκτη). Συμφωνώντας με άλλους ιδεολόγους της αστικής τάξης, πρότεινε «να αφεθούν οι μισθοί στο δίκαιο και ελεύθερο ανταγωνισμό της αγοράς, και να μην ελέγχονται ποτέ με την παρέμβαση της νομοθεσίας». Η μόνη δυνατότητα μιας λίγο ως πολύ μακροπρόθεσμης βελτίωσης της κατάστασης των εργατών, που αναγνώριζε ο Ricard, θα προέκυπτε αν ο νόμο του πληθυσμού δεν μπορούσε να ασκήσει την επιρροή του. Αυτό θα συνέβαινε είτε γιατί οι εργάτες, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τα υψηλά επίπεδα διαβίωσης που είχαν κατακτήσει, απείχαν συνειδητά από την αναπαραγωγή, είτε εξαιτίας των νέων αποικιών με την αφθονία γόνιμης γης, όπου ο ρυθμός μεγέθυνσης του κεφαλαίου υπερβαίνει το ρυθμό αύξησης του πληθυσμού. Στο δεύτερο σημείο, ο Ricardo υποκλίνεται στον Smith. Ωστόσο, ο Ricardo δεν έτρεφε μεγάλη πίστη στη συνειδητή αποχή των εργατών και θεωρούσε ότι μια ταχύρυθμη μεγέθυνση του κεφαλαίου θα ήταν ένα παροδικό μόνο φαινόμενο. Έτσι, λοιπόν, παρά τις εξαιρέσεις αυτές, ο Ricardo συνέχισε να εμμένει στον σιδηρούν νόμο του και να έχει μια απαισιόδοξη στάση απέναντι στην προοπτική μιας παρατεταμένης αύξησης των πραγματικών μισθών.

Επειδή η θεωρία για τους μισθούς πάσχει, όπως ήδη σημειώσαμε, λόγω του ότι προσεγγίζει την θεωρία του φυσιολογικού ελάχιστου, προσλαμβάνει μη ρεαλιστικά και ανιστορικά χαρακτηριστικά. Αυτά τα χαρακτηριστικά του σιδηρού νόμου εντείνονται περαιτέρω από το απατηλό έδαφος στο οποίο τον θεμελιώνει ο Ricardo. Ιδιαίτερα απατηλή είναι η ιδέα ότι μπορεί κανείς να θεωρήσει την ταχύτητα ή τη βραδύτητα με την οποία αναπαράγονται οι εργάτες ως αίτιο των ανοδικών ή καθοδικών κινήσεων των μισθών. Η εμφάνιση ή εξαφάνιση ενός πλεονάσματος εργατικού πληθυσμού εξαρτάται, σε μια καπιταλιστική κοινωνία, όχι από την απόλυτη αύξηση ή μείωση

του αριθμού των εργατών, αλλά από την περιοδική ή συρρίκνωση της καπιταλιστικής παραγωγής. Ο εφεδρικός στρατός των ανέργων είναι ένα αναγκαίο εξάρτημα της καπιταλιστικής οικονομίας, που κατά κανέναν τρόπο δεν προκύπτει από το γεγονός ότι οι εργάτες αναπαράγονται με γρήγορους ρυθμούς. Σε περιόδους επέκτασης, η καπιταλιστική βιομηχανία στρατολογεί νέα χέρια από τον εφεδρικό στρατό: για το σκοπό αυτό δεν χρειάζεται να περιμένει είκοσι χρόνια που θα απαιτούνταν, σύμφωνα με την παραδοχή του Ricardo, για να ενθαρρύνει η αύξηση των μισθών τον πολλαπλασιασμό των εργατών και την έλευση στον κόσμο αυθεντικά «νέων εργατών». Αν πρέπει να αναζητήσουμε το μηχανισμό που αναγκάζει τα ημερομίσθια να τείνουν προς το επίπεδο των καθημερινών μέσων διαβίωσης, αυτό δεν θα το βρούμε ενός μαλθουσιανού «απόλυτου νόμου του πληθυσμού», αλλά στη δράση ενός «σχετικού νόμου».

Η θεωρία, λοιπόν, του Ricardo για το «στατικό» επίπεδο των μισθών, παρά τον υγιή πυρήνα που περικλείει, υπονομεύεται από τη βιολογική ή «φυσική» βάση που αυτός της έδωσε. Η ενδιαφέρουσα θεωρία του για τη «δυναμική» των διακυμάνσεων του μισθού πάσχει ακριβώς από την ίδια αδυναμία. Εδώ ο Ricardo αναζητά την έσχατη αιτία των φαινομένων στη δράση των φυσικών νόμων: το «φυσικό-χημικό» νόμο της φθίνουσας γονιμότητας του εδάφους και το «βιολογικό» νόμο του πληθυσμού. Ο Ricardo, βασιζόμενος σε μια λαθεμένη πίστη στην μονιμότητα του πρώτου νόμου, θεώρησε αναπόφευκτη την προοδευτική άνοδο των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Εφόσον ο εργάτης απαιτεί μια ορισμένη ποσότητα τροφίμων για να διατηρηθεί στη ζωή, κάθε αύξηση της τιμής τους θα προκαλεί μια σταθερή ώθηση στη «φυσική τιμή» της εργασίας ή τους χρηματικούς μισθούς (ακόμα και αν οι πραγματικοί μισθοί παραμένουν αμετάβλητοι, ή ακόμα και αν μειωθούν, όπως θα δούμε στη συνέχεια). «Η ίδια αιτία που αυξάνει την πρόσοδο, και συγκεκριμένα η αυξανόμενη δυσκολία παροχής μιας πρόσθετης ποσότητας τροφίμων με την ίδια αναλογική ποσότητα εργασίας, θα αυξήσει επίσης τους μισθούς» «Υπάρχει, όμως, αυτή η ουσιώδης διαφορά μεταξύ της αύξησης της προσόδου και της αύξησης των μισθών.» Η πρόσοδος του γαιοκτήμονα θα αυξηθεί τόσο σε όρους σιτηρών (λόγω της επέκτασης της καλλιέργειας σε χειρότερες γαίες και της αυξανόμενης απόστασης μεταξύ της γονιμότητας των ευφορότερων χωραφιών και αυτής των λιγότερων εύφορων χωραφιών), αλλά ακόμα περισσότερο σε χρηματικούς όρους (ως συνέπεια της αύξησης τόσο της αξίας, όσο και της τιμής ενός μπούσελ σιτηρών). «Η μοίρα του εργάτη θα είναι χειρότερη. Θα

εισπράττει όντως περισσότερα σε χρήματα ως μισθό, αλλά ο μισθός του σε σιτηρά θα είναι μειωμένος.» Για να κατανοήσουμε γιατί, σύμφωνα με τον Ricardo, οι πραγματικοί ή οι μισθοί σε σιτηρά θα φθίνουν, πρέπει να παρατηρήσουμε τις τάσεις μεταβολής των κερδών.

Έχουμε ήδη αναφερθεί στη θεωρία του Ricardo σύμφωνα με την οποία τα κέρδη κινούνται πάντα αντίθετα προς τις μεταβολές των μισθών. «Τα κέρδη θα είναι υψηλά ή χαμηλά ανάλογα με το αν οι μισθοί είναι χαμηλοί ή υψηλοί», γράφει ο Ricardo, συγγέοντας εδώ-όπως παντού- το ποσοστό του κέρδους με το ποσοστό υπεραξίας (γιατί το ποσοστό του κέρδους μπορεί στην πραγματικότητα να μειώνεται ακόμα και μια πτώση των μισθών, υπό τον όρο ότι αυξάνεται ταυτόχρονα και το συνολικό ποσό του προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου). Από εδώ έπειτα ότι αν ο χρηματικός «μισθός αυξηθεί λόγω της αύξησης των σιτηρών... τα κέρδη κατ' ανάγκην θα μειωθούν», δεδομένου ότι όταν η εργασιακή αξία των εμπορευμάτων παραμένει αμετάβλητη, οι βιομήχανοι θα το πωλούν στις προηγούμενες τιμές τους, παρά το ότι αυξήθηκαν οι μισθοί. «Η φυσική τάση των κερδών θα είναι τότε πτωτική. Γιατί, καθώς η κοινωνία προοδεύει και ο πλούτος αυξάνεται, η απαιτούμενη πρόσθετη ποσότητα τροφίμων αποκτάται με τη θυσία όλο και περισσότερης εργασίας.» Παρ' όλο ότι η τάση αυτή από καιρού εις καιρόν θα ανακόπτεται, λόγω των προόδων της αγροτικής τεχνικής και της ελεύθερης εισαγωγής φτηνών ξένων σιτηρών, δεν παύει να ρίχνει τη ζοφερή σκιά της σ' ολόκληρο το μέλλον της καπιταλιστικής οικονομίας: απειλεί να ανακόψει τελείως την οικονομική πρόοδο και να φέρει την κοινωνία σε μια κατάσταση όπου «το πολύ χαμηλό ποσοστό κερδών θα έχει σταματήσει τη συσσώρευση, και σχεδόν το σύνολο του προϊόντος της χώρας, μετά την πληρωμή των εργατών, θα ανήκει στους ιδιοκτήτες της γης. »

Παρ' όλο ότι η καπιταλιστική κοινωνία δεν έχει ακόμα φτάσει σ' αυτή τη θέση, ο ρυθμός της οικονομικής της προόδου ήταν προοδευτικά επιβραδυνόμενος, με μείωση των κερδών. « ο αγρότης καπιταλιστή και ο βιομήχανος δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς κέρδος όπως και ο εργάτης χωρίς μισθό. Το κίνητρό τους για συσσώρευση θα μειώνεται με κάθε μείωση του κέρδους.» Έτσι, λοιπόν, ο φυσικός νόμος της φθίνουσας γονιμότητας του εδάφους καταλήγει σε μια επιβράδυνση του ρυθμού της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Εξαιτίας, ωστόσο, του φυσικού μας νόμου, δηλαδή του βιολογικού νόμου του πληθυσμού, οι εργάτες θα συνεχίσουν να αυξάνονται αριθμητικά στον ίδιο ρυθμό όπως και προηγούμενα. Αν ο αριθμός

των εργατών αυξάνεται με ένα ρυθμό 2% το χρόνο, ενώ ο ρυθμός της κεφαλαιακής συσσώρευσης μειωθεί από το 2% στο 1%, η ζήτηση εργασιακής δύναμης προφανώς θα υπολείπεται της προσφορά της, με άλλα λόγια, οι πραγματικοί μισθοί θα μειωθούν. Είναι αλήθεια ότι «οι χρηματικοί μισθοί...συνεπώς θα αυξηθούν, αλλά όχι τόσο, ώστε να μπορεί ο εργάτης να προμηθευτή όση ποσότητα αγαθών αγόραζε πριν από την αύξηση της τιμής αυτών των εμπορευμάτων». «Η κατάσταση του εργάτη γενικά θα επιδεινώνεται και αυτή του γαιοκτήμονα θα βελτιώνεται». Αυτά, λοιπόν, είναι τα απαισιόδοξα συμπεράσματα στα οποία οδήγησαν τον Ricardo τα θεωρητικά του επιχειρήματα, και τα οποία φαινόταν να επιβεβαιώνονται πλήρως από την απελπιστική κατάσταση των εργατών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Εξαιτίας αυτών των ζοφερών συμπερασμάτων, οι οικονομολόγοι της ιστορικό-ηθικής σχολής κατηγόρησαν τον Ricardo ότι υπήρξε αδιάφορος για την μοίρα της εργατικής τάξης. Η μορφή αυτή ήταν ιδιαίτερα άδικη: ο Ricardo, με μία ανώτερη επιστημονική συνείδηση και θεωρητική τόλμη, απεκάλυπτε απλώς αυτό που θεωρούσε ως τις αναπότρεπτες ενδοφυείς τάσεις της καπιταλιστικής οικονομίας.

Τώρα, εκατό χρόνια μετά την εμφάνιση του έργου του Ricardo, είναι εύκολο να αποδείξουμε ότι έσφαλε στην αξιολόγηση αυτών των τάσεων. Η μειούμενη γονιμότητα του εδάφους, η αυξανόμενη τιμή των σιτηρών, η αύξηση των χρηματικών μισθών, η πτώση των κερδών επιβραδυνόμενος ρυθμός της κεφαλαιακής συσσώρευσης, αυτή η αλυσίδα αιτίου και αποτελέσματος που είχε περιγράψει ο Ricardo. Πολλοί από τους κρίκους αυτής της λογικής αλυσίδας αποδείχτηκαν αδύναμοι. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και οι τεράστιες πρόοδοι που σημειώθηκαν στην τεχνολογία και την αγρονομία, απέδειξαν ότι ήταν λαθεμένη η ιδέα περί αναπόφευκτης και προοδευτικής αύξησης της αξίας των σιτηρών. Όχι μόνο οι χρηματικοί μισθοί, αλλά και οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν, ως αποτέλεσμα των αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών και της μεγαλύτερης κοινωνικής ισχύος της εργατικής τάξης, δύο παραγόντων που ήταν μικρής σημασίας την εποχή του Ricardo. Η ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας ξεπέρασε την αύξηση των πραγματικών μισθών και ως αποτέλεσμα η σχετική υπεραξία (την οποία ο Ricardo αποκαλούσε κέρδος) αυξήθηκε αντί να μειωθεί. Παρ' όλα αυτά, το ποσοστό του κέρδους μειώθηκε εξαιτίας της αυξανόμενης οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου-δηλαδή επειδή ακριβώς η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνονταν αντί να μειώνεται. Στις λεπτομέρειες της, η προσπάθεια του Ricardo να εξηγήσει πως μεταβάλλονται τα εισοδήματα των

διαφόρων κοινωνικών τάξεων, αποδείχτηκε λαθεμένη. Ωστόσο, αυτό κατά κανέναν τρόπο δεν μειώνει την τεράστια αξία της ρικανδιανής θεωρίας της διανομής, που σημάδεψε μια ολόκληρη εποχή στην ιστορία της επιστήμης μας.

Ο Ricardo ήταν ο πρώτος που έθεσε το πρόβλημα της διανομής σε όλο του το εύρος και το κατέστησε σημείο εστίασης της έρευνας του. «Ο προσδιορισμός των νόμων που ρυθμίζουν αυτή τη διανομή αποτελεί το κύριο πρόβλημα της πολιτικής οικονομίας», γράφει στον παράλογο των Αρχών του.

Ενώ τα κεφάλαια του Smith για τη διανομή παραμένουν μια συλλογή διάσπαρτων στοιχείων και παρατηρήσεων, ο Ricardo παρουσιάζει μια πλήρη και θεωρητικά θεμελιωμένη εικόνα των αλληλεξαρτήσεων και μεταβολών των εισοδημάτων, την οποία οικοδόμησε πάνω σε μια απλή αρχή. Η αρχή αυτή είναι η αρχή της εργασιακής αξίας. Στον Smith, η θεωρία της αξίας και η θεωρία της διανομής παραμένουν λογικά διαχωρισμένες: ταλαντεύεται συνεχώς μεταξύ δύο απόψεων, έχοντας μερικές φορές ως σημείο εκκίνησης του την αξία και άλλες το εισόδημα. Παρ' όλο ότι σε κάποια επιστολή ο Ricardo εκφράζει την άποψη ότι η επίλυση των μεγάλων προβλημάτων της πολιτικής οικονομίας δεν συνοδεύεται απαραίτητα με τη θεωρία της αξίας, στην πραγματικότητα βασίζει το σύνολο της ερευνά του στην αρχή της εργασιακής αξίας, πάνω στην οποία οικοδομεί στη συνέχεια τη θεωρία της διανομής.

Η δεύτερη μεγάλη συνεισφορά του Ricardo είναι ότι έδωσε τα πρωτεία στο πρόβλημα των σχετικών μεριδίων των διαφόρων κοινωνικών τάξεων στην αξία του προϊόντος και όχι στη διανομή μεταξύ αυτών των απόλυτων μεριδίων του προϊόντος σε είδος (πρόκειται για το βασικό πλεονέκτημα που συναντάμε στον Smith και που εν μέρει συνέχισε ο Ricardo). Έστω, λέει ο Ricardo, ότι ο εργάτης εισπράττει μιάμιση φορά περισσότερα τρόφιμα, ρούχα, και τα παρόμοια απ' ότι προηγούμενα. Αν την ίδια στιγμή επρόκειτο να διπλασιαστεί η παραγωγικότητα της εργασίας (προκαλώντας μ' αυτό τον τρόπο τη μείωση της αξίας των προϊόντων στο μισό), θα λέγαμε ότι το μερίδιο του μισθού μειώθηκε. Ακόμα και αν ο εργάτης αποκτά τώρα ένα μεγαλύτερο αριθμό προϊόντων σε είδος, το σχετικό του μερίδιο στην αξία του κοινωνικού προϊόντος έχει μειωθεί. Ο Ricardo ήταν ο πρώτος που εισήγαγε αυτή τη μέθοδο του προβλήματος στην επιστήμη.

Θέτοντας το πρόβλημα της σχετικής διανομής, ο Ricardo ήταν σε θέση να διακρίνει καθαρά τις αντιθέσεις ταξικών συμφερόντων στην καπιταλιστική κοινωνία. Σε πλήρη συμφωνία με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εποχής του και με τη δική του

κοινωνική και ταξική τοποθέτηση, ο Ricardo υπογράμμισε ιδιαίτερα, και με επιμονή, τη σύγκρουση μεταξύ των συμφερόντων των γαιοκτημόνων και των συμφερόντων των υπόλοιπων τάξεων της κοινωνίας. Η πτώση της αγροτικής παραγωγικότητας και η αυξανόμενη τιμή των σιτηρών μείωσαν το ποσοστό κέρδους τροχοπεδούσαν τη συσσώρευση κεφαλαίου και προκαλούσαν επιδείνωση της κατάστασης των εργατών, ενώ την ίδια στιγμή καθιστούσαν του γαιοκτήμονες εξοργιστικά εύπορους. Ωστόσο, δίπλα σ' αυτή τη βασική αντίθεση που κυριάρχησε, τόσο στην πραγματικότητα της Αγγλίας των αρχών του 19^{ου} αιώνα, όσο και στις θεωρητικές αντιλήψεις του Ricardo, μπορούμε να εντοπίσουμε στα γραπτά του Ricardo τις γενικές γραμμές της μεγάλης ιστορικής σύγκρουσης που άρχισε να λαμβάνει χώρα μεταξύ της αστικής τάξης και του προλεταριάτου. Στο σχήμα του Smith, η αύξηση των μισθών δεν ζημιώνει στο ελάχιστο τα συμφέροντα των καπιταλιστών, εφόσον προκαλεί την άνοδο της τιμής του προϊόντος και, επομένως, από τον καταναλωτή. Στο σχήμα του Ricardo, η αύξηση των μισθών δεν συνοδεύεται από γενική αύξηση της τιμής του προϊόντος αλλά προκαλεί αναπόφευκτα μια πτώση του κέρδους: βλέπουμε να αντανακλάται σε αυτό το νόμο η ασυμφιλίωτη αντίθεση των ταξικών συμφερόντων μεταξύ αστικής τάξης και προλεταριάτου. Βέβαια, οι εργάτες μπορούν να εισπράξουν μια μεγαλύτερη ποσότητα τροφίμων, ρούχων κλπ. και να βελτιώσουν, μ' αυτό τον τρόπο, τη μοίρα τους, την ίδια στιγμή που πλουτίζουν οι καπιταλιστές. Ωστόσο, αυτό που αγνόησαν ήταν η θεωρία του Ricardo για τη σχετική διανομή: η εργατική τάξη δεν μπορεί να αυξήσει το σχετικό της μερίδιο στην αξία του κοινωνικού προϊόντος παρά μόνον αν μειωθεί το σχετικό μερίδιο των καπιταλιστών. Με τον Ricardo η κλασική σχολή εγκατέλειψε τις αφελείς απόψεις για την αρμονία συμφερόντων των διάφορων τάξεων και αναγνώρισε ανοικτά την ύπαρξη στο εσωτερικό της καπιταλιστικής οικονομίας βαθιών ταξικών ανταγωνισμών. Όταν, όμως, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι ταξικοί αυτοί ανταγωνισμοί απέκτησαν τέτοια δύναμη ώστε άρχισαν να απειλούν την ίδια την ύπαρξη του καπιταλισμού, η αστική οικονομική επιστήμη διέκοψε τις σχέσεις της με τη θεωρία του Ricardo. Άρχισε τότε η περίοδος της αποσύνθεσης της κλασικής σχολής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ADAM SMITH

Από ότι συνέβη στον ελληνικό χώρο και στο χώρο του ελληνισμού γενικότερα τίποτε δεν μπορούμε να κατανοήσουμε χωρίς να έχουμε μελετήσει ολόκληρο το σύστημα των εμπορικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων κατά την προεπαναστατική χρονική περίοδο και, κατόπιν, έως ότου η πολιτική του νεοελληνικού κράτους τις επηρεάσει. Στο «σύστημα» συμπεριλαμβάνονται βέβαια και το προσδιορίζουν η ευρωπαϊκή εμπορική παρουσία και πολιτική, καθώς και η οθωμανική πραγματικότητα. Λέγοντας ότι τίποτε δεν μπορούμε να κατανοήσουμε, εννοούμε ότι αυτές οι οικονομικές δραστηριότητες το εμπόριο προσδιόρισαν ολόκληρη τη λειτουργία της κοινωνίας και διαπότισαν τις εκφράσεις της. Επιτυχώς έχει από παλιότερα λεχθεί ότι από τη στιγμή που οι άνθρωποι ζουν από τις ανταλλαγές, λίγο – πολύ κάθε άνθρωπος είναι ένας έμπορος και η κοινωνία τείνει να γίνει μια εμπορική κοινωνία (Adam Smith).

Οι μελέτες που έχουν γίνει για την εμπορική κίνηση στη Θεσσαλονίκη, στην Πελοπόννησο, στη Σμύρνη, στην Ήπειρο κ.α., καθώς και για τη δραστηριότητα της ελληνικής ναυτιλίας κατά το 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έχουν καταδείξει τη μέγιστη επίδραση αυτών των οικονομικών δραστηριοτήτων, στη συνολική οικονομική λειτουργία και μας έχουν επιτρέψει να συνάγουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα και για τις ποιοτικές μεταβολές στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων: η ελληνική κοινωνία, σε αυτό το χρονικό διάστημα άλλαξε φυσιολογία και αναζητήσεις και όδευσε προς την επανάσταση και τη δημιουργία κράτους.

Αν παρατηρήσουμε τα ποσοτικά δεδομένα για την εξέλιξη του εξωτερικού εμπορίου στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, θα δούμε ότι ο όγκος των ανταλλαγών στη Θεσσαλονίκη τετραπλασιάστηκε, στην Πελοπόννησο σχεδόν τριπλασιάστηκε και στις άλλες περιοχές που γνωρίζουμε, σημείωσε ανάλογη αύξηση. Ασφαλώς πρέπει να υποθέσουμε κάποια αύξηση του όγκου της εγχώριας παραγωγής, σε ότι αφορά τις εξαγωγές ίσως όμως αυτή η αύξηση να μην ήταν ανάλογη με την αύξηση του όγκου των εξαγωγών – οι εισαγωγές, το δεύτερο σκέλος του εξωτερικού εμπορίου, είναι διαφορετικό ζήτημα- και πρέπει γι' αυτό να αναζητήσουμε το «συμπλήρωμα» σε κάποια υποβάθμιση του επιπέδου διατροφής του πληθυσμού.

Σε αντίθετα όμως συμπεράσματα θα καταλήξουμε, αν παρατηρήσουμε την εξέλιξη της αξίας του εξωτερικού εμπορίου και τη συγκρίνουμε με αυτήν του όγκου του είναι μια παρατήρηση που μας φέρνει σε ευθεία επαφή με το εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα της κίνησης των τιμών. Πράγματι, ο γενικός δείκτης τιμών σημείωσε αύξηση στην πορεία του 18^{ου} αιώνα που κυμάνθηκε κατά περιοχές από 20% έως και 100%. Το ενδιαφέρον όμως είναι ότι έχουμε να κάνουμε με μια ονομαστική και όχι πραγματική άνοδο των τιμών που οφειλόταν κυρίως στη διαρκή και για κερδοσκοπικούς λόγους υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος από τον ίδιο τον Σουλτάνο. Έτσι, αν από το γενικό δείκτη τιμών αφαιρέσουμε το ποσοστό υποτίμησης του τούρκικου νομίσματος, θα βρεθούμε εμπρός σε μια πραγματική κάμψη των τιμών, ιδιαίτερα αισθητή μετά το 1775.

Βέβαια, αυτή είναι η γενική εικόνα που αφορά το γενικό δείκτη τιμών και μολονότι αυτή η εικόνα είναι η περισσότερο ενδιαφέρουσα, δεν πρέπει να λησμονήσουμε ότι υπάρχουν και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στην εξέλιξη των τιμών, των εισαγωγών και των εξαγωγών, για παράδειγμα, ή κάποιων εμπορευμάτων χωριστά. Γνωρίζουμε, έτσι, ότι η τιμή του σιταριού σημείωσε πραγματική άνοδο κατά το 18^ο αιώνα, κάτι που οφειλόταν και στα δραστήρια παρέμβαση του ελληνικού εμπορίου και του εμπορικού στόλου στο εμπόριο των δημητριακών στην ανατολική Μεσόγειο: ήταν μια παρέμβαση που όξυνε τον ανταγωνισμό γι' αυτό το περιζήτητο εμπόρευμα.

Πάντως, η υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος, η κάμψη των τιμών και οι συναφείς τους εκδηλώσεις δεν πρέπει να αποσχετιστούν από την αποικιακού τύπου παρέμβαση των Ευρωπαίων στο εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από την ανάγκη εισαγωγής συναλλάγματος εκεί σε συνδυασμό με τη μείωση του ρυθμού εισαγωγής πολύτιμων μετάλλων στην Ευρώπη και από τη σχετική αλλά και διαρκώς μειούμενη ανελαστικότητα της οθωμανικής, δηλαδή και της ελληνικής αγοράς: το εμπορικό ισοζύγιο ήταν σταθερά ενεργητικό για τον οθωμανικό χώρο και η αναγκαία, εισαγωγή χρήματος διευκόλυνε την κερδοσκοπία επί του τουρκικού νομίσματος.

Η πραγματικότητα του πλέγματος νόμισμα-τιμές είχε άμεσους και σοβαρούς αντίκτυπους στην παραγωγή και στο ρόλο της, από τη μεταβολή των σχέσεων ιδιοκτησίας έως τη μείωση της αγοριστικής ικανότητας του πληθυσμού (σύμφωνα με μια πληροφορία από το 1800 έως το 1819 οι τιμές αυξήθηκαν κατά 600% και η αμοιβή της εργασίας κατά 25%) και έως τη ραγδαία συσσώρευση πλούτου στα χέρια ολίγων.

Αλλά στο επίπεδο των κοινωνικών συνειδήσεων, σε κερδισμένους και ζημιωμένους, διαμορφωνόταν σιγά-σιγά η πεποίθηση για το ρόλο και την ευθύνη που είχαν οι δύο πραγματικοί φορείς της ανάπτυξης των εμπορικών ανταλλαγών και των συνολικότερων αλλαγών: οι ευρωπαϊκές χώρες και το οθωμανικό κράτος.

Από τους δύο παραπάνω φορείς, τις ευρωπαϊκές χώρες και το οθωμανικό κράτος, οι πρώτες ήταν ο ενεργητικός και το δεύτερο ο παθητικός παράγοντας στη διαμόρφωση των συνθηκών διεξαγωγής του εμπορίου. Ο ρόλος των ευρωπαϊκών χωρών αποσκοπούσε στην απόλυτη ένταξη της ελληνικής, δηλαδή της οθωμανικής αγοράς στο σύστημα της παγκόσμιας αγοράς και στη δυναμική λειτουργία μιας παραγωγής, σύμφωνα με τους νόμους της αποικιακής οικονομίας. Το ρόλο αυτόν των ευρωπαϊκών χωρών υποβοήθησε το οθωμανικό κράτος με ένα πλήθος διευκολύνσεων όχι μόνο οικονομικού χαρακτήρα.

Η εμπορική παρουσία των ευρωπαϊκών χωρών στον ελληνικό χώρο εξασφαλιζόταν σχετικά εύκολα, αλλά η επικράτηση της μιας ή της άλλης ήταν συνάρτηση του διεθνούς συσχετισμού των δυνάμεων και, πάντως, δεν επιτυγχανόταν παρά ύστερα από σκληρό ανταγωνισμό. Βασικό ρόλο έπαιζε, επίσης, η εμπορική πολιτική κάθε χώρας και οι φορείς στους οποίους είχε ανατεθεί η διεκπεραίωση αυτής της πολιτικής. Σύμφωνα με τα παραπάνω, από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα έως το 1821 στο εμπόριο του ελληνικού χώρου κυριάρχησαν δυο ευρωπαϊκές χώρες, παρά το πλήθος των εμπορευόμενων εθνών που συχνά έκαναν ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία τους. Οι δύο αυτές χώρες ήταν η Γαλλία, έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα, και η Αγγλία, κατόπιν. Αυτές οι χώρες ήταν σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα οι ρυθμιστές των εμπορικών ανταλλαγών και, συνεπώς, όλης της οικονομικής λειτουργίας στον ελληνικό χώρο. Αυτή η διαδοχή στην κυριαρχία των εμπορικών ανταλλαγών, από την Γαλλία στην Αγγλία, δεν φαινόταν τόσο στο επίπεδο του όγκου και της αξίας του εξωτερικού εμπορίου, όσο στην οργάνωση και το ρόλο του στις οικονομικές σχέσεις.

Βέβαια, η διαμόρφωση του χαρακτήρα μιας αγοράς είναι συνάρτηση της μορφής των ανταλλαγών και αυτές, πάλι, παρακολουθούν το διεθνή χαρακτήρα διεξαγωγής του εμπορίου, ακόμα και στο 18^ο αιώνα. Στον Ελληνικό χώρο η μορφή των ανταλλαγών ήταν σαφής και σχηματίστηκε αρκετά νωρίς και με ταχύ ρυθμό, επειδή η περιηγούμενη παραγωγική λειτουργία δεν δεσμευόταν από εμπορευματικές διαδικασίες κεφαλαιοκρατικού τύπου. Οι εξαγωγές αποτελούνταν κυρίως από αγροτικά και μισοεπεξεργασμένα βιοτεχνικά προϊόντα, δηλαδή από τρόφιμα και

βιομηχανίες πρώτε ύλες και εισαγωγές από βιομηχανικά είδη και προϊόντα των αποικιών. Αυτό είναι ένα σχήμα εμπορικών ανταλλαγών που χαρακτηρίζονται ως αποικιακές. Δημιουργούν, δηλαδή, συμφέροντα τέτοια που να αποκλείουν την πλήρη ανάπτυξη της ντόπιας οικονομίας και να προσδένουν την παραγωγή στις ειδικές συνθήκες της αποικιακής διεξαγωγής του εμπορίου.

Ο αποικιακός χαρακτήρας της διεξαγωγής του εμπορίου δεν συνιστούσε μια εξωτερική μορφή, η οποία θα μπορούσε να απαλειφθεί με μια απλή μεταβολή κάποιων εξωτερικών, επίσης, παραγόντων. Ήταν ένα ιστορικό φαινόμενο που άπλωνε ρίζες στο σύνολο της οικονομικής πραγματικότητας με αποφασιστικές επιδράσεις στον κοινωνικό τομέα. Πρόκειται, πράγματι, για επιπτώσεις συνολικές που περνούσαν, βέβαια, από το χαρακτήρα της αγοράς.

Το ότι η αγορά του ελληνικού χώρου ισχυροποιήθηκε προοδευτικά στην περίοδο που εξετάσαμε είναι ένα γεγονός με ιδιαίτερη σημασία, όχι τόσο επειδή η λειτουργία της υποχρεώθηκε να παρακολουθήσει αποικιακές ή μισοαποικιακές δομές, όσο επειδή η ισχυροποίηση αυτή την απομάκρυνε από τα παλαιότερα φεουδαρχικά πλαίσια. Το ζήτημα της ερμηνείας του τρόπου με τον οποίο λειτουργούσε η αγορά του ελληνικού χώρου στο 18^ο αιώνα και έως το 1821 είναι μια εξαιρετικά δυσχερής προσπάθεια και, γι' αυτό, κάθε ορθό συμπέρασμα που διατυπώνεται είναι μια ιδιαίτερα πολύτιμη προσφορά. Ωστόσο, η προσπάθεια πρέπει να έχει αυστηρά επιστημονικά κριτήρια και δεν μπορεί ποτέ να είναι μια ερμηνεία αναδρομική, που θα ξεκινά, δηλαδή, από πρόσφατες κοινωνιολογικές και πολιτικές ανάγκες. Μια προσπάθεια που θα έτεινε να αποδείξει ότι η αγορά του ελληνικού χώρου στο 18^ο αιώνα, και επομένως και η κοινωνία, λειτουργούσε σύμφωνα με τους νόμους της φεουδαρχικής οικονομίας είναι από την αρχή εσφαλμένη.

Η ισχυροποίηση της ελληνικής αγοράς ήταν συνέπεια των συνεχώς αυξανόμενων εμπορικών ανταλλαγών και του ταχύτατου ρυθμού με το οποίο ολοκληρώνονταν η εμπορευματοποίηση της παραγωγής. Ήταν μια αγορά που παρά τις ιδιαιτερότητές της λειτούργησε με καπιταλιστικούς όρους σχεδόν αναγκαστικά. Σ' αυτές τις ιδιαιτερότητες ανήκει η σε σχετικά μεγάλο βαθμό απουσία γεωγραφικής ενοποίησης, ώστε αντί για ελληνική αγορά, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για ελληνικές αγορές, αν την «ενότητα» δεν την εξασφάλιζαν τα εμπορικά συμφέροντα των Ευρωπαίων είναι, επομένως, η ενεργή συμμετοχή των ξένων όχι τόσο στην πρακτική, όσο στην οργάνωση της λειτουργίας της αγοράς είναι,

τέλος, οι δύο όψεις δυναμικότητας που εμφανίζει η αγορά του ελληνικού χώρου: μια όψη ως προς την εξαγωγική διαδικασία και μια ως προς την εισαγωγική. Η πρώτη είναι, ας πούμε, η ισχυρή και η δεύτερη η ασθενής. Πράγματι, η μεγάλη ζήτηση προϊόντων του ελληνικού χώρου στην Ευρώπη και στην ανατολική Μεσόγειο εμφάνιζε το εξαγωγικό εμπόριο πολύ δυναμικό και σ' αυτό συνέβαλλε και ο ανταγωνισμός των χωρών που ασχολούνταν μ' αυτό. Αντίθετα, η ασθενής όψη προκύπτει από την περιορισμένη, ιδιαίτερα έως λίγο μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, απορροφητική ικανότητα της ελληνικής αγοράς σε εμπορεύματα και μάλιστα σε εισαγόμενα εμπορεύματα. Η αδυναμία αυτή εκφράστηκε και με τη σχεδόν συνεχή και συχνά σε μεγάλες ποσότητες εισαγωγή χρήματος από τους ξένους για να καλύψουν το σε βάρος του εμπορικού ισοζύγιου, αλλά ήταν συνάρτηση της με αποικιακό τρόπο διεξαγωγής του εμπορίου και της όλο και πιο χαμηλής αμοιβής της εργασίας, που οφειλόταν στην ύψωση των τιμών και στην υποτίμηση του νομίσματος, χωρίς ανάλογη αύξηση των ημερομισθίων. Η κατάσταση αυτή αφαιρούσε από την ελληνική αγορά τη δυνατότητα μιας υψηλής απορροφητικότητας, πράγμα που εντασσόταν, σε τελευταία ανάλυση, στα συμφέροντα του ξένου εμπορίου.

Ωστόσο, η περιγραφή αυτή της απορροφητικής αδυναμίας της ελληνικής αγοράς δεν είναι δυνατό να οδηγήσει σε συμπεράσματα αλλά από την ουσιαστική αντίφαση που ήταν επόμενο να δημιουργεί στο κοινωνικό επίπεδο. Η συμμετοχή στην απορροφητική λειτουργία της αγοράς ήταν φαινόμενο ποσοτικό περισσότερο και λιγότερο ποιοτικό. Ήταν, δηλαδή, το πόσοι συμμετείχαν σ' αυτή τη διαδικασία και ποίο ποσοστό αντιπροσώπευε η συμμετοχή τους. Σε καμία, όμως, περίπτωση, η ποσοτική αυτή συμμετοχή δεν αφαιρεί από τη λειτουργία της αγοράς το βασικό της χαρακτηριστικό, ότι δηλαδή, έτεινε να γίνει κεφαλαιοκρατική. Οι ανταλλαγές ήταν χρηματικές σε όλα τα εμπορευματικά επίπεδα, αλλά, ταυτόχρονα, η αγορά, ήταν εξαρτημένη από το γενικό πλαίσιο και το βασικό χαρακτήρα της διεξαγωγής του εμπορίου. Αν, δηλαδή, υπάρχει λόγος να διατυπώσουμε ένα χαρακτηρισμό για τη λειτουργία της ελληνικής αγοράς έως το 1821 και ακόμη πιο πέρα έως περίπου το 1835, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια αγορά με λειτουργίες κεφαλαιοκρατικού τύπου και με αρκετές εξηγήσιμες ιδιαιτερότητες.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο έπρεπε να κινηθούν οι φορείς των ανταλλακτικών σχέσεων, τις οποίες είχαν, βέβαια, κάθε συμφέρον να προωθήσουν. Ότι φορείς των εμπορικών ανταλλαγών ήταν, στο

ίδιο τον ελληνικό χώρο οι ντόπιοι, είναι διαπιστωμένο. Ταυτόχρονα, ξέρουμε ότι οι ξένοι ήταν οι κύριοι του εξωτερικού εμπορίου. Αλλά, ως προς τους φορείς του εμπορίου, η περίοδος που εξετάζουμε δεν παρουσιάζει ομοιομορφία. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, η ενεργός παρέμβαση του ελληνικού παράγοντα στη διεξαγωγή του εξωτερικού εμπορίου ανέτρεψε την υφιστάμενη πραγματικότητα και δημιούργησε συνθήκες και δυνατότητες μιας αυτόνομης τοπικής- εθνικής οικονομίας με όλες τις επιπτώσεις της στην κοινωνική οργάνωση. Αν το αποτέλεσμα της ανατροπής δεν υπήρξε σύμφωνο με τις δυνατότητες τι οποίες η ίδια δημιούργησε, είναι, ωστόσο, ένα γεγονός που η ερμηνεία του πρέπει να αναζητηθεί στις ιδιομορφίες που η ξένη εμπορική κυριαρχία επέβαλε στη λειτουργία της οικονομίας του ελληνικού χώρου. Στο ότι, δηλαδή, ήταν μια παρέμβαση που γινόταν μέσω της εμπορικής ναυτιλίας και όχι με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Ανεξάρτητα πάντως από το ουσιαστικό, άλλωστε, αυτό γεγονός, εμπορευματοποίηση της παραγωγής και η προώθηση των εμπορικών και παραγωγικών σχέσεων στον ελληνικό χώρο, πέρασε από τα χέρια των ντόπιων. Και βέβαια ξέρουμε πια ότι από αυτή τη διαδικασία δεν πρέπει να εξαιρέσουμε του Τούρκους, όσο και αν η συμμετοχή τους ή η επίδοσή τους αφορούσε συχνά αντιπαραγωγικούς τομείς της οικονομίας, όπως είναι η πίστωση. Ανάλογη ήταν και η οικονομική δραστηριότητα των Εβραίων, ενώ εκείνη των Ελλήνων έτεινε σε μια συνολική δραστηριότητα με παραγωγικές προοπτικές. Άλλο αν οι ίδιες πάντα ιδιόμορφες συνθήκες της οικονομικής λειτουργίας δεν επέτρεψαν την πλήρη οικονομική ανάπτυξη.

Το τελικό σχήμα της εμπορικής πραγματικότητας που διαμορφώθηκε πριν από την Επανάσταση του 1821 περιόρισε την ελληνική συμμετοχή στον τομέα των υπηρεσιών, από την άποψη ότι η ρύθμιση των εμπορικών ανταλλαγών δεν ήταν στον απόλυτο έλεγχο της. Η εμπορική παρουσία των ξένων στον ελληνικό χώρο δεν υποδήλωνε τόσο την ποσοτική κυριαρχία στις ανταλλαγές, όσο τον προσανατολισμό τους και την οργάνωσή τους με τον τρόπο που να εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Αντίθετα, η ποσοτική συμμετοχή των Ελλήνων στις εμπορικές ανταλλαγές γινόταν όλο και πιο σημαντική, αλλά δεν μπόρεσε να ξεφύγει από το πλαίσιο του αποικιακού εμπορίου. Αλώστε, στη σταθεροποίηση αυτού του πλαισίου συνεργούσε και το οθωμανικό κράτος, καθώς και ο ελληνικός παρoικιακός παράγοντας.

Δεν είναι, πάντως, χωρίς σημασία το γεγονός ότι η ελληνική εμπορική δραστηριότητα συνέπεσε με την κάμψη της γαλλικής

εμπορικής ισχύος στην ανατολική Μεσόγειο και με την ένταση του αγγλογαλλικού ανταγωνισμού. Έχει, μάλιστα, ιδιαίτερη σημασία το ότι η μεγιστοποίηση της ελληνικής συμμετοχής στο εμπόριο συνέπεσε χρονικά με τη μετάβαση από τη γαλλική στην αγγλική εμπορική κυριαρχία στην ανατολική Μεσόγειο. Έτσι, η σύνδεση του νεογέννητου ελληνικού εμπορίου και εφοπλιστικού κεφαλαίου με τα αγγλικά εμπορικά συμφέροντα ήταν περίπου αναπόφευκτη. Μια τέτοια σύνδεση δεν μετάβαλλε, βέβαια, τους βασικούς όρους διεξαγωγής του εμπορίου οδηγούσε, ωστόσο, σε νέους προσανατολισμούς το σύνολο της οικονομικής λειτουργίας, αφού οι δομές και οι προσανατολισμοί της οικονομίας των διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών δεν ταυτιζόταν απόλυτα.

Η διευκρίνιση του ρόλου του ελληνικού παράγοντα στη διεξαγωγή του εμπορίου είναι ένα βαρύ χρέος για το μελετητή της νεοελληνικής ιστορίας. Τα ερωτήματα είναι πολλά και σημαντικά, αλλά από την απάντηση που δίνουν σ' αυτά οι πηγές είναι δυνατό να οδηγηθούμε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα για τη λειτουργία της νεοελληνικής κοινωνίας. Αν θεωρήσουμε την αγορά του ελληνικού χώρου ως τμήμα της παγκόσμιας αγοράς και, μάλιστα, ως τμήμα της αγοράς του ανατολικομεσογειακού- βαλκανικού ιστορικού χώρου, θα πρέπει να απαντήσουμε σε ένα βασικό ερώτημα : που σταματούσε ο ενεργητικός και που άρχιζε ο παθητικός ρόλος της ελληνικής συμμετοχής στο εμπόριο; Πρώτα πρώτα, πρέπει αν διευκρινιστεί ότι η εμπορική δραστηριοποίηση των Ελλήνων δεν είναι παλαιότερη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα . Έως τότε η προσπάθεια τους είχε ανιχνευτικό χαρακτήρα δεν εκτελούσαν παρά εμπορικές εργασίες κατά παραγγελία. Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η δυναμική συμμετοχή στο εμπόριο εκδηλώθηκε σε δύο τομείς: στο εσωτερικό εμπόριο και, κυρίως, στις θαλάσσιες μεταφορές. Αυτές οι τελευταίες, ωστόσο, ταυτίζονταν με τη διεξαγωγή του εξωτερικού εμπορίου.

Η δραστήρια συμμετοχή του ελληνικού στοιχείου στο εξωτερικό εμπόριο του ελληνικού χώρου ανεξάρτητα από τους ξένους, είναι ένα γεγονός που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Στο τέλος του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι Έλληνες που ασχολούνταν με το εξωτερικό εμπόριο εργάζονταν για λογαριασμό τους. Αλλά έξω από τον ελληνικό χώρο συνδέονταν άμεσα μαζί τους και, κυρίως, με τις ελληνικές παροικίες. Είναι , πάντως, γεγονός ότι ανεξάρτητα από συνδέσεις και εξαρτήσεις, που οφείλονταν στην παγκοσμιοποίηση της αγοράς και τις ιδιόμορφες συνθήκες, μέσα στις οποίες συντελούσαν η οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού χώρου, η

συμμετοχή του ελληνικού παράγοντα στο εξωτερικό εμπόριο παρουσιάζει στο τέλος του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ποσοτική μεγιστοποίηση και ποιοτική αυτονομία σε σημαντικό βαθμό. Και τα δύο ήταν συνάρτηση του διεθνούς ανταγωνισμού, του σχετικού κενού που παρουσιάστηκε από τη γενική υποχώρηση του γαλλικού εμπορίου και ως την απόλυτη επιβολή του αγγλικού και της μεθόδου, μέσω της οποίας οι Άγγλοι διεξήγαν το εμπόριο τους ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της διεξαγωγής ήταν ότι δεν θεωρούνταν απαραίτητη η παρουσία μεγάλου αριθμού άγγλων εμπόρων στον ελληνικό χώρο.

Επομένως, οι τάσεις της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας ήταν ενεργητικές, με δυναμικές προεκτάσεις προς τη συνολική οικονομική λειτουργία του ελληνικού χώρου. Τα χαρακτηριστικά αυτά, όμως, περιορίζονται από τις απαιτήσεις του ξένου εμπορίου, ως ένα σημαντικό βαθμό. Όσο η οικονομία του ελληνικού χώρου δεν ολοκληρωνόταν με τη δημιουργία ποικίλης βιομηχανίας και γινόταν όλο πιο μονόπλευρη, τόσο η ανεξάρτητη ελληνική συμμετοχή στις εμπορικές δραστηριότητες γινόταν πιο προβληματική. Όταν σε έναν ιστορικό χώρο υπεραναπτύσσεται ο τριτογενής τομέας της οικονομίας και παρασύρει σε ποσοτική και ποιοτική μεταβολή τον πρωτογενή, δημιουργείται ένα χάσμα, μέσα στο οποίο όχι μόνο χωρούν τα ξένα οικονομικά συμφέροντα, αλλά στηρίζονται κιόλα στη κάλυψη του.

Είναι, πάντως, ανάγκη να τονιστεί ιδιαίτερα η εμπορική εξάπλωση του ελληνικού εμπορικού στοιχείου στο βαλκανικό και σε μικρότερο βαθμό, στο μεσανατολικό χώρο. Η εξάπλωση αυτή που γινόταν ταυτόχρονα με τη δραστηριοποίηση των ελληνικών παροικιών, δεν εξέφρασε μόνο τις τάσεις του ελληνικού εμπορίου για αυτοδύναμη δράση, αλλά έδειχνε κιόλας διαθέσιμες εκμεταλλευτικές σε εξωελλαδικές αγορές. Αυτό το τελευταίο ήταν στην πραγματικότητα ένας αποπροσανατολισμός των ελληνικών εμπορικών δραστηριοτήτων, που ξέφευγαν, έτσι, από μια φυσιολογική πορεία προς την ανάπτυξη της ελληνικής αγοράς και εμπλέκονταν στις διαδικασίες της λειτουργίας της διεθνούς αγοράς.

Οι συνέπειες από την ανάπτυξη του εμπορίου στον ελληνικό χώρο ήταν ιδιαίτερα σημαντικές. Το εμπόριο έγινε καθοριστικός παράγοντας για το σχηματισμό της νεοελληνικής κοινωνίας και τη διαμόρφωση της ιδεολογίας της. Στο 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η οικονομία του ελληνικού χώρου άλλαξε φυσιογνωμία. Αρκετά πριν από την Επανάσταση του 1821 είχε συντελεστεί η εμπορευματοποίηση της παραγωγής και είχε γενικευθεί το σύστημα των χρηματικών ανταλλαγών. Η εμπορευματοποίηση της

παραγωγής είχε άμεσες επιπτώσεις στην αγροτική ιδιοκτησία. Αυξήθηκαν οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, όπως και η παραγωγή, και το εμπορευματικό τσιφλίκι έγινε η κατεξοχήν αγροτική μονάδα που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του εμπορίου, αλλά δεν οδηγούσε σε βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων. Παράλληλα, οι γενικότερες συνθήκες διεξαγωγής του εμπορίου διευκόλυναν το σχηματισμό μεγάλων αγροτικών επιχειρήσεων και οδήγησαν τους μικρούς καλλιεργητές στη εξαθλίωση, ενώ η ξένη εμπορική κυριαρχία επέβαλλε το σύστημα της μονοκαλλιέργειας στην αγροτική παραγωγή.

Παρά την ξένη κυριαρχία, τις αντιφάσεις της οθωμανικής πραγματικότητας και τις ειδικές συνθήκες διεξαγωγής του εμπορίου, η συσσωρευτική διαδικασία συντελούνταν με γρήγορο ρυθμό και η αριθμητική και ποσοτική συμμετοχή των ντόπιων στο μερίδιο του συσσωρευμένου πλούτου δεν ήταν καθόλου ασήμαντη. Μόνο που συσσώρευση κεφαλαίου και ξένη εμπορική κυριαρχία στον ίδιο χώρο είναι παράγοντες αντιφατικοί, που καταλήγουν στην ακόμη πιο δραστήρια ξένη παρουσία, με τον αποπροσανατολισμό της ντόπιας οικονομίας. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το συσσωρευμένο εμπορικό κεφάλαιο στην αγορά του ελληνικού χώρου δεν έχει άλλη διέξοδο από την επένδυση του στην εμπορική ναυτιλία ήταν μια μονομερής οικονομική επένδυση που από τη φύση της δεν αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ντόπιας αγοράς.

Έτσι, πριν ακόμη από την Επανάσταση του 1821, η αγορά του ελληνικού χώρου ήταν μια αγορά εξαρτημένη που λειτουργούσε σύμφωνα με τους νόμους του κεφαλαιοκρατικού αποικιακού εμπορίου, μέσα σε φεουδαρχικούς θεσμικούς περιορισμούς, όπως ήταν αυτοί του οθωμανικού κράτους.

Ωστόσο, στην ίδια περίοδο, η μεγάλη ζήτηση ορισμένων προϊόντων μαζί με τη συνολική αύξηση του όγκου των ανταλλαγών, οδήγησαν στην αύξηση της παραγωγής – και των καλλιεργούμενων εδαφών- και επιτάχυνε τη συσσωρευτική διαδικασία δημιουργήσε δηλαδή τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση μιας δυναμικής οικονομίας. Μια τέτοια, όμως, εξέλιξη δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα στα πλαίσια του φεουδαρχικού οθωμανικού κράτους και της αποικιακής εμπορικής παρουσίας των ξένων, με όλες τις συνέπειες τους.

Τη δυναμική του ελληνικού εμπορίου μας την έχουν δείξει καλά και πρόσφατες έρευνες που έχουν φέρει στο φως άγνωστες ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις, μερικές κολοσσιαίες μάλιστα, που λειτουργούσαν με μοντέρνο τρόπο και σύμφωνα με τους

νόμους τους καπιταλιστικής οικονομίας και αγοράς. Οι έλληνες μεγαλοεπιχειρηματίες, οι έμποροι και οι εφοπλιστές, γνώριζαν πολύ καλά τους νόμους των ανταλλαγών και λειτουργούσαν στο καθιερωμένο πλαίσιο της παγκόσμιας αγοράς, όπως αυτό εξυπηρετούσε τις ανάγκες του εμπορίου των μεγάλων εμπορικών χωρών της Ευρώπης. Θα τους βρούμε να διαχειρίζονται εμπορικές εργασίες που αντιπροσώπευαν τεράστια ποσά, να έχουν στην έδρα τους λίγο- πολύ παντού, από το Λεωνίδιο και τη Σαντορίνη μέχρι την Κωνσταντινούπολη και την Οδησό και από τη Μύκονο μέχρι τη Βενετία την Αγκώνα και Άμστερνταμ.

Οι επιχειρήσεις αυτές, εταιρικές στη μέγιστη πλειονότητα τους, ήταν συνδεδεμένες – μέσω μετόχων τους, απλών συνεργατών ή εμπορικών αντιπροσώπων, ακόμη και μέσω εμπορικών δικτύων που είχαν οργανώσει- με όλα τα εμπορικά κέντρα της εποχής, κυρίως τα λιμάνια. Στο κοινωνικό επίπεδο, αυτός ο μεγάλος αριθμός ελλήνων επιχειρηματιών μαζί με τους συνεργάτες τους και τους αναρίθμητους εμμέσως εμπλεκόμενους σ' αυτές τις επιχειρηματικές δραστηριότητες αποτέλεσαν τη νέα κοινωνική πραγματικότητα, τη νέα ελληνική αστική τάξη, που είχαν ως προς τις οικονομικές τους δραστηριότητες, την ιδεολογία και τις εθνικές προσδοκίες διαφορετική αντίληψη από την αστική τάξη των παλαιών και εν πολλοίς αριστοκρατικών τζακιών, που εξακολουθούσαν να δραστηριοποιούνται οικονομικά στη μεγάλη γαιοκτησία, στην άσκηση διοίκησης και στο χερσαίο εμπόριο.

Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν αυτές οι νέες κυρίως επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην εμπορική πολιτική του οθωμανικού κράτους που ήταν εισπρακτική και δεν αντιμετώπιζε δηλαδή την αύξηση του όγκου των ανταλλαγών παρά ως μια επιπλέον πηγή άντλησης εσόδων για το κρατικό ταμείο: κανενός είδους мерκαντιλιστική πολιτική, πολιτική δηλαδή προστασίας του εμπορίου και της βιομηχανίας στον οθωμανικό χώρο και από τους οθωμανικούς υπηκόους, δεν εμφανίστηκε στο οθωμανικό κράτος ως τα μέσα σχεδόν του 19^{ου} αιώνα κάθε τέτοια δραστηριότητα παρέμεινε χωρίς κρατική κάλυψη ή και προστασία, αναγκασμένοι να αντιμετωπίζουν τον ανελέητο ανταγωνισμό της άριστα οργανωμένης εμπορικής πολιτικής των μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών. Και αυτό μολονότι η οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν το ισχυρότερο από άλλες απόψεις κράτος του κόσμου.

Παραπάνω αναφερθήκαμε στην Ελληνική οικονομία και ιδιαίτερα στο εμπόριο του 18^{ου} αιώνα και πιο συγκεκριμένα μεταξύ του 1775-1835. Παρατηρούμε ότι ο Adam Smith και οι θεωρίες του δεν είναι τόσο προφανής και αναπτυγμένες στην Ελλάδα αν και ένας πολύ σημαντικός λόγος θεωρώ είναι το γεγονός ότι οι Έλληνες είναι τουρκοκρατούμενοι.

Παρ' όλα αυτά μπορούμε να διακρίνουμε σε πρώιμο στάδιο θα λέγαμε κάποια στοιχεία του, αρχικά παρατηρούμε την ύπαρξη ανταλλαγών στην ελληνική οικονομία που βέβαια υπήρχαν εδώ και πολλά χρόνια όμως την συγκεκριμένη περίοδο παίρνει τη μορφή όπως τη μελετά ο Smith ως ανταλλακτική αξία, δηλαδή με την ανταλλαγή πλέον ανταλλάσσετε η εργασία του προϊόντος.

Επίσης παρατηρούμε την αξία που παίρνει ένα εμπόρευμα, την κίνηση των τιμών και την αύξηση του γενικού δείκτη τιμών, όχι τόσο βέβαια στην πραγματική άνοδο των τιμών αλλά σε ονομαστική άνοδο.

Τέλος, είναι προφανές ότι αρχίζει η συσσώρευση του πλούτου στα χέρια των λίγων, δηλαδή ο καπιταλισμός που πολλές φορές έχει αναφερθεί και έχει μελετήσει ο Adam Smith. Αν και όλα αυτά είναι περιορισμένα λόγω του οθωμανικού κράτος που επιτρέπει να αναπτυχθούν όσο εκείνους τους συμφέρει και δεν προστατεύουν την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου και της ελληνικής οικονομίας διότι την βλέπουν ως άλλη μια πηγή άντλησης εσόδων αλλά και οι ευρωπαϊκές χώρες προσανατόλιζαν το ελληνικό κράτος και το περιόριζαν ανάλογα με τα συμφέροντα τους ιδιαίτερα η Αγγλία και η Γαλλία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Σε αυτό το σημείο θα γίνει μια σύντομη ανασκόπηση στην μελέτη μας. Καταλήξαμε σε κάποια συμπεράσματα τα οποία θα αναλυθούν στις ακόλουθες σελίδες.

Να τονίζουμε ότι ο Smith έκανε την μελέτη του το πρώτο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα που ήταν μια μεταβατική περίοδος στην ιστορία της αγγλικής οικονομίας αντίθετα η ζωή του Ricardo λίγο ως πολύ συμπίπτει με την εποχή της αγγλική βιομηχανικής επανάστασης, η οποία, με την εκτεταμένη εισαγωγή νέων μηχανών και την ταχύρυθμη ανάπτυξη της εργοστασιακής παραγωγής. Αν ο Smith μπορεί να αποκληθεί ο οικονομολόγος της μανουφακτούρας περιόδου, ο Ricardo είναι ο οικονομολόγος της εποχής της βιομηχανικής επανάστασης, τα βασικά χαρακτηριστικά της οποίας επρόκειτο να βρουν την αντανάκλαση τους στη θεωρία του. Στην εργασιακή του θεωρία της αξίας ο Ricardo προχώρησε σε γενικεύσεις των πολυσχιδών γεγονότων που συνδέονται με τη δραστική και γοργή μείωση των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων, που προέρχεται από τη εισαγωγή νέων μηχανών και την αύξηση της τεχνικής παραγωγικότητας της εργασίας. Στη θεωρία του για την διανομή, και ιδιαίτερα στη θεωρία του για την πρόσοδο, ο Ricardo απεικόνισε τις συνθήκες όξυνσης πάλης μεταξύ της αστικής τάξης και γαιοκτημόνων, που εξελίχθηκε παράλληλα με τις πρώτες επιτυχίες της εργοστασιακής βιομηχανίας.

Η κύρια αρετή του Ricardo συνιστάται στο ότι απελευθέρωσε την εργασιακή θεωρία της αξίας από τις εσωτερικές αντιφάσεις στις οποίες είχε περιέλθει με το έργο του ο Smith, και στο ότι προσπάθησε να χρησιμοποιήσει αυτή τη θεωρία για να εξηγήσει τα φαινόμενα της διανομής.

Ο Smith δεν είχε μπορέσει να κάνει μια επαρκώς σαφή διάκριση μεταξύ της ποσότητας εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή ενός προϊόντος και της ποσότητας εργασίας που το προϊόν αυτό θα είναι σε θέση να αγοράσει κατά την ανταλλαγή. Έχοντας αυτό το δυϊσμό στην οπτική του, ο Smith δεχόταν ότι η αξία ενός προϊόντος μπορεί να μεταβάλλεται ως αποτέλεσμα μεταβολών στη παραγωγικότητα της εργασίας που ασχολήθηκε στην παραγωγή του, αλλά και, κατά συνέπεια, μεταβολών στην «αξία της εργασίας»(δηλαδή στο ποσό των μισθών ή των κοστών παραγωγής).

Ο Ricardo καταπιάστηκε μ' αυτό το λάθος του Smith. Απέδειξε με σαφήνεια ότι η ποσότητα εργασίας που μπορεί να αγοραστεί ως αντάλλαγμα για ένα δεδομένο εμπόρευμα δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως αμετάβλητο μέτρο της αξίας του, και ότι η

αναζήτηση ενός τέτοιου αμετάβλητου μέτρου είναι γενικά ένα εγχείρημα χωρίς καμία ελπίδα. Ο Ricardo χαρακτηρίζει τη μεταβολή της ποσότητας εργασίας, που δαπανάται για την παραγωγή εμπορευμάτων, ως τη μοναδική πηγή μεταβολών της αξίας τους. Ορίζει, λοιπόν, ότι το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος εξαρτάται άμεσα από την ανάπτυξη της τεχνικής παραγωγικότητας της εργασίας. Εμμένοντας με συνέπεια σ' αυτή τη θέση, ο Ricardo συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην επίλυση του ποσοτικού προβλήματος της αξίας, αν και, επειδή οι ορίζοντες του, όπως και του Smith, περιορίζονταν στην καπιταλιστική οικονομία, αγνόησε την ποιοτική ή κοινωνική φύση της αξίας ως εξωτερική έκφραση ενός καθορισμένου τύπου παραγωγικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων.

Ο Smith είχε αρνηθεί ότι ο νόμος της εργασιακής αξίας λειτουργεί στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας, όπου η αξία του προϊόντος δεν πηγαινει στο σύνολο της στον παραγωγό του, αλλά διασπάται σε μισθούς και κέρδος. Για να καταρριφθεί αποτελεσματικά αυτή η λανθασμένη άποψη του Smith θα έπρεπε να εξηγηθούν οι νόμοι με τους οποίους το κεφάλαιο ανταλλάσσεται με εργασιακή δύναμη. Η εξήγηση αυτών των νόμων θα ήταν δυνατή μόνο με την ανάλυση εκείνων των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής που συνδέουν τον εργάτη με τον καπιταλιστή. Αλλά η μέθοδος τη ανάλυσης των σχέσεων παραγωγής ως σχέσεων μεταξύ ανθρώπων ήταν άγνωστη στον Ricardo, επομένως, δεν έχει άλλη επιλογή από το να αφήσει κατά μέρος το ζήτημα που είχε θέσει ο Smith. Αυτό το έκανε περιορίζοντας στο σημείο αυτό την έρευνα του στο ζήτημα της «σχετικής» αξίας των εμπορευμάτων.

Επίσης ο Ricardo διόρθωσε το λάθος του Smith που συνίστατο στην άρνηση του ότι λειτουργεί ο νόμος της εργασιακής αξίας στην καπιταλιστική οικονομία. Δεν κατόρθωσε, όμως, να δείξει με ποιον τρόπο ο νόμος της εργασιακής αξίας, που δεν εκδηλώνεται άμεσα στη λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας, τη ρυθμίζει, παρ' όλα αυτά, έμμεσα, μέσω των τιμών παραγωγής. Ο Ricardo δεν κατόρθωσε να εξηγήσει τη φαινομενική αντίφαση μεταξύ του νόμου της εργασιακής αξίας και των παρατηρήσιμων φαινομένων της καπιταλιστικής οικονομίας. Στην πραγματικότητα, ο Ricardo ήταν σε θέση να εξαλείψει την επίδραση των διακυμάνσεων των μισθών πάνω στις σχετικές αξίες των εμπορευμάτων μόνο στο βαθμό που οι μισθοί έχουν την ίδια βαρύτητα στα κόστη παραγωγής των εμπορευμάτων. Μέσα από αυτή την έρευνα ο Ricardo καταλήγει στην περίφημη «εξαίρεση» του νόμου της εργασιακής αξίας. Οι σχετικές αξίες των εμπορευμάτων θα μεταβάλλονται όχι μόνο με τις

διακυμάνσεις στις σχετικές ποσότητες εργασίας που απαιτούνται για την παραγωγή τους, αλλά, επίσης, και με μια μεταβολή του ποσοστού κέρδους. Το κέρδος επί του κεφαλαίου είναι η παραγωγικότητα ένας ανεξάρτητος συντελεστής που ρυθμίζει μαζί με την εργασία την αξία των προϊόντων.

Η σμιθιανή θεωρία της διανομής είχε οδηγήσει στη θεωρία των κοστών παραγωγής: το άθροισμα των μισθών, του κέρδους και της προσόδου συνιστά την αξία του εμπορεύματος. Έχουμε αναφέρει ήδη με ποιο τρόπο ο Ricardo εξάλειψε την αντίφαση μεταξύ της πραγματικής ύπαρξης του κέρδους και της αρχής της εργασιακής αξίας: θεωρεί το κέρδος ως το μέρος της αξίας του προϊόντος που απομένει μετά την αφαίρεση των μισθών.

Η πλήρης περιγραφή από τον Ricardo των κινήσεων εισοδήματος μεταξύ των διάφορων κοινωνικών τάξεων προκύπτει από την παραδοχή του ότι οι τιμές των σιτηρών υποχρεωτικά θα αυξάνονται όλα αυτά έχουν αναλυθεί με λεπτομέρεια στην μελέτη μας. Ο Ricardo υποτίμησε τις δυνατότητες μιας ισχυρής μεγέθυνσης της παραγωγικότητας της αγροτικής εργασίας. Η θεωρία του για την υποχρεωτική και αμείλικτη αύξηση της τιμής των σιτηρών αλλά και τα συμπεράσματα που προέκυψαν απ' αυτήν δεν επιβεβαιώθηκαν από τα γεγονότα. Παρ' όλα αυτά, η θεωρία του για την διανομή συνιστούσε μια τεράστια επιστημονική πρόοδο. Σκιαγράφησε τη μεγάλη κυκλική τροχιά της κίνησης του εισοδήματος όλων των κοινωνικών τάξεων, και τη στενή τους αλληλοσυσχέτισης. Εξέφρασε αυτή τη δυναμική ως αναγκαία συνέπεια του νόμου της εργασιακής αξίας και αποκάλυψε καθαρά τις υπάρχουσες συγκρούσεις μεταξύ των συμφερόντων των μεμονωμένων τάξεων.

Στην ερευνά μας για το ελληνικό εμπόριο, οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι δεν μπορούσε να αναπτυχθεί λόγω του οθωμανικού κράτους και φυσικά κάτω από αυτές τις συνθήκες ήταν φυσικό να μην υπάρχουν έντονα οι θεωρίες του Adam Smith.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ SMITH ΚΑΙ RICARDO

Adam Smith

Σε μια πρώτη προσέγγιση, η ζωή του Smith είναι πολύ ομαλή. Γεννήθηκε το 1723 από μια οικογένεια τελωνειακού υπαλλήλου, σε μικρή σκωτική πόλη Kirkealdy. Επιδεικνύοντας εξαιρετικές ικανότητες από μικρή ηλικία, επιδόθηκε κυρίως- και με προσήλωση- στη μελέτη της φιλοσοφίας. Αρχίζοντας το 1751, ο Smith ανάλωσε 13 χρόνια ως καθηγητής του Πανεπιστημίου της Γλασκόβης, όπου δίδαξε με ιδιαίτερη επιτυχία «ηθική φιλοσοφία». Ακολουθώντας το πνεύμα των Εγκυκλοπαιδιστών του 18^{ου} αιώνα, οι παραδόσεις του δεν περιορίστηκαν απλώς στην ηθική, αλλά κάλυπταν τη θεολογία, την ηθική, το φυσικό δίκαιο, και τέλος, ένα τμήμα που σήμερα θα μπορούσε με μεγάλη ακρίβεια να αποκληθεί οικονομική πολιτική. Μερικά από τα έργα του είναι: 1) η θεωρία των ηθικών αισθημάτων 1759 2) Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών το 1776. Είναι γεγονός ότι μέχρι το θάνατο του συνέχισε να διατηρεί το όνειρο ζωής του, που ήταν η ολοκλήρωση του επιστημονικού φιλοσοφικού του συστήματος. Ο Adam Smith πέθανε, το 1790

David Ricardo

Ο David Ricardo (1772-1823) γεννήθηκε στο Λονδίνο ως μέλος της οικογένειας ενός εύπορου εβραίου τραπεζίτη. Σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών ο Ricardo βοηθούσε τον πατέρα του στις χρηματιστηριακές του δραστηριότητες, αλλά μερικά χρόνια αργότερα διέκοψε τις σχέσεις του με την οικογένεια του όταν ασπάστηκε το χριστιανισμό. Έγινε ανεξάρτητος μεσίτης στο χρηματιστήριο, όπου χάρη στην αξιοσημείωτη ικανότητα του να προβλέπει τις διακυμάνσεις των τιμών των αξιογράφων, συσσώρευσε μια τεράστια περιουσία μέσα σε λίγα χρόνια. Σε ηλικία 25 ετών ο Ricardo είχε ήδη αποκτήσει στο Λονδίνο τη φήμη ενός εκατομμυριούχου και περίφημου τραπεζίτη. Μερικά από τα έργα του είναι: 1) Δοκίμιο για την επίδραση μίας χαμηλής τιμής σιτηρών στα κέρδη των μετοχών το 1815 2) Δοκίμιο πάνω στην αρχή του πληθυσμού όπως επιδρά στη μελλοντική βελτίωση της κοινωνίας το 1798

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΙΒΛΙΑ

- ❖ *Ιστορία οικονομικών θεωριών. Συγγραφέας: Issak Iyeh Rubin μετάφραση Χρήστος Βαλλιάνος εκδόσεις Κριτική*
- ❖ *Ελληνική οικονομία εκδόσεις Κριτική*
- ❖ *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου η ζωή και οι ιδέες τους. Συγγραφέας: Robert L. Heilbroner μετάφραση Κλαίρη Παπαμηχαήλ εκδόσεις Κριτική*

INTERNET

- ❖ *Από το google σε διάφορες ιστοσελίδες τις οποίες επισκέφτηκα και βρήκα πληροφορίες για της βιογραφίες τους και φυσικά για τα έργα τους .*